

55983

1763

1987 FEB 15

HUNSMERET

1987

A dunapataji tájház (ld. 58. old.)

HONISMERET

1981. IX. évfolyam, 5. szám

TARTALOM

<i>Juhász Róbert: Műemlékvédelem és hazafiság</i>	3
<i>Morvay Péter: Kilenc országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtálalkozó eredményei és tanulságai</i>	6

ÉVFORDULÓINK

A Rákóczi-hamvak hazahozatala Törökországból (<i>Dr. Balla György</i>)	12
Beszélgetés Strobl Alajos fiával, a művész születésének 125. évfordulója alkalmából (<i>Vörösmarty Géza</i>)	15
Kiss Lajosra emlékezünk (<i>Gunda Béla</i>)	19
Mező Imre (<i>Hegedűs Sándor</i>)	20

HONISMERETI OLVASÓKÖNYV

Esztergom beszélő kövei (<i>Zolnay László</i>)	24
A tolnai protestáns iskola a XVI. század második felében (<i>V. Molnár László</i>)	28
Thököly kurucainak hűségesküje (<i>Dr. Geönczy József</i>)	32
Fejér megye 1848–1849-ben (<i>Demeter Zsófia</i>)	34
Séta a komáromi református temetőben (<i>Trugly Sándor</i>)	39
Menekült franciák Magyarországon 1943–1945-ben (<i>Radványi Kovács Ágoston</i>) ...	43

VÁLTOZÓ HAZÁNK

Visontai hírkronika (<i>Kovács András</i>)	46
--	----

KRÓNIKA

A tizedik országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtálalkozó után (<i>Dr. Kovács Dániel</i>) ...	51
Németh László emlékházat avattak Hódmezővásárhelyen (<i>Kőszegfalvi Ferenc</i>)	53
Megalakult a Népművészeti Baráti Kör (<i>Halász Péter</i>)	55
A pápai diákok tisztelgése Petőfi tanára előtt (<i>Dr. Tungli Gyula</i>)	55
Földesi Helytörténeti Napok (<i>Karacs Zsigmond</i>)	55
Dorogi Márton, 1911–1980 (<i>Dr. Molnár Balázs</i>)	56
Hírek (<i>Vargáné Major Judit</i>)	58

KÖNYVESPOLC

Budapest története I–V. (<i>Berza László</i>)	60
Szántó Imre: Hévíz története I–II. (<i>Dr. Hegyi András</i>)	62
Hiller István: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmai a két világháború között (<i>Kovács József László</i>)	63
Néprajzi kutatások Nyírlugoson I. Népi építkezés (<i>Ács Zoltán</i>)	63
Dr. Zákonyi Ferenc: Balatonmáriafürdő és környéke (<i>Vörösmarty Géza</i>)	64

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! (a mellékleten)

A múzeumi honismereti pályázati rendszer ötéves eredménye (*Dr. Illés Lászlóné*)

Baskír díszítőmotívumok (a 18., 23., 33., 42., 50., 59. oldalon és a mellékleten)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Zoltán dr. múzeumigazgató, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza – Balla György dr. tanár, Bp. – Berza László dr. főosztályvezető, Szabó Ervin Könyvtár, Bp. – Dénes Zsófia muzeológus, István Király Múzeum, Székesfehérvár – Geönczy József dr. helytörténeti kutató, Hajdúszoboszló – Gunda Béla dr. egyetemi tanár, Debrecen – Halász Péter tud. főmunkatárs, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Bp. – Hegedűs Sándor dr. tanár, MSZMP Oktatási Igazgatóság, Bp. – Hegyi András dr. egyetemi adjunktus, JATE Történeti Intézet, Szeged – Illés Lászlóné dr. tud. főmunkatárs, Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, Bp. – Juhász Róbert osztályvezető, HNF Országos Tanácsa, Bp. – Karacs Zsigmond MÁV-tiszt, MÁV Északi Járműjavító Üzem, Bp. – Kovács András, az MTI megyei szerkesztőségének vezetője, Eger – Kovács József László dr. főiskolai tanár, Tanítóképző Főiskola, Zsámbék – Kovács Dániel dr. docens, Tanítóképző Főiskola, Sáropatak – Kőszegfalvi Ferenc könyvtáros, Németh László Városi Könyvtár, Hódmezővásárhely – Molnár Balázs dr. a Néprajzi Múzeum ny. muzeológusa, Bp. – Morvay Péter dr. a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. – Trugly Sándor muzeológus, Dunamenti Múzeum, Komárom – Vargáné Major Judit rovatvezető-helyettes, MTI Bp. – V. Molnár László dr. tanársegéd, Tanítóképző Főiskola, Kaposvár – Vörösmarty Géza publicista, Pozsony – Zolnay László dr. tud. főmunkatárs, Budapesti Történeti Múzeum, Bp.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)	OLSVAI IMRE
FRANK TIBOR	SÁNDOR LÁSZLÓ
GAZDA ISTVÁN	SIKOSSY FERENC
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZABÓ FERENC
HAVAS GÁBORNÉ	SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE	

ISSN 0324-7627

Kiadja a Lapkiadó Vállalat Bp. Lenin krt. 9–11.

Felelős kiadó: *Siklósi Norbert* igazgató.

Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 181-521.

Szerkesztőségi órák: hétfő 14–16 óráig.

Készült 9000 példányban, 4 (B/5) ív terjedelemben
81 2507 Veszprém megyei Nyomda Vállalat, Veszprém

Felelős vezető: *Danóczy Balázs* igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest, V. József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámára való átutalással. Ára: 6 Ft. Éves előfizetési díj: 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, postafiók 149).

INDEX-25 387

Műemlékvédelem és hazafiság

Nézzék el nekem, hogy a téma ürügyén abba a látszatba keverem magam, mintha nyelvészkedni akarnék. Nincs erről szó. Viszont igenis vallomást kívánok tenni arról, hogy mit jelent számomra ez a fogalom: *műemlékvédelem*. Teszem ezt azért, mert tapasztaltatom, meggyőződéseim szerint több ezer népfrontaktivista hasonlóképpen gondolkodik, s mert természetes emberi ösztöntől vezérelve, szeretném, ha még több ezren gondolkodnának hasonlóan.

Hadd valljam be bevezetőül nyomban, hogy engem a műemlékvédelem sosem fűzött, ma sem köt egyszerűen csak a múlthoz. Egyrészt azért nem, mert ugyan a múlt műveit óvjuk, ám ez a védelem a jelenben folyik, s nemcsak a ma, hanem a holnap, a jövő számára is. Másrészt azért nem, mert számomra a három „tag-szónak” külön-külön is van mondanivalója, s ezek egyszerre dörömbölnek bennem akkor is, ha összekapcsolva ejtem ki őket.

Az értelmező szótár szerint ez a főnév, hogy *mű* – kissé választékos. Általános értelemben az alkotótevékenység, a művészi, tudományos alkotómunka eredményét fejezi ki. Nos, engem ez a választékosság nem zavar. Sokkal inkább bánt, ha azt tapasztalom, hogy százazreket még igen. Meggyőződéseim szerint ugyanis dolgaink akkor mennek majd rendben, ha munkáját mindenki, minden munkaterületen alkotói igényességgel végzi, azzal a szent elszánással, hogy munkája eredményeként műnek kell születnie. Mindenesetre egy olyan gondolkodás általánossá válásában – szélsőséges példát említek –, amikor az utca embere és a köztisztasági alkalmazott egyaránt úgy vélekedik, hogy a műemlék nélküli utca tisztasága vagy a műemléket övező park (esetleg maga egy műemlékjellegű park) rendje, szépsége az ő „műve”, kisebb veszélyt rejt magában, mintha mindenki „hatóságként” vagy kívülálló közömbösként gondolkodik és viselkedik. A szocializmus ábrándja lenne ez? Nem hiszem. Sokkal inkább tartom korunk szükségletének, parancsának, melytől nem egyszerűen a fejlődés – a fennmaradás is függ. Legfeljebb csak ma tűnik még ábrándnak, de ekkor is gondoljunk arra, hogy ilyen ábrándozásra, álmodozásra *Lenin* is bátorította az embereket, a kommunistákat pedig szinte kötelezte.

Ám, hogy mennyire nem ábránd mindez, az kitűnik, ha meggondoljuk: nagy ipari létesítményekre is mondják, mondjuk, hogy *művek*. Ezekben a művekben pedig *műhelyek* vannak. Műhelyek, amelyek nem ál- vagy póthelyet jelentenek, hanem olyan igazságot, amelyekben műveket hoz létre a munka. *Műveket*, amelyeket eleink legjobbjai alkottak: emeltek kőből, fából, verték vályogból, döngöltek fonott vesszők közé, kovácsoltak, kalapáltak vasból és egyéb fémekből, faragtak jó szerszámmá, amely nemcsak célszerűen simul a kézhez, de látványának is szép volt: *műremek*; fontak, szőttek, hímezték egyszerre védelméül és díszéül a testnek, méltó terítékként mindennapi kenyerünk alá vagy vánkosaúl a szerelemnek –, mindenesetre példázva, hogy egyszerre építhető, óvható a test, s kivirágoztatható a szellem, a lélek.

Előtagként a „mű” szó benne van a művészen, a művészetben, a műalkotásban, de szakmanevekben is, ha igényes munkát jelez: műkertész, műbútorasztalos, műlakatos –, hadd ne soroljam tovább. A népfrontmozgalom tudatformáló (politikai ismeretterjesztő) munkájának egyik legfontosabb feladata: minél több embert megnyerni annak, hogy úgy dolgozzék, mintha foglalkozása elnevezése előtt ott lenne ez a „mű” szócska, még akkor is, ha előtagként – nyelvtanilag – nem ragasztható oda.

A költő azt írta: a múlt csak példa legyen most. Nem tette, de bizonyára idézőjelben gondolta a „csak” szócskát. Ha a múlt műveit – igazi műveit – sikerül példaként állítani magunk elé, ha ezt a példaállítást már gyermekeink iskoláskorában jó együttműködésben csinálja szülő és nevelő, szülői munkaközösség, muzeológus és műemléki szakember, társadalmi aktivista – nagy szolgálatot teszünk jelennek, jövőnek, magyarságunknak, szocializmusunknak egyaránt.

Az *emlék* fogalma is önálló életet él bennem, bennünk. Az *emlék* az emlékezetben őrzött tudattartalom. Például a közös harcok vagy az ősök küzdelmeinek emléke. A harc, amelyet őseink vívtak, s amelyet nem is olyan könnyen – talán majd csak a szocializmus nagy vívmányaként – old békévé az emlékezés. Vagy valakinek az emléke, alakjának, tetteinek így megőrzött képe. Vagy valaki, akiről nem tudunk, aki közömbös nekünk, nem szeretettük, nem gyűlöltük, de mások ápolásra méltónak tartva, megőrzi emlékét, szoborba, emlékműbe merevítve vagy éppen megelevenítve. Otthonunk, életünk emléktárgyakkal van tele. Emlék a régi időkből fennmaradt, a távoli múlttól tájékoztató dolog. Nyelvi emlék az egyik, építészeti a másik, néha együtt a kettő. Néha emlékművek lépnek elénk hivalkodva, máskor műemlékek rejtőzködnek előlünk szerényen. Ápoljuk egyiket is, másikat is vagy éppen elhanyagoljuk mindkettőt. Emlékműveket emelünk, amelyekről avatásuk pillanatában tudni lehet, hogy nem válnak műemlékké soha, noha úgy kellett volna megalkotni őket, hogy azzá legyenek, vagy műemléket nem segítünk emlékművé válni, pedig taníthatnának ebbéli minőségükben is.

Az emlékképek összessége az emlékezet. S az emlékezet kicsit maga az ember. Csak addig vagyunk igazán és teljesen emberek, amíg emlékezni tudunk. Fordítva pedig, ebben az értelemben szokták azt mondani: csak az hal meg, akit elfelejtene.

Az emlék és az emlékezet oly hatalmas erő, hogy társadalmi, politikai mozgalmak épülhetnek rá. Így történt ez a népfront egyik elődszervezete, a Magyar Történelmi Emlékbizottság esetében is, amely a Kommunisták Magyarországi Pártjának kezdeményezésére jött létre 1942 februárjában, a függetlenségi mozgalom legális szerveként. Felhívásában ilyen mondatok voltak olvashatók: „Álljanak sorainkba mindazok, akik tisztán őrzik magukban a történelmi hagyományt, és hiszik, hogy e nagyszerű örökség ápolása és elmélyítése fontos nemzeti feladat. Jelentkezzenek magánosok, egyesületek és intézmények, hogy hol, kinél milyen emléktárgyak és írásos dokumentumok találhatók. A bizottság gondoskodik arról, hogy a beérkezett levelek, cikkek és beszámolók a sajtó útján nyilvánosságra kerüljenek. Gondoskodik az emléktárgyak összegyűjtéséről és kiállításáról is. Várjuk a nemzeti eszmékhez és a történelmi hagyományokhoz ragaszkodó társadalom megmozdulását.”

Ebből az *emlékezésből* alakult ki alig egy hónap múlva a Petőfi-szobornál a német befolyási övezetté süllyedt fél Európa legnagyobb antifasiszta, háborúellenes tüntetése.

Mi, tehát a Hazafias Népfront s az általunk koordinált Honismereti mozgalom, arra törekszünk, hogy az emlékek, köztük a műemlékek tanúságtevőként és tanulságadóként épüljenek be minél több ember életébe. Úgy járunk-kelünk ebben a honná lett hazában, hogy ne csak nézzünk, hanem lássunk, halljunk is. A köhalomban lássuk az ott állott várat, halljuk a kedv s öröm röpkedését, de halljuk meg eleink halálhőrgésének, siralmának zajlását is – épp azért, hogy e két utóbbi helyét visszavonhatatlanul a megalapozott

kedv és öröm foglalhassa el. Az emlékek tehát váljanak reális történelemtudatunk — s ennek szerves részeként a velünk egy úton járó, de a más népekhez is fűződő barátságunk — szilárd köveivé.

Ahhoz, hogy a művek és az emlékek, vagy most már összekapcsolva: a műemlékek így szolgálhassanak bennünket — meg kell védeni, védelmezni őket. A *védelem* az a cselekvés, az a tény, hogy valakit, valamit védenek, oltalmaznak. Nem tartom véletlennek, vagy ha mégis az lenne, akkor szép véletlen, hogy más nyelvek értelmező szótáraiban, akárcsak a miénkben, ennél a szónál első példaként ez áll: a haza védelme. Haza a műemlék is, anyagban testet öltött emléke e földnek. Védelme honvédelem, ha nem is fegyveres szolgálat.

Védeni valakit, valamit — valakik és valamik ellen kell, vagy valakiktől, valamiktől. Műemlékeinket elsősorban az idő vasfogától kell védenünk, másodsorban önmagunktól, felelőtlenségünkötől, közönyünkötől, hozzá nem értésünkötől. Az idő vasfogától való védelem — ne szépítsük a helyzetet — pénzbe, mégpedig sok pénzbe kerül. Nekünk nincs sok pénzünk. Ez a helyzet ésszerű takarékoskosságot igényel mindenkitől, minden területen. Tehát a kevésből kell időben, olcsóbban, jobbat, ésszerűbbet. Ez azt is jelenti, amit a legutóbbi Országos Tanács-ülésünkön egyik Csongrád megyei barátunk szóvá tett: óvni kisebb városaink történelmi magvát s ezzel a sajátos városképet. Ez egyféleképpen lehetséges: ha a műemlékvédelem a településfejlesztési politikának ugyanolyan fontos elve mint sok más egyéb. Beleértve ebbe természetesen azt is, hogy megértjük azoknak az igényeit, akik egy műemlékjellegű épületben is korszerűen akarnak élni, erre még áldozni is hajlandók, anélkül hogy a műemlékjellegét megroontanák. Arra törekszünk tehát, hogy a népfrontbizottságok a településpolitikai állásfoglalásaikban, minél több lakos egyetértését is megnyerve, képviseljék a műemlékvédelem érdekeit is, mint sajátos helyi és egyben nemzeti érdeket. Ebben nagy segítséget adhatnak a választott népfronttestületeknek a műemléki albizottságok, amelyek joggal számíthatnak viszonttámogatásra.

Ha kevés a pénz, mint annyi más esetben, jobban kell építenünk a társadalmi támogatásra. Arra a felkínálkozásra, amelynek eddig sem voltunk híján, amelynek a fogadására és hasznosítására azonban eddig nem voltunk elég felkészültek. A jogszabályok szövevényének ágait-bogait megoldva, mozgalmi segítséget is nyújtva, meg kell találnunk azokat a megoldási formákat, amelyek keretében a fellobbant lelkesedés nem hamvad el a tehetlenség, értetlenség vagy közöny hűvös nedvességében.

A védelem jelenti valakinek, valaminek az érdekeit védő jogi, erkölcsi hatalmat is. Népfrontmozgalmunknak képviselnie kell a műemlékvédelem esetében is az erkölcsi hatalmat; ha népünk frontnyi szélességben érzi ennek az ügynek az erkölcsi súlyát, akkor lehetséges a műemlékek érdekeit védő jogot is maradéktalanul érvényesíteni.

Végül a védelmez ígét ugyanúgy kissé választékosnak tartják, érzik, mint a mű kifejezést. Én inkább magasztosnak érzem. Különösen akkor, ha valakik, életpályaként vagy társadalmi munkában, anyagi ellenszolgáltatás nélkül vagy munkabérért, de semmi esetre sem zsoldosokként, hanem hivatásosokként vagy népfelkelőkként kelnek védelmére a jó ügynek, ha az védelemre szorul. S a védelmez ige nemcsak választékos: azt is kifejezi, hogy tartósan, rendszeresen védelmezünk valamit. Ebből fakadóan mozgalmunk igyekszik minden tőle telhetőt megtenni annak érdekében, hogy a műemlékvédelem ne csak két-évenként visszatérően kerüljön a népfrontbizottságok figyelmének fókuszába, hanem támogatása tartós, rendszeres legyen.

Hazát — de bármit — mélyen szeretni és önfeláldozóan védeni akkor tud az ember, ha ismeri, ha jól ismeri. Múltjával, jelenével s e kettőtől elválaszthatatlan — mert erre épül — jövőjével együtt. Ennek a megismerésnek a szolgálatára hívtuk életre több mint két évtizede a már említett legújabbkori Honismereti mozgalmunkat, amelynek legjobb munkásai

között — nagy örömkre — kezdettől fogva ott találjuk a műemlékvédelem hivatásos és társadalmi szakértőit, aktivistáit. Honismereti mozgalmunk nevét, amíg határainkon túl is meg nem ismerték, nem tudtuk érthetően lefordítani idegen nyelvekre. A tolmácsok kísérletként állandóan egy másik mozgalom elnevezését mondták: „Ismerd meg hazádat”. Időbe telt, amíg a tiltakozó berzenkedéstől eljutottunk odáig, hogy belássuk: a kettőnek valahol találkoznia kell. A szűkebb pátria megismerésétől, megszeretésétől — az érnek végül is el kell jutnia az óceánig. Ezért tekintjük ma értékes honismereti tevékenységnek a „Tájak—korok—múzeumok”-akciót is, amely magyarok tízezeivel ismertette — és föltehetően szerettette meg — sok-sok műemlékünket, imitt-amott még azt az ötletet is felvetve, hogy múzeumokhoz, könyvtárakhoz hasonlóan egy-egy műemlék is lehet rendhagyó történelmi, irodalmi és egyéb órák, akár olvasó- vagy ami legújában felvetődött — látványtáborok színhelye.

Széchenyi István mondta: „A múlt kiesett hatalmunkból, de a jövőnek urai vagyunk”. Legyen igaz ez a mondás mostani tanácskozásunkra, a megmaradt emlékekre, a XI. és a XII. értekezlet közötti időszakra, a „hivatásosak” és a „népfelkelők” munkájára, a magyar műemlékvédelemre s az egész országépítésre egyaránt.

Morvay Péter:

Kilenc országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtálalkozó eredményei és tanulsága

1. Kilenc gyűjtőtálalkozó krónikáját nehéz lenne beszorítani egy beszámoló mogyoróhéjába. Főbb eredményeit és tanulságait is csak erősen summázva vagy jelzésszerűen tudjuk számba venni. Pedig 1963 óta, amikor Tatán az első Országos Gyűjtőtálalkozó lezajlott, az Egerben 1979-ben megrendezett IX. országos tanácskozásig sok, a gyűjtőmozgalom fejlődését jellemző eredményt mutattak fel az ismétlődő seregszemlék. Mindegyiknek volt sajátos arculata, mindegyiken jelentkeztek új kezdeményezések, amelyek megteremkenyítették az utánuk következő évek mozgalmi tevékenységét.

2. *Tata*, a vizek, a malmok, a nagy múltú fazekasság, a középkori eredetű vár és a barokk műemlékek városa arra ösztönzött bennünket, hogy későbbi találkozóinkat is mindig az ország más-más táján rendezzük, hogy seregszemléink alkalmával igyekezzünk megismerkedni a választott vidék sajátos értékeivel és problémáival. Ily módon szolgálhattuk a honismereti országjárás gondolatának népszerűsítését is, mely végül is a Tájak—Korok—Múzeumok nagy sikerű akciójában bontakozott ki.

A tatái találkozó egyúttal annak a fegyvertársi szövetségnek nyilvános demonstrálása volt, amelyet a néprajzi gyűjtőmozgalom erősítése, kiszélesítése céljából az első találkozót megelőző évben kötöttünk az MTA Nyelvtudományi Intézetével és a Magyar Nyelvtudományi Társasággal. 1962-ben alakult át ugyanis az akkor már 10 éves múltra visszatekintő, korábban csak *néprajzi* jelzőt viselő pályázatunk Országos *Néprajzi és Nyelvjárási* Gyűjtőpályázattá, s módszertani segédleteink sorában ekkor jelent meg A néprajzi és nyelvjárási gyűjtés összekapcsolása c. útmutató füzet¹, melynek szerzői az MTA Nyelvtudományi Intézetének szakemberei voltak. Közülük többen az első találkozáson is előadást tartottak,

¹Útmutató Füzetek a Néprajzi Adatgyűjtéshez (Szerk. *Morvay P.*) VII. sz. Budapest, 1959, 1962.

vagy felszólaltak (mint pl. *Bárczi Géza* akadémikus, *Deme László*, *Imre Samu*, *Papp László*, *Szathmári István*), akiknek készséges közreműködése a későbbi gyűjtőtálalkozók programját is gazdagította.

3. Tatai rendezvényünknek volt egy olyan kulcsembere, aki oroszánrészt vállalt a helyi előkészítésben, s aki sokáig motorja volt a környék élénk honismereti mozgalmi életének. *Körmendi Géza* – amellet, hogy igen sikeres tárggyűjtési akciók szervezésével megvetette a tatai múzeum néprajzi gyűjteményének alapjait –, jellemző helyi témájú (vízimalmok, fazekasság stb.) pályamunkáival, s ezek tanulmányban való feldolgozásával a hivatásos szakemberek által is elismert hiánypótló, tudományos eredményt ért el.²

Az ő, s a hozzá hasonló honismereti munkások példája segítette kialakítani találkozóinknak azt a gyakorlatát, hogy fórumai lettek a kiváló pályamunkák bemutatásának, s példát adtak a gyakorlatlanabb gyűjtőknek a szakmai elmélyedésre. Tatán hangzott el ugyanis *Barsi Ernő*nek a győri tanítóképző zenetanárának és fáradhatatlan szakkörvezetőjének, a Győr környéki népdalok és gyermekdalok későbbi elismert kutatójának A sályi *pásztorok* dalkincse c. előadása, amely később, kibővítve a sályi *parasztság* dalállományának monografikus feldolgozásával, doktori értekezésének alapja lett.

4. A Dunántúl után az ország egy másik sarkában, a Dél-Alföld „fővárosában”, *Szegeden* rendeztük meg 1964-ben a II. Országos Gyűjtőtálalkozót.

Seregszemléink történetének a maga nemében egyedülálló mozzanata, hogy Szegeden zajlott le a XII. Országos Gyűjtőpályázat eredményhirdetése és díjkiosztása. Olyan kezdeményezés volt ez, amely – megyei vonatkozásban – később sok helyütt a múzeumi hónap megnyitásának hagyományos eseménye lett.

5. Itt, Szegeden nagyobb számban szerepeltek előadóként a hivatásos szakemberek, s így ez a találkozó szintén magas szintű szakkörvezetői továbbképzésnek is számított. Itt hangzott el *Bálint Sándor* előadása a szegedi folklóról, s itt gyönyörködhetek a kiváló mesemondó és páratlan előadóművész *Tombác János* felejthetetlen szereplésében.

Ugyanakkor azonban a szegedi programot még az is jellemzi, hogy itt aratott kiemelkedő sikert egy idős tanyai parasztember, a szentesi *Pap Imre*. Az ő szereplése irányította rá a figyelmet arra, hogy a parasztság egyes hagyományörző, jó megfigyelőképeségű és fejlett írókészségű idős képviselői milyen értékei a gyűjtőmozgalomnak. Néhai *Pap Imre* nagyszámú pályamunkái ugyanis nagy hűséggel, részletesen és belülről szemlélve mutatják be a hajdani Szentes környéki tanyai életet, s ezért pótolhatatlan forrásai a népismeretnek.³

Ez a téma átvezet bennünket a Szentendrén 1966-ban megrendezett III. Országos Gyűjtőtálalkozó színhelyére, ahol az előadók között szintén szerepeltek kiváló paraszti gyűjtők, így a rendkívül éles szemű és fejlett társadalmias látású Tarna vidéki parasztszszony, néhai *Berényi Józsefné*, akiben mondhatni egy nagy író veszett el, illetőleg (hála a Honismereti mozgalomnak) akinek Nagy Rozália a nevem c. könyve néhány évvel ezelőtt (1975) nagy könyvnap siker volt. Ugyancsak Szentendrén tartott előadást a bal- esetet következtében világtalanná lett *Papp Zoltán Sándor*. Az ő, szülőfalujának társadalmi rétegeit bemutató pályamunkáiból született meg a később szintén méltán könyvnap siker aratott vaskos kötet, a Beregdaróci emberek (1969).

Bizonyára az említettek (s most meg nem nevezett társaik) példája keltette fel az intenzívebb érdeklődést a paraszti önéletrajzok műfaja iránt, amely később az országos pályázat ajánlott témái közé is bekerült, s amely aztán *Nagy Gyula* orosházi múzeumigaz-

² *Turi Róbert*: „Hogy Komárom megye ne legyen fehér folt . . .” Beszélgetés *dr. Körmendi Gézával*. Honismeret 1981. 2. sz. 5. old.

³ *Juhász Antal*: *Pap Imre*, a szentesi parasztélet krónikása. Honismeret 1978. 2. sz. 24. old.

gató (valaha maga is önkéntes gyűjtő) fáradhatatlan szervezőtevékenysége révén kiváló eredményeket hozott. A Kőszegen, 1977-ben sorra került VIII. Országos Gyűjtőtálalkozó programjának egyik fénypontja volt, amikor Nagy Gyula és „önéletíró” parasztemberei, -asszonyai ízelítőt adtak a Honismereti mozgalom e példamutató kezdeményezésének értékeiből és módszereiből.⁴

6. A Szentendre műemlék városában lezajlott, sokak számára felejthetetlen gyűjtőtálalkozó egyébként azzal is beírta nevét találkozóink aranykönyvébe, hogy ott adták át első alkalommal a MNT által alapított *Sebestyén Gyula Emlékérmét* a legkiválóbb önkéntes gyűjtőknek. Elsőként néhai *Nagy Czirok Lászlónak*, aki a gyűjtőmozgalomban szárnyakat kapva, számos szép könyvben, széles körben ismertté tette a Kiskunság általa évtizedek óta fáradhatatlanul kutatott hajdani világát. Az első kitüntetettek között szerepelt a népi bőrmunkák első számú szakértőjének számító püspökladányi pedagógus, *Dorogi Márton* is, aki – sajnos – örökre eltávozott körünkől.

7. A gyűjtőtálalkozó elsősorban az irányítók, a szakkörvezetők tanácskozása, de természetesen mindig jelen voltak – főként az ún. szabad fórumok vitáiban – az ifjúsági honismereti munka gondoljai is, hiszen ezek mindig is kulcskérdései voltak és maradnak mozgalmunknak. Ennek jegyében egyes találkozóinkon közvetlen és kiemelt képviselőket is kapott az ifjúsági ágazat. 1967-ben *Zalaegerszegen*, a IV. Országos Találkozón pl. a Győri Mezőgazdasági Szakmunkásképző Iskola néprajzi szakkörének nagy sikerű bemutató foglalkozása is szerepelt a programon. A *Sárospatakon*, illetőleg részben *Sátoraljaújhegyen* 1971-ben megrendezett VI. Országos Találkozón pedig az országos diáknapi néprajzi-nyelvjárási gyűjtőpályázatának arany fokozatot érdemelt pályázói mutattak be részleteket pályamunkáikból – nemcsak a sárospataki, hanem valamennyi országos diáknapi központ pályázóinak képviselőiben. A bemutatott pályamunkákat szakemberek értékelték.

Itt adódik alkalom arra, hogy érintsem az iskolai oktatás honismereti vonatkozású kérdéseit. Az egyik korai gyűjtőtálalkozón már elhangzott egy előadás arról, hogy folklór szakemberek és tapasztalt pedagógusok megállapítása szerint, népköltészeti értékeink megismertetése nem szerepel kellő súllyal az általános iskolai anyanyelvi és irodalmi oktatásban. Ez a probléma később is előkerült, de egyetemesebb vonatkozásban még ma is időszerű. Elsősorban a középiskolai zeneoktatás sajtóban és anketokon sokat vitatott kérdésére, valamint a néprajz – több középiskolába már bevezetett – fakultatív oktatásának a mozgalmi tapasztalatokat felhasználó, célszerűbb megoldására gondolok itt.⁵

8. A megszabott terjedelem szorításától kényszerítve, több gyűjtőtálalkozó gazdag eseménysorozatából csak a legjelentősebb mozzanatokat idézhetem föl.

Az előbb már érintett zalaegerszegi gyűjtőtálalkozó egyik beszámolójához kapcsolódva a *betyárfolklor* kutatásának neves szakemberei (*Dömötör Sándor, Szabó Ferenc* – valaha maga is díjnyertes pályázó – és *Vargyas Lajos*) sokoldalú néprajzi-történeti megvilágítását adták ennek a népköltészetünkben mélyrehatóan jelen levő tárgykörnek, melynek emlékeit gyakorlottabb, jó helyi kapcsolatokkal rendelkező gyűjtőinknek egyes vidékeinken még ma is kíváncsok és érdemes lenne behatóan nyomon követni.

Ugyancsak Zalaegerszegen hangzott el két olyan kiváló középiskolai tanár – akkor még önkéntes gyűjtő – előadása, akik már régóta elismert hivatásos szakemberek: *Ördög Ferenc* a göcseji ragadványnevekről, *Szabó József* a nagykönyi nyelvjárásról.

⁴ *Nagy Gyula*: Az orosházi múzeum önéletíró parasztjai irányításának praktikái. Honismeret 1977. 4. sz. 5. old.

⁵ *Kuczy Károly*: A fakultatív néprajzoktatás gondoljairól. Honismeret 1980. 5. sz. 44. old.

Itt adódik alkalom annak megemlékezésére, mily számosan kerültek ki a találkozóinkon szerepelt kiváló önkéntes gyűjtők közül olyanok, akik szűkebb kutatási területükön már elismert szakembernek számítnak, doktori fokozatot szereztek vagy hivatásos szakemberekké is lettek. A már megnevezetteken kívül – a teljesség igénye és rangsorolás nélkül – hadd emlékeztessék itt *dr. Kováts Dánielre*, az abaúji helynevek kiváló gyűjtőjére és rendszerezőjére, *dr. Kuczy Károlyra*, a vízparti földrajzi nevekkal foglalkozó úttörő tanulmányok szerzőjére,⁶ *Nagy Gézára*, több kötetnyi kéziratos bodrogi mese és monda szakszerű összegyűjtőjére, *dr. Szabó Lajosra*, a nagyközönség és a szakmabeliek körében egyaránt nagy sikert aratott Taktaszadai mondák c. monográfia szerzőjére, *dr. Timaffy Lászlóra*, a Szigetköz néprajzának legjobb ismerőjére és érdemes társaikra.

9. A *Kaposváron* megrendezett V. gyűjtőtálalkozó (1968) programjának is csak két nevezetes mozzanatát emelhetem ki.⁷

Az egyik, hogy ez a seregszemlénk összekapcsolódott azzal az ünnepi ülésel, melyet a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya és Somogy megye Tanácsa rendezett Somogy földrajzi nevei összegyűjtésének befejezése alkalmával, ezzel is elismerve az önkéntes gyűjtők nagy jelentőségű tudománysegítő tevékenységét, s ezzel egyúttal súlyt adva találkozóink e tárgykörbe tartozó, ismétlődő beszámolóinak és útmutatásainak.

A másik, amire ki kell térnem, az, hogy *Sebestyén Ádám*nak az andrásfalvi székelyek lakodalmi szokásairól itt elhangzott előadása bepillantást engedett azokba az eredményekbe, melyeket gyűjtőmozgalmunk a hazatelepített bukovinai székelység idegen környezetben megőrzött néphagyományának megmentésében akkor és azóta is elért – méghozzá maguknak a közülük kikerült kiváló gyűjtőknek a segítségével. Most csak a népművészet néhai mesterének, az istensegíti *Gáspár Simon Antal*nak gyűjtőtálalkozóinkon való emlékeztetés szerepléseire, forrás értékű hazatelepedési krónikájára és más pályamunkáira, szakemberek által megörökített gazdag dal- és mondakincsére hivatkozom. Hasonlóképpen a most is közöttünk levő, fáradhatatlan Sebestyén Ádámnak idén már ötre szaporodó kötetire, melyekben szülőfaluja történetét, gazdálkodását és annak szokincset, dal-, szokás- és mesehagyományát széles körben hozzáférhetővé tette. E kötetek – hézagpótló tudományos értékük mellett – meggyőző bizonyosságai gyűjtőmozgalmunk önnevelésre serkentő hatásának, közművelődési jelentőségének. Hiszen e szakemberek által is elismeréssel fogadott könyvsorozat szerzője Bukovinában csak román tannyelvű elemi iskolát végzett, s nagy példányszámban megjelent könyveinek olvasói is nagyrészt a Tolnába, Baranyába telepedett székelység köréből kerültek ki.⁸

10. Gyűjtőtálalkozóink előadásai és az országos gyűjtőpályázatok témaajánlásai felhívták a figyelmet több olyan fontos és sürgősnek ítélt kutatási témára, amelyben az önkéntes gyűjtők az évek során hiányt pótló, tudománysegítő eredményeket értek el. Kiemelke-

⁶ *Kuczy Károly*: Vízi élet, népi hajózás Foktőn. Kalocsa, 1976. – Uő: A Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata I. Az ember és a táj kapcsolatának vizsgálata a földrajzi neveken. Kalocsa, 1980.

⁷ *Morvay Péter és Végh József*: Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők V. Országos Találkozója. Kaposvár, 1970.

⁸ *Halász Péter*: A bukovinai székely néphagyomány gyűjtőinek szekszárdi tanácskozása. Honismereti Híradó, 1974. 4. sz. 17. old. – *Domokos Pál Péter*: Búcsú Gáspár Simon Antaltól. Honismeret, 1978. 3. sz. 35. old. – *Sebestyén Ádám*: A kakasdi székely népi együttes. Honismeret, 1975. 1–2. sz. 65. old.

⁹ *Morvay Péter*: Népi műemlékek, nemzeti emlékhelyek, temetővédelem. Honismereti Híradó, 1974. 1. sz. 17. old. – *Halász Péter*: Beszámoló az önkéntes fejfagyűjtők tanácskozásáról. Honismereti Híradó, 1974. 2. sz. 23. old. – Uő: Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők VIII. Országos Találkozója. Honismeret, 1977. 4. sz. 8. old.

dik ezek közül, hogy pályázóink megörökítették az ország több száz temetőjének pusztuló fejfáit, amelyek népművészeti és művelődéstörténeti szempontból egyaránt rendkívüli értéket képviselnek.⁹ A Kőszegen megrendezett VIII. Országos Találkozón (1977) több kitűnő előadás és egy szép kiállítás számolt be ennek a fontos értékmentő munkának eredményeiről. Hasonlóan kiemelkedő jelentőségű, hogy az önkéntes gyűjtők népköltészetünk még viszonylag élőnek mondható műfajai közül több ezer hiedelemmondát örökítettek meg szakszerűen, s ezzel néphitkutatásunknak is igen becses vizsgálati anyagot szolgáltatottak. De több kiváló gyűjtőnk (*Fehér Zoltán, Madar Ilona, Sándor Mihályné*) maga készítette el egy-egy község teljes néphit-monográfiáját¹⁰. Ezekből több gyűjtőtálalkozón is mutattak be részleteket. Találkozóink buzdító felhívásainak és beszámolóinak is része van abban, hogy a gyűjtőpályázatok kiemelt pályatételeként több száz községben feldolgozták gyűjtőink a *hagyományos paraszti gazdálkodás alapvető tárgyköreinek* (a szántás-vetésnek, az aratásnak, a hordás-cséplésnek-nyomtatásnak) vidékenként eltérő ismeretanyagát és szókincsét. Ezzel nemcsak a hagyományos paraszti tudás több fontos területe enciklopédiájának elkészítéséhez, hanem egy, a korábbiaknál korszerűbb, időben és térben egységesebb, illetőleg földrajzilag egyenletesebb eloszlású gyűjtésre támaszkodó *nyelvjárási szótár* megalkotásához is igen eredményesen hozzájárultak.¹¹ Ezek mellett gyűjtőink az ország több vidékén vizsgálták a korábban nem eléggé kutatott *kisparaszti lét* emlékeit, értékes adatokat gyűjtöttek össze a *falusi építkezés átalakulásának* vizsgálatához, a más, most nem említett fontos kutatási témákhoz.

11. A legutóbbi, IX. Országos Gyűjtőtálalkozót (1979) a hagyománytartó, palóc környezetű Eger történelmi városában rendeztük. E találkozóknak egyik fontos célja volt a korszerű néprajzi szemlélet terjesztése a gyűjtőmozgalomban. A választott témák specialistáinak számító szakemberek előadásai a modern társadalmi néprajzi szemlélet alkalmazásáról, a muzeális értékű tárgyak gyűjtésének és feldolgozásának elmélyült szempontjairól, a gyűjtőmozgalomnak tánc kutatásunk kibontakozásában vállalt megbecsült szerepéről szóltak, illetőleg a népzene kutatás mai lehetőségeit és módszereit ismertették.¹²

Külön előadás foglalkozott a díszítőművészeti körökben folyó honismereti tevékenységgel, valamint a szervezett népi növénynév-gyűjtés problematikájával. Ezt *Péntek János* a Kolozsvári Egyetem nyelvész munkatársa, a romániai magyarság körében lefolytatott népi növénynév-gyűjtés egyik irányítója tartotta.¹³

Az egeri gyűjtőtálalkozó – ha szabad így mondani – szenzációjának számított két kitűnő előadás: *Markó Imre Lehel* és *Galuska Imre* beszámolója nyelvjárási szótáraik készítésének módszeréről, problémáiról. Mindkét szerző példát mutatott a témával foglalkozó önkéntes gyűjtőknek módszerével és anyagának szakszerűségével. A két előadást közölte a *Honismeret* is.¹⁴ *Markó Imre* Kiskánizsai szótára azóta már meg is jelent.

12. A rendelkezésemre álló idő alatt természetesen csak a gyűjtőtálalkozók némely fontosnak és jellemzőnek ítélt mozzanatát emelhettem ki. Az egykorú dokumentumok

¹⁰ *Bosnyák Sándor*: A bukovinai magyarok hitvilága. Folklór Archívum, 1977. 6. sz. Bp. – Uő: A moldvai magyarok hitvilága. Uo. 12. sz. Bp. 1980.

¹¹ *Morvay Péter*: Egy fontos atlaszmunka folytatásáért. *Honismeret*, 1977. 2–3. sz. 70. old.

¹² *Olsvai Imre*: Hogyan gyűjtsünk népzene 1980 táján. *Honismeret*, 1980. 1. sz. 62. old.

¹³ *Morvay Péter*: Az Ezerjófű-akció elé. *Honismeret*, 1979. 2. sz. 42. old. – *Péntek János*: Népi növényismeret a növénynevek tükrében. *Honismeret*, 1979. 5–6. sz. 100. old.

¹⁴ *Galuska Imre*: A készülő kesznyéti szótár. *Honismeret*, 1980. – *Markó Imre Lehel*: A kiskánizsai szótár. *Honismeret*, 1980. 2. sz. 38. old.

áttekintése során azonban az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy *kívánatos lenne egy tanulmányban részletesen feldolgozni találkozóink történetének jórészt rendelkezésre álló, illetőleg még felkutatható archivális forrásait.*

13. Meg kell emlékezmem a találkozóinkon több alkalommal is megjelent írókról, költőkről is. Nemcsak művészi alkotásaikkal gyönyörködtették a résztvevőket, hanem felszólalásaikkal közéleti tájékozódásukat is segítették. Néhai *Simon István* és *Nagy László*, valamint *Cseres Tibor* és *Garai Gábor* mellett különösen *Veres Péter* közvetlen beszélgetéseire, gondolatébresztő felszólalásaira gondolok, így a „Néprajz és társadalomismeret” címűre, amely tudomásom szerint eddig még nem jelent meg nyomtatásban.

14. E vázlatos áttekintés közben olvasóimban is bizonyára felvetődhettek, érlelődhettek levonandónak ítélt tanulságok, megfogalmazásra váró javaslatok. Más mozgalmi fórumokon vagy írásban sort kellene keríteni ezek megtárgyalására.

vagy írásban sort kellen keríteni megtárgyalásukra.

munk valóban élő, fejlődésképes mozgalom, melynek voltak és vannak értékmentő, tudatformáló és közösségépítő céljainkat világosan látó, azokért elkötelezetten dolgozni tudó munkásai, időtálló eredményei. *Ha a hátunk mögé került évtizedekben kinevelődött „törzs gárdatagok” hozzáértésének, ügybuzgalmának és áldozatkészségének stafétabotját idejében átveszi az őket felváltó fiatalabb nemzedék, s a jó kezdeményezéseket, bevált módszereket – társadalomépítő, közművelődési feladatainkhoz alkalmazkodva – újjal gazdagítja, biztosak lehetünk mozgalmunk további sikereiben.*

A társtudományokkal kiépült fegyvertársi kapcsolat továbbéltetése, elmélyítése, mozgalmunk patronálóinak továbbra is kilátásba helyezett támogatása mellett, ez nem lehet kétséges.

Nyírfakéreg sótartó vésett díszje Alsórákosról (*Hornýák László* rajza)

ÉVFORDULÓINK

A Rákóczi-hamvak hazahozatala Törökországból

1981-ben van 75 éves évfordulója annak, hogy a Rákóczi-szabadságharc törökországi bujdosóinak hamvait hazaszállították. Évről évre több magyar utazik Isztambulba, az egykori Konstantinápolyba. A sok látnivaló között ne mulasszuk el megtekinteni a St. Benoît (Szent Benedek)-templomot, amelyben a Rákócziak hamvai hazaszállításukig nyugodtak.

Sétáljunk át a város legrégebbi hídján, a Galata hídon, amely az Aranyzarv-öblöt átívelve, a Galata városrészt köti össze az óvárossal. Szemben a lassan emelkedő terep házai közül a Galata-torony magasodik ki. Érdeemes felmenni a toronyba, szép kilátás nyílik az Aranyzarvra, a Boszporuszra és az Óvárosra. A toronyból lejövet a Kemeralti utcán balra fordulunk. Kétszázhusz lépés után a harmadik lépcsős ház balra a Benedek-templom. A Kemeralti elnevezésű autóbusz megállónál a lépcsős feljárójú épület kapujának felirata: „Saint Benoît Fransiz Lisesi Erkek Bölümü”. Csengetés után a Szent Benedek-templomba vezetnek bennünket.

Az épület már a genovai uralom idejében a bencés rend birtokában volt. Tornya – bár évszázadok során több átalakításon is átment – ma is őrzi a genovaiak korának emlékét. A templomot szentélyével keletnek, hegyoldalba építették. A főkapu fölötti latin felirat szerint a genovai uralom után a templom sokáig romokban hevert. Többször helyreállították, legutóbb 1682-ben XIV. Lajos francia király megbízásából. Később a domonkosok, majd a lazaristák kezébe került. A templom jobb oldali mellékoltára alatti kriptában nyugodtak csaknem két évszázadon át a Rákócziak. Itt látható a fejedelem bronz dom-borművével ellátott, 1906-ban felállított latin nyelvű emléktábla. Ennek magyar és francia nyelvű gépelt fordítását a plébános rendelkezésre bocsátja.

Tekintsük végig, hogyan kerültek a magyar bujdosók hamvai az isztambuli francia katolikus templomba. *Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc anyja* 1703. február 18-án halt meg Nikomédia (Izmit) mellett, a „virágok mezején” levő villájában. Koporsóját Isztambulba szállították, és ott március 10-én a St. Benoît kápolnájában temették el.

Rákóczi barátjának, vezérének, bujdosótársának, *Bercsényi Miklósnak* felesége, *Csáky Krisztina*, aki 1723. április 25-én Rodostóban hunyt el, Zrínyi Ilona közelében kívánt pihenni. Bercsényi két évvel élte túl a feleségét, 1725. november 6-án, Rodostóban halt meg, s ugyancsak a galatai templomba rendelte magát eltemettetni. Végrendeletében 3000 piaszterből álló alapítványt tett a Szent Benedekről elnevezett galatai egyháznak azzal, hogy a kettejük lelki üdvösségéért gyászmiséket tartsanak. Bercsényi teste mégsem került Galatába. A környéken dühöngő pestisjárvány miatt Rodostóban, a Panagia görög templomban temették el, az 1722-ben elhalt *Esterházy Antal* tábornok mellé. 1735-ben *Sibrik Miklóst*, a fejedelem udvarmesterét is melléjük helyezték.

II. Rákóczi Ferenc 1735. április 8-án Rodostóban halt meg. Végrendeletében fiáról és minden hű emberéről igyekezett gondoskodni. Meghagyta, hogy szívét Franciaországban, a Grosbois-i kolostorban temessék el, holttestét pedig a Szent Benedek-templomban,

édesanyja koporsója mellett helyezték el. A Nagyvezért arra kérte, vegye pártfogásába az árván maradt bujdosókat, s tegye lehetővé, hogy „minden háborgatás nélkül kövessék más országokra útjokat, vagy akiknek tetszeni fog, e birodalomban bátran megmaradhasanak.”

Rákóczi hű kamarása, *Mikes Kelemen* teljesítette ura végakarátát. Szívét a kamalduli rend Grosbois-i kolostorába küldte. Ugyanis Rákóczi franciaországi tartózkodása alatt még XIV. Lajos halála előtt néhány hívével 1715-ben Párizsból Grosbois-ba költözött, a kamalduli szerzetesekhez, akiktől csak 1717 augusztusában távozott. Ez magyarázza meg vonzódását hozzájuk és hogy szívét oda küldette. A perjel a kolostor temetőjében tette sírba Rákóczi szívét, és föléje emlékkövet állíttatott latin felirattal.

Mikes 1735. július 4-én indult el Rodostóból tengeren a gondosan bebalzsamozott testtel Isztambulba. A koporsót rejtő ládát július 6-án adta át a galatai szerzeteseknek. Itt a fejedelmi halottat átvevő atyák az azonosítás miatt a koporsót felnyitották. Zrínyi Ilona sírlapját felemelték. Hamvait már annyira elporladva találták, hogy csak a koponyát emelhettki ki, fia koporsójába helyezve temették el újból.

A fejedelem halála után az egy évvel korábban Bécsből emigrált, de Rodostóba csak 1736-ban érkező idősebbik fia, *Rákóczi József* lett a bujdosók vezére. Nem sokkal élte túl apját. Az 1738. évi hadjárat alkalmával a Havasalföldön erősen megfázott és Csernavodában meghalt. Végrendeletében kifejezett kívánságára apja mellé temették el. A Szent Benedek-templomban eltemetettek életükben tekintélyes összegekkel támogatták az isztambuli francia egyházat. A fejedelem több részletben összesen 24 400 piasztert adományozott a templom, a rendház és a keleti vándormissziók támogatására.

A sírboltot először 1839. június 23-án bontották fel. Két koporsót találtak. Az egyikben erőteljes férfi tetemét találták, még jól felismerhető állapotban. Ez volt a fejedelem bebalzsamozott holtteste. A másik, kisebb koporsóban egy gazdagon felöltöztetett női halott volt, teljes épségben. Ez Csáky Krisztina volt, de a szerzetesek Zrínyi Ilonának vélték. A koporsókat lezárva visszatemették, és oltott meszet öntöttek a sírverembe konzerválás céljából.

A kiegyezés után felmerült a fejedelem és bujdosótársai hamvainak hazahozatala. 1873-ban Zemplén megye közgyűlése e tárgyban feliratot intézett az országgyűléshez. Városaink, megyéink csatlakoztak az indítványhoz. Bizonyos bécsi köröknek azonban nem tetszett a javaslat és elfektették az ügyet. 1878-ban *Thaly Kálmán* képviselő, a jeles kuruckorkutató a hazaszállítást illetően kérdést tett fel az országgyűlésben *Tisza Kálmán* miniszterelnöknek. Tisza azt válaszolta, hogy az ügy nincs abban a stádiumban, hogy a hamvakat hazahozhassák. És egyáltalán megvannak-e még a maradványok? Ekkor határozta el Thaly, hogy erről személyesen fog meggyőződni. 1889-ben *Fraknói Vilmos* váradi kanonok, történész társaságában Isztambulba utazott. Jelenlétükben felnyitották a kriptát, megtalálták és azonosították II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona, Csáky Krisztina és Rákóczi József maradványait. A fejedelem azonosságát a balzsamozó orvosok által végzett koponyafűrészelés és a 190 cm-es testmagasság megállapítása kétséget kizáróan bizonyította. Csak az 1695-ben idetemetett *Thököly Zsuzsannának*, *Thököly Imre* és Zrínyi Ilona Nikápolyban, egyéves korában elhunyt kislányának maradványait nem találták meg. Megállapították, hogy a krypta 1839-ben történt felbontásakor megóvási célból szakszerűtlenül beöntött oltott mész a maradványok jelentős részét megsemmisítette. A levéltár tanulmányozásával értékes adatokhoz jutottak. A fejedelem koponyáját és más csontmaradványait egy új cédrusfa ládába rakták. Ebben helyezték el egy üveghengert is a felvett jegyzőkönyv egy példányával.

Thaly Kálmán kutatásai kétségtelenné tették, hogy a bujdosókat a Szent Benedek-templomban temették el és, hogy a hamvak megvannak. A megoldás azonban még soká késett, bár sok megye és város sürgette. Az ügyben 1904-ben kormány szinten indultak

tárgyalások. A hamvak hazahozatala nagy fontosságú előzetes tárgyalásokat és intézkedéseket tett szükségessé, amelyekkel a kormány 1904. október 20-án *Thallóczy Lajos* pénzügyminisztériumi osztályvezetőt bízta meg, aki december 4-én Törökországba utazott. Sikerrel befejezve a tárgyalásokat, mind a török kormánytól, mind pedig az illetékes egyházi hatóságoktól engedélyt kapott a maradványok hazaszállítására. Másik feladata az volt, hogy az átvételt előkészítse. Ezért Izmitben Thököly Imre, Rodostóban Bercsényi Miklós, Esterházy Antal és Sibrik Miklós földi maradványait sírjukból kiemeltette és cédrusfa ládába zárva, sírköveikkel együtt Isztambulba, a Benedek-templomba vitette, ahol ezeket ideiglenes megőrzésre átvették.

Thallóczy a lazarista atyák jelenlétében 1904. december 20-án kiemeltette a sírkápolnából a fejedelem cédrusfa ládáját, valamint anyjának, fiának és Csáky Krisztinának maradványait. Az azonosítás után az utóbbiakat is külön-külön cédrusfa koporsóban helyezték vissza a sírboltba.

Wekerle Sándor miniszterelnök az 1906. június 24-én tartott értekezleten jelentette a kormánynak, hogy *Thaly Kálmán* vezetése alatt *Thallóczy Lajos*, *Fraknoi Vilmos*, *Török Aurél* és *Forster Gyula* tagokkal bizottságot küld Isztambulba. A bizottság feladata a hamvak agnoszkálása, a sírládákból a muzeális megőrzésre kiválasztandó emléktárgyak kivétele, a *Thaly Kálmán* által annak idején kivett csont- és ruhadarabkák visszahelyezése, valamint a hamvak és sírkövek minden feltűnés nélküli átvétele. A miniszterelnök által említett előzetes intézkedések: a hamvak számára a rézkoporsók, a kőszarkofágok, a Rákóczi, Thököly, Zrínyi Ilona, Bercsényiné, valamint Bercsényi, Esterházy és Sibrik sírhelyeiről elvitt eredeti sírkövek helyébe új emlékek készítése, ezeknek a rézkoporsóknak Törökországba szállítása, Kassán és Késmárkon a hamvak befogadására szánt sírkápolnák átalakítása, illetve megépítése.

A rézkoporsók és az emléktáblák Isztambulba érkezése után *Lobry házfőnök* a Benedek templom kápolnájában felállította az emléktáblát. Izmitben és Rodostóban alkonzulunk irányította ezt a munkát.

Az ötös bizottság 1906. október 16-án érkezett Isztambulba. Még aznap kiemeltették a sírkamrából a koporsókat. Másnap *Fraknoi Vilmos* püspök a templomban felállított ravatalnál gyászmisét mondott. Ezután az ötös bizottság felnyitotta a cédrusfa ládákat és megvizsgálták a maradványokat. A koponyatetőt ezüsfonalú, horgolt hálódarab takarta, amely a koponya aljához volt erősítve. Zrínyi Ilona csontjai vizsgálatánál megállapították, téves volt az a korábbi közlés, amely szerint csak a koponya maradt volna meg.

Rákóczi József koponyája és csontjai alapján a fejedelem fia 30–40 év közötti, 165–168 cm magas, erőteljes férfi lehetett. A többi bujdosó maradványait is rendben találták. Thököly csontvázáról Török Aurél megállapította, hogy betegségének ismert kórtüneti leírásával megegyezik a combcsontok és a térd gyulladásos állapota. Ezután a maradványokat visszahelyezték a cédrusfa ládába, majd a ládákkal együtt megfelelő rézkoporsóba tették. Bercsényi és felesége, Csáky Krisztina egy koporsóba került.

A magyar küldöttség ezután Izmitben az örmény, Rodostóban pedig a görög egyháznak átadta a régi sírhelyek megjelölésére szolgáló emléktáblákat. Tisztelgő látogatást tettek, köszönetet mondva *Abdul Hamid* szultánnál, *Tevfik* nagyvezérnél és a külügyminiszternél.

1906. október 23-án a koporsókat a Kelet nevű hajóra szállították, ahol fekete posztóval bevont szobában helyezték el. A hajó Konstanciaig szállította a bujdosók maradványait, itt különvonatba rakták a hét vörösréz koporsót. Október 27-én Orsova határállomáson *Wekerle Sándor* miniszterelnök fogadta a különvonatot. A vonat október 28-án érkezett Budapestre. A Rákócziak koporsóit a Szent István-bazilikában, Thökölyét a Deák téri evangélikus templomban ravatalozták fel. Az egyházi szertartások után a kopor-

sókat a fővárosiak tízezeinek sorfala között ismét beszállították a különvonatba.¹ A vonat továbbindult Kassára. Október 29-én a székesegyház kriptájában a Rákócziak rezkoporsóit elhelyezték a megfelelő kőszarkofágokba.

Kassáról a Thököly koporsóját vivő vonat 1906. október 30-án ért Késmárkra. A családi vár udvarán ravatalozták fel, majd a gyászünnepély után az evangélikus templomba szállították, és ott helyezték örök nyugalomra.

Igy kerültek vissza 75 évvel ezelőtt a bujdosók küzdelmeik színhelyére. Tisztelettel emlékezünk hősiességükre, áldozatvállalásukra.

Irodalom. *Fehér G.*: Isztambul és környéke. 2. k. Panoráma. 1974. — *Forster Gy.*: Rákócziak és bujdosótársainak síremlékei. Bp. 1913. — *Köpeczi B. — R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc. Gondolat 1976. — *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszáz éves fordulójára*. Franklin Társulat. Bp. 1935. — *Thaly K.*: Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc hamvainak főtálalása. Második kiadás. Athenaeum. Bp. 1893.

Dr. Balla György

Beszélgetés Strobl Alajos fiával, a művész születésének 125. évfordulója alkalmából

Felvidéki barangolásaim során elvetődtem a Turóc megyei Necpál községbe. Az egykori Justh-kastély parkjában *Petrőczy Istvánnak*, a Rákóczi-szabadságharc egyik generálisának a sírját kerestem. E keresgélés közben sűrű bokrok, magasra nőtt gyomnövények között bukkantam rá *Lahner Györgynek*, a 48-as szabadságharc egyik aradi vértanújának emlékművére. A tábornokról készült bronz dombormű *Strobl Alajos* munkája. Erről a feledezésről írtam a Magyar Nemzet című napilapban. Rövidesen levél érkezett a szobrász fiától, *Strobl Mihály* mérnöktől. A levélbeli kapcsolatból ismeretség lett, majd személyes találkozásra került sor.

Hívására rákosligeti házában kerestem fel. Beszélgetésünk során tapasztalhattam, hogy a művész emlékét fia szeretettel ápolja. Szerte a világban található alkotásairól pontos nyilvántartást vezet, amit fényképfelvételek és jegyzetek egészítenek ki.

A nagy életmű művészi értékeléséről eddig már számos tanulmány jelent meg. A húszas években *Petrovics Elek* és *Ybl Ervin* tanulmányai értékelték Strobl művészetét. Nagyobb terjedelmű tanulmány jelent meg 1941-ben *Szuchy Tibor* tollából. Később 1955-ben a Képzőművészeti Kiadó gondozásában *Henszelmán Lilla* munkája (1956) látott napvilágot. Az eddig már megjelent tanulmányok, értekezések megjelenése után látogatásom célja nem lehet a művészi értékelés, csupán egy baráti beszélgetés.

Előljáróban arra kérlek, légy szíves ismertetni a család eredetét!

A család apai ágon osztrák-sziléziai származású. Hogy nagyatyám miért kerül éppen Liptóba, ezt pontosan tudom. Strobl József nagyatyám az uradalmi vashámban kapott tisztviselői állást. Körülbelül 1875-ig működött mint pénztáros. Felesége *Wirostek Karolina*, a monarchia egy másik részéről került ide. Egy morvaországi tönkrement kelmegyáros lánya volt. Édesatyám 1856. június 21-én született a Liptóújvár melletti vashámbor lakótelepén, amit ő „Örtüz tanyának” nevezett el. A Panoráma útikönyv tévesen Király-lehotát tünteti fel édesatyám születése helyéül.

¹ A gyászmenet útvonala, a Keleti pályaudvarhoz vezető Hatvani út azóta viseli a Rákóczi út nevet. A fejedelem domborműves emléktáblája az 1. sz. ház emeleti ablakai magasságában áll.

Milyen volt a gyermekkor?

Elemi iskolába szülőfalujában járt, majd ennek elvégzése után a lőcsei gimnáziumban folytatta tanulmányait. Egy elbeszélésből ismeretes, hogy szívesen tartózkodott a helybeli kovácsműhelyben. Ez jobban érdekelte a tanulásnál. Egyik alkalommal nagyobb vasszögből kikalapálta a mester arcát. Szülei látva az iskolai tanulmányok iránti egyre csökkenő érdeklődését, a középiskola 5. osztályának elvégzése után hazahívták. A szülők ipari pályára szánták fiukat, úgy vélték, hogy ehhez szüksége lesz a rajzolásra. Apja, aki szigorúan nevelte gyerekeit, mindnyájukat rajzolni taníttatta. Alajos fiánál ez a hajlam a mintázással együtt korán megmutatkozott. Így került a fiatal Strobl a sziléziai trineci vasgyárba, ahol öntött vaskályhákhoz ornamentális és figurális díszeket mintázott viaszba. Két év múlva a bécsi Iparművészeti Iskolában folytatta tanulmányait. Jó előmenetelért osztrák és magyar ösztöndíjat kapott. Tanulmányainak harmadik évében a Képzőművészeti Akadémiára került, ahol az akkori idők legismertebb szobrásztanárának, *Caspar Zumbusch* tanítványa lett. Négy évet töltött Bécsben a kiváló szobrásznál és az akadémia befejezése után 1881-ben Budapesten telepedett le.

Mikor kezdett önállóan dolgozni?

Ugyanebben az évben kapta a megtisztelő megbízást *Liszt Ferenc* és *Erkel Ferenc* életnagyságú szobrainak elkészítésére, a kor legtehetségesebb építész, *Ybl Miklós* számos alkotásainak egyikéhez, az Operához főbejárata két oldalán lévő fülkékbe elhelyezendő ülőszobrokra.

A további megbízások, megrendelések?

Az Operaház elé két szfinxszobrot készített. Vele átellenben az egyik bérház bejáratánál az erkélytartó életnagyságon felüli női alakjai ugyancsak az ő munkája. Továbbá részt vett a pesti Vigadó szobrászati díszítéseiben. Ez volt a kezdet. Neki azonban az épület-szobrászathoz nagyobb ambíciói voltak. Benne is élt minden szobrász vágya, az emlékmű-készítés.

Mi volt az első ilyen megbízása?

Az első közterületi szobor, a *Huszár Adolf*-féle kész tervek alapján, a Deák-szobor befejező munkálatainak vezetése volt.

Hogyan alakult további élete?

Pályájának felfelé ívelése korán elkezdődött. Huszonkilenc éves korában akadémiai tanárrá nevezte ki *Trefort Ágoston* kultuszminiszter. Számos megrendelést is kapott. Igen termékeny szobrász volt. Örökké kutató, nyugtalan egyénisége kereste a megrendelt mű alapgondolatát, rendeltetését. Ehhez alkalmazta azután a mű megalkotását.

A mindennapi gondokkal elfoglalt pesti ember a főváros utcáin, terein számos köztéri szobor mellett siet el. Sokan talán nem tudják, hogy számos szobor alkotója Strobl Alajos volt. Érdekes lenne felleltározni ezt a hatalmas életművet. Természetesen nemcsak a fővárosra gondolok, hanem mind-egyik műre. Szuchy Tibor 1941-ben megjelent tanulmányában 200-ról tesz említést. Vajon a további kutatás hozott-e valamilyen változást e téren?

Ha csak arcmásszobrokat készített volna egész életében, akkor is csodálatra méltó életművet hagyott volna hátra. De rátérve a lényegre és hogy kérdésre válaszoljak, elárulhatom, hogy van egy nyilvántartásom, amit állandóan vezetek és ebben már csaknem 300 darab szerepel. A hangsúly azonban nem a mennyiségen van, hanem az alkotások művészi értékében. Jellemző az akkori hazai állapotokra, hogy amikor itthon nem értékelték kellőképpen, a párizsi világkiállításon nagydíjat nyert *Anyánk* című szobra. Ezt az életnagyságú szobrot megfaragta kőből szülőházának kertje számára. Magát az arcmást bronzban és márványban is megismételte. Ezenkívül készített anyjáról egy erősen színezett gipsz mellszobrot.

Justitia szobra. Bp. (Vörösmarty Géza felvétele)

Vasmunkás. Kassa, Ipartörténeti Múzeum, Kb. 1890 (Rozman László felvétele, Strobl Mihály gyűjteményéből)

Magyar kitüntetésben nem volt része?

De igen! Magyar nagy állami aranyérmes 1901-ben kapott a budai várudvar Mátyás király kútja Kürtös alakjának bronzba öntött alakjáért. De kapott osztrák, bolgár kitüntetések, Greguss-díjat, Magyar Érdemkeresztet.

Kassán az Ipartörténeti Múzeumban vagy egy Strobl szobor.

Igen, ez a Vasmunkás-szobor. Ózdon szintén van ebből egy példány. A millenniumi kiállítás ipari részlege számára egy életnagyságon felüli, vasba öntött fémmunkást ábrázol. Ő volt az első magyar művész, akitől a legkorábban ismerünk ilyen tárgyú szobrot. A szobor elkészítéséhez nemcsak megrendelésre volt szüksége, hanem élményre is. Fiatal korában erre sokszor volt alkalma, mert – mint már említettem – lőcsei diák korában szívesen eljárt a kovácsműhelybe. Itt láthatott izmos, erős, kalapácsforgató embereket. Otthon a vashámorban szintén alkalma nyílt ezeket a fizikai munkát végző embereket megfigyelni és nem utolsósorban a Kassa–Oderbergi vasútépítés olasz kőfaragómunkásai jó tanulmányi lehetőséget nyújtottak.

Beszélgetésünk során említették, hogy úgy a fővárosban, mint a többi vidéki városban számos Strobl Alajos vésője alól kikerült emlékműszobor van.

Igy igaz. Nyilvántartásomban kb. 40 emlékműszobor szerepel. Ilyen irányú tevékenységét az a siker indította el, melyet *Arany János* múzeumkerti emlékművével ért el. A húsz év alatt készült szobrok mindegyikét felsorolni igen hosszadalmas volna. Azonban Justitia szobránál szeretnék egy kissé elidőzni. A szobor a Kúria részére a tervező építész, *Hausmann Alajos* megbízása alapján, a helyszín ismeretében és annak figyelembevételével ké-

szült, tehát zárt helyre, sugaras aranybronz pártával, mérleggel és pallossal a kezében. A szobrot 1945 után eltávolították, s a Károlyi-kert egyik sarkában hevert három évtizedig. Azután a Thököly út és a Hungária-körút sarkán a Pest megyei bíróság előtt helyezték el a Carrarában faragott szép szobrot. Az eredeti trónus, ami színes carrarai márványból készült, „nyomtalanul eltűnt”. Helyette új „trónust” készítettek, azonban inkább egy modern fotelhez hasonlít. Helytelen volt szabadtérre helyezni a szobrot, mert itt szomorú sors vár rá: tönkre fog menni. Szerintem a szobrot eredeti helyére kellett volna visszaállítani. Sajnos a visszahelyezésre illetékes helyen beadott kéréseimre még választ sem kaptam. A téli befedés sükségmegoldás lenne. Nem oldaná meg teljesen a problémát. Leghelyesebb lenne eredeti helyére visszaállítani a pártával és mérleggel együtt, ahogy eredetileg volt, s ami most hiányzik.

Szeretnék szólni még egy köztéri szoborról. Stróbl egyik legnépszerűbb és a külföldön is legismertebb emlékműve a *Semmelweis Ignác*ot ábrázoló fehérmárvány szobor Budapesten, a Rókus kórház bejárata előtt, a Gyulai Pál utcában. Itt azt az érdekességet említem meg, hogy az alsó talapzaton ülő szép, fiatal anyát feleségéről mintázta, aki 20 évvel volt fiatalabb a mesternél. Karján gyermeket tartva – ez állítólag én volnék – hálásan tekint fel az anya Semmelweisre, a gyermekágyi láz kórokozójának felfedezőjére.

A szűkre szabott keretek között mindegyik szobráról nem szólhatok. Említettem már, hogy kb. 40 emlékműszobrot készített, s ha már a statisztikai adatoknál tartok, akkor elmondom, hogy igen sok állatszobrot, számos kisplasztikát és kb. 70, egyéb szoborként vezetett alkotásáról tudok, mint köztéri és épületbelsőket díszítő szobrokról.

Ismeretes, hogy Magyarország területén sok Strobl szobor van. Mi a helyzet külföldön?

Most már csak röviden. Angliában, Stansted városkában van egy Gényusz szobra, most hadiemlékmű. Az etoni kollégium sziámi kertjében van *Perseus* szobra. A németországi Coburgban *Koháry Klementinának*, *Lajos Fülöp* francia király lányának szarkofágja. Az USA-ban egy Michelangelo-fej márványból, kétszeres életnagyságban. Los Angelesben a Lawn Memorial parkban *Jan Styka* (1858–1925) hímeves lengyel történelmi festő, több magyar vonatkozású történelmi kép festőjének, nagy, kb. 15 x 60 m méretű *The Crucifixion* című képe mellett van a Strobl által készített Styka-portrészobor bronzból, ezzel a felirattal: „Styka barátomnak, Strobl”. – Így magyarul.

Liptóújjvár Strobl Alajos épített egy Vajdahunyad-típusú tornyot szülőháza mellé, műtermekkel. A telepet Örtüztanyának nevezte el. Mi, örökösök ezt a szlovák állam idején eladtuk. Ma gyermeküdülő. Édesatyám annak idején a ház melletti sziklára „Ör a vártán” nevű szobrot tervezett. A régi időkben örtüzek égtek itt a kohókban és hámorokban. Az emlékmű ugyan nem valósult meg, de a tűz tisztító szimbólumának értelme, jelentősége tovább él bennem, gyermekeimben és unokáimban.

Köszönöm a beszélgetést.

Vörösmarty Géza

Kiss Lajosra emlékezünk¹

Kiss Lajos a néprajztudomány művelője volt, de széles körben tevékenykedett a muzeológia terén is. Archeológiai ásatásokat végzett, kiállításokat rendezett. Hosszú évtizedeken át vezette a nyíregyházi Jósa András Múzeumot. Az Alföld néprajzának két pillérét: Szabolcsot és Hódmezővásárhelyet gazdagította kutatómunkájával, szinte úgy, mintha ezt a két pillért magyarságunk boltívei nem is kötnék össze. A két pillér körül mozgott s irta izes magyarsággal, a társadalmi jelenségek iránti érzékeny megfigyelőkészséggel telített tanulmányait, könyveit, amelyek inkább ragyogó életképek, a dolgozó ember verejtékes arcának megörökített redői, mint filológiai kidolgozott írások. Nem egy munkája *Kuthy Lajos* Hazai rejtelmek c. regényének hortobágyi és rétközi fejezeteit juttatják eszünkbe, amely regényt az etnográfusok sorából *Herman Ottó*n kívül csak Kiss Lajos ismerte.

Munkái fölött seregszemlét tartva, láthatjuk a hódmezővásárhelyi szekerező gölöncsereket, érezzük a kemencéből kikerülő friss kenyér illatát, benne élünk a vásárok zsivajában, a művésztelepek kavargó szellemében. Megelevenedik Kiss Lajos munkáiban a szabolcsi Rétköz mocsárvilága, a földművelése, történelméről vallanak az általa összegyűjtött helynevek. Látjuk a szabolcsi homokbuckák hajlatai között tevékenykedő kishalászokat, a nyíregyházi szürszabók remekműveit és még sok egyebet.

Sajátságos Kiss Lajos-i mű a szegény asszonyról és a szegény emberről írt könyve, amelyből kétségkívül érződik a kor falukutatóinak lázas érdeklődése –, de a munka maga is hozzájárult a falukutatás hullámveréseéhez. Sziget ez a munka a magyar néprajzi irodalomban, amelynek partvonalait ugyan el lehet érni, de a sziget belsejébe behatolni már csak tiszta lélekkel lehet és nem álarcos tudósi ügyeskedésekkel, áltudományos, a fejlődéstől elmaradt nyüzsgéssel, a semmi csiszolásával. A munka figyelmeztetés a tudomány művelői felé: a szegénységet nem lehet kizsákmányolni egyetlen tudomány részéről sem. Mert mondjuk meg őszintén: a magyar szegénységet sokan arra használták fel, hogy történetéből, folklórából, népművészetéből, szociográfiájából jól megélve, nagypolgárként irányítsanak a spanyolfalak mögül. Más szóval: a tudós használ a népének és nem kihasználja azt!

Kiss Lajos éppen olyan szegény volt, mint a könyveiből élénk lépő üres tarisznyszállérek és pattogatott kukoricán tengődő cselédasszonyok! Ez pedig kijelöli helyét az etikailag is helytálló sorában.

Szokás öt *Bátky Zsigmond*, *Györffy István*, és *Viski Károly* mellé állítani. Mindez meddő kísérletezés s tudománytörténeti tévedés. Kiss Lajos külön állt és külön élt. Talán azt a vonalat követte ő, amelyen egykor *Ecseri Lajos*, ez az elfelejtett tudós haladt. De Kiss Lajos belülről, az emberi magatartások világából tárta fel a magyar szegénység komor

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága, a TIT Szabolcs-Szatmár megyei Szervezete, a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága és Dombrád nagyközség tanácsa *Kiss Lajos* születésének 100. évfordulója alkalmából 1981. március 22-én Dombrádon tudományos emlékülést rendezett. *Hársfalvi Péter* főiskolai tanár és *Nagy Mihály*, a TIT megyei titkára bevezető és köszöntő szavai után *Gunda Béla* egyetemi tanár az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága és a Magyar Néprajzi Társaság nevében üdvözölte az emlékülés előadóit és résztvevőit, majd a következők tartottak előadást: *Kormány Gyula* (A Rétköz földrajzi képe), *Láczay Magdolna* (A Rétköz nemessége a reformkorban), *Németh Péter* (Emlékezés Kiss Lajosra), *Páll István* (Kiss Lajos néprajzi kutatásai a Rétközben), *Mező András* (Kiss Lajos, mint helynévkutató), *Erdész Sándor* (Nyárády Mihály és a Rétköz). Az ülés *Solymosi László* nagyközségi tanácselnök zárószavaival ért véget. Az alábbiakban közöljük *Gunda Béla* egyetemi tanár üdvözlő szavait.

színű freskóját. Munkái ezért vonzanak, nevelnek, szemléletet alakítanak, politikai és tudományos cselekvésre ösztönöznek, népet művelnek.

Kiss Lajosnak nincsenek elméletei, nem futott az elképzelt táltosok és sámánok után, de mindig előrehaladt a munka, a szegénység kutatásának mezsgyéjén. Nem a fantasztikumok tudósa volt, nem olyan tudós – és itt inkább *Swift J.* Gulliverjéből idézek –, aki a napsugarakat akarta kivonni az uborkából, aki jeget próbált elhamvasztani puskaporkészítés céljából, nem akarta felfedezni a disznókkal szántás módszerét, nem kívánta a több szótagú szavakat egy szótagúakra redukálni, hanem csak arra törekedett, hogy megláttassa velünk a száraz kenyéren dolgozók mindennapi életét. A munka etnográfusa Ő, az olyan munkáé, amelytől a kéz kérégedik s a forradalmi indulatok gerjednek.

Szabolcs földje és népe legyen büszke arra, hogy Kiss Lajos élete jó részét itt töltötte, tudományos tevékenységével Szabolcs népi műveltségét is feltárta. Munkáit az idő mindinkább az értékek patinájával vonja be, szelleme pedig azt a tudósi szerénységet és kutatói alázatot sugározza, amely nélkül a tudós csak torzója még gulliveri kollégáinak is.

Gunda Béla

Mező Imre

Negyedszázaddal ezelőtt szenvedett mártírhálált *Mező Imre*, a magyar kommunista mozgalom kiemelkedő harcosa.

1905. december 13-án született, szegény szülők sarjaként egy rendkívül elmaradott Szabolcs megyei faluban, Ramocsaházán. Az első világháború kitörésekor idősebb fivérért katonának vitték, ezért neki is – aki ekkor mindössze 9 éves volt – dolgoznia kellett, hogy a népes család fennmaradjon. Fuvarozott szikvizet saját, rozszant gebéjével, dolgozott cselédként a szomszédos uradalomban, majd Kisvárdára ment, ahol elsajátította a szabómesterséget. Mint kisasas ismerkedett meg az írás-olvasás „tudományával”. Amikor 1924-ben felszabadult, az ország súlyos gazdasági nehézségekkel küzdött, sokan maradtak állás nélkül. Ennélfogva csak alkalmi munkákkal tudta magát eltartani. Végül úgy döntött, külföldre megy és ott próbál szerencsét. 1927-ben – 22 éves korában – Belgium nagy kikötővárosában, Antwerpenben telepedett le. Sok emigráns élt ebben a városban is és közöttük hatásos szervezőmunkát végzett a Belga Kommunista Párt. Mező Imre hamarosan kapcsolatba került a párt magyar csoportjával, mely őt kommunistává nevelte. 1931-ben a tehetséges és lelkes fiatalember már az antwerpeni magyar kommunista szekció vezetője lett.

A fáradhatatlan Mező Imre tevékenysége igen sokoldalú volt: szervezett, nevelt, agitált, propagandamunkát végzett, olyan országban, ahol a külföldiek számára mindez tiltott volt.

1936 nyarán kitört a spanyol polgárháború. Francoék, élvezve a német és olasz fasiszták katonai támogatását, a köztársaság megdöntésére törekedtek. A világ haladó pártjai, politikusai, egyszerű munkások, értelmiségiek, parasztok megmozdultak a spanyol nép támogatására. Így került Mező Imre is Ibériába, ahol végigküzdötte a polgárháborút. Két ízben sebesült meg: 1936 novemberében Madridnál, mindjárt az első bevetéskor, majd 1937 elején a Jarama folyónál lezajlott elkeseredett harcok során. Felépülése után, főhadnagyi rangfokozattal (egy rövid tiszti tanfolyam elvégzését követően) ismét a frontra került. Ott volt az axtramadurai és az ebrói ütközeteknél, *Szalvy Mihály* nemzetközi egységében. Bátor magatartásáért, elvi szilárdsága miatt az egység pártvezetőségébe is beválasztották.

Az 1939 tavaszán bekövetkezett összeomlaskor, sok ezer társával együtt neki is sikerült átlépni a spanyol–francia határt. A francia hatóságok fogolynak tekintették a Spanyolországból érkező internacionalisták egy részét. 1939 februárjában Mezőék előbb az Argeles Sur-Mer, áprilisában pedig a Gurs mellett felállított internálótáborba kerültek – rendkívül embertelen viszonyok közé. Még itt is szervezkedtek, művelődtek, politizáltak. Mező Imrét a Franciaországban menedékkjogot élvező felesége szabadította ki reménytelennek tűnő helyzetéből. Így került a Párizstól alig 80 kilométerre eső Pacy Sur Eurebe, ahol hamarosan bekapcsolódott a helyi kommunista mozgalomba. A Francia Kommunista Párt megbízásából a környéken élő spanyol emigránsok között végzett politikai munkát.

1939. szeptember elsején kitört a második világháború. 1940 májusában a német hadműveletek már közvetlen francia területet fenyegettek, ezért Mező Imre önkéntesnek jelentkezett a francia köztársaság védelmére. Ám a francia kormányzat bizalmatlan volt az „idegenekkel” szemben, így a külföldiekből külön egységeket állított fel. Ezeket azonban nem a nácik által fenyegetett frontszakaszokon vetették be, hanem Szíriába hajóztak, hogy egy tervbe vett szovjetellenes háború rendelkezésére álljanak. Mezőék természetesen nem voltak hajlandók részt venni e kalandor akcióban. A katonai és politikai helyzet alakulása miatt *Weygand* tábornok antibolsevista elképzelései nem valósulhattak meg, ennél fogva Mezőökre Szíriában már nem volt szükség.

1941 szeptember végén az önkéntesek visszahajóztak Franciaországba. Mező Imre feleségéhez utazott Pacyba, mely ekkor már ugyancsak német megszállás alá került. Itt a Francia Kommunista Párt felkérésére ismét bekapcsolódott a helyi politikai mozgalomba, de csakhamar Párizsba rendelték, ahol új, fontosabb megbízatásokat kapott. Tagja lett az egyik párizsi ellenállási körzet 3 tagú vezetőségének. Hat kisebb csoportot bízta rá, és irányította a dél-párizsi kerületek fegyveres ellenállását. Részesé lett tehát annak a történelmi küzdelemnek, amely végül is Párizs önfelszabadításához vezetett.

Amikor megtisztították Franciaországot a hitleristáktól, megérték a feltételei annak, hogy Mező Imre visszatérjen hazájába. Ez a terv már régen foglalkoztatta, de megvalósítására csak most nyílt lehetőség. Néhány társával együtt, a Francia Kommunista Párt ajánlószóiraival a zsebében, viszontagságos körülmények között indult el a hosszú útra. Gyalog, olykor szekér-, vagy autóstoppal haladva 1945. június első hetében megérkezett a 18 éve nem látott Budapestre. A Budapesti Pártbizottságon történt jelentkezése időszakában a párt már túljutott a programadó pünkösdi értekezleten. A nép előtt az ország újjáépítésének és demokratizálásának nagy feladatai álltak. Ehhez a munkához elengedhetetlenül szükség volt olyan szilárd és tapasztalt káderekre, mint amilyen Mező Imre volt. A Karolina úti öthónapos pártiskolára küldték, hogy megismerkedjen a népi demokratikus átalakulás elméleti és gyakorlati kérdéseivel, de tanulmányait meg kellett szakítania az ősi választási kampány miatt. A választások után már nem tért vissza a pártiskolára. A Budapesti Pártbizottság Szervezési Osztályára került instruktornak. A külső munkáskerületek üzemeinek patronálását bízta rá. Ebben a beosztásban alapos ismereteket szerzett a munkásosztály helyzetéről, gondjairól, eredményeiről és elvszerű, emberi módon tudott segíteni a feladatok megoldásában. Ugyanakkor abban a nem könnyű gazdasági, politikai helyzetben példát mutatott helytállásában, a párt törekvései iránti odaadásban. Határozott fellépésével, meggyőző érvelésével le tudta szerelni a gyakran kialakuló sztrájkhangulatot, s legtöbbször sikerült rendeznie a két munkáspárt helyi szervezetei közötti súrlódásokból adódó konfliktusokat. 1947-ben a Budapesti Pártbizottság Üzemszervezési Alosztályának helyettes vezetője. Ugyanakkor a Budapesti Pártválasztmány és Pártbizottság is tagjai sorába választotta. Egyik felelős irányítója volt az 1947-es választást megelőző kampánynak, s jelentős szerepet játszott a két munkáspárt 1948 júniusában történt egyesülésében. Az 1949–53-as parlamenti ciklusban, mint országgyűlési képviselő is rendkívül hasznos közéleti tevékenységet fejtett ki.

1950 júliusában a Budapesti Pártbizottság titkára lett, ennél fogva a korábbinál is nagyobb hatáskörrel, felelősséggel szervezte, ellenőrizte a fővárosi üzemek termelését.

Mint ember, igen szeretetre méltó volt. Közvetlen, de igényes vezetőnek ismerték. Szívén viselte mások gondjait-bajait és időt, fáradságot nem kímélve intézkedett, ha valakin segíteni kellett. Kiállt azok védelmében, akikben megbízott, de keményen tudott fellépni a káros jelenségekkel szemben.

Beosztásából adódóan két, egymással összefüggő kérdés állt érdeklődésének homlokterében: a párt belső élete és a termelés, illetve a munkaverseny szüntelen fejlesztése, tökéletesítése. E témákba nemcsak gyakorlati pártmunkásként szólt bele, de több cikket is írt a Pártélet és a Szabad Nép hasábjain. Ezek az írások arról tanúskodnak, hogy mindig komolyan vette a párt célkitűzéseit, határozatait, s gazdag tapasztalatait általánosítva igyekezett hozzájárulni a munka jobbításához. Írásaiban rendkívül hasznos tanácsokat adott az alapszervi tevékenység javítására, a pártépítés színvonalasabbá tételére. Élesen bírálta a munkaversenyben tapasztalható formális és bürokratikus vonásokat, a jó kezdeményezéseket elsekélyesítő tendenciákat.

Az MDP Központi Vezetőségének 1953-as júniusi határozatát, mely elemzés alá vette a párt gyakorlatában jelentkező torzulásokat, Mező Imre is nagy megnyugvással fogadta. Vezető funkciójában maga is érezte, hogy a pártnak módosítania kell eddigi koncepcióját. A gyakorlati kérdések egész sorában került szembe feletteseivel, olykor munkatársaival, aminek következtében az ő személye is „gyanús” lett. Ezzel magyarázható, hogy 1953 szeptemberében meg kellett válnia a Budapesti Pártbizottságtól és a SZOT Termelési Osztályának élére állították. Ebben a beosztásában is igyekezett a rá jellemző elvszerűséggel, felelősségtudattal helytállni. 1954 októberében visszahelyezték korábbi funkciójába.

1956 tavaszára az országos válság elmélyült. Az MDP szektáns és dogmatikus politikája, valamint Nagy Imre frakciós tevékenysége miatt rések keletkeztek a párt egységén, s ez komoly mértékben gyengítette az ellentmondások megoldásának esélyeit. Akik Mező Imrével találkoztak ezekben a hetekben-hónapokban, elmondják, rendkívül borúlátóan ítélte meg a helyzetet, féltette a munkáshatalmat és a pártot a felbomlástól.

Az ellenforradalmárok legálisan és illegálisan készültek a népi rendszerrel való leszámolásra. Egy igen intenzív politikai-ideológiai előkészítés folyt a fellazítás érdekében. Mező Imre ezekben a hetekben rendkívüli aktivitással vetette magát a szocialista vívmányaink védelméért folytatott küzdelembe. Utasította az üzemi titkárokat, hogy ne engedjék a gyár területére az ellenforradalmi agitátorokat, akik a munkásság megnyerésére törekedtek. 1956. június 18-án felszólalt a Petőfi Körben és válaszolt az összegyűlt hallgatóság által felvetett kérdésekre.

1956. október 23-án bekövetkezett az, amitől ő már korábban is tartott. Az ellenforradalom napjaiban gigászi és hősi munkát végzett. Élére állt a Budapesti Pártbizottságnak s szervezte a fővárosi munkásságot. Világosan látta, hogy ellenforradalom van, de hitte: az üzemi dolgozók felfegyverzésével elejét lehet venni a népellenes erők felülkerekedésének. Intézkedéseivel azonban elkészt.

Amikor megbizonyosodott, miszerint az ellenforradalmárok a pártház ostromára készülnek, megszervezte a védelmet. Igazi parancsnoknak bizonyult. Szívaja kezdett rajta elhatalmasodni, de osztotta a parancsokat s ellenőrizte azok végrehajtását. Nyugodt, megfontolt magatartásával lelket öntött a csüggedőkbe. Segítséget kért, de nem kapott, ennél fogva a rendelkezésére álló csekély erőkkel: 45 sorkatonával, 3 szakasz rendőrrel és a pártbizottság munkatársaival kellett helytállni. Összehívta a védőket, s őszintén feltárta előttük a helyzet komolyságát. „Lehet, hogy mindannyian itt fogunk elvérezni, de ezt a házat nem adjuk fel, mert ez a párt háza, ezt nekünk meg kell védenünk. Ha valaki úgy gondolja, hogy inkább elmegy, az elmehet.”

A pártház elleni támadás október 30-án kezdődött, röviddel 13 óra után. Az ostromlók tűz alá vették az épületet, több harckocsi is támogatta őket. A falakon védhetetlen részek keletkeztek. Nem volt élelem, elfogyott a lőszer. Ezt látva, Mező Imre elrendelte a harc beszüntetését. Úgy határozott, parlamenterként kimegy a támadókhoz és tárgyalásokba bocsátkozik velük. Nem voltak illúziói, de a védők életének megmentése miatt kötelességének tartotta megkísérelni a lehetetlent is. Két társával együtt alig lépte át a pártház küszöbét, a lesben álló ellenforradalmárok tüzet zúdítottak a fehér zászlóval közeledő parlamenterekre. Mező Imrét több lövés érte. Egy ismeretlen rokonszenvező a tömegből kilépett, kocsit szerzett s elszállította a Péterffy Sándor utcai kórházba, ahol azonnal megoperálták, de már nem tudtak rajta segíteni. 1956. november elsején belehalt sérüléseibe. Utolsó szavaiban a párt féltése jutott kifejezésre.

Íme, így élt, harcolt, dolgozott s így esett el Mező Imre, aki méltán marad a kommunista helytállás, elvhűség és emberség példája az utókor emlékezetében.

Hegedüs Sándor

Esztergom beszélő kövei

Közhelyszámba megy: világjáró honfitársaink jó része – tájak szépsége, műemlékek varázsa dolgában – jobban ismeri Rómát, vagy Bécsét, Moszkvát, vagy Párizst – újabban akár Madridot –, mint Budapestet. A Pradót az idén is elegánsabb volt látogatni, mint a Szépművészeti Múzeumot. Valószínűleg utasaink ezrei látogatták meg a bécsi Kunsthistorisches Museumot. Ám alig akadt vándor, aki felkereste volna az ócsai freskókat, Zsámbék – francia ihletésben épített – román kori templomának bús romjait. Vannak műkincseink és tájaink, amelyek túl közel vannak hozzánk ahhoz, hogy értékesnek tartsuk őket. Nemcsak hazánkat ismerjük kevéssé, de kevéssé ismerjük magának Budapestnek környékét is.

Fővárosunk környéke minden nemzedéknek újabb és újabb felfedezésére szorul. Nem más ez a „felfedezés”, mint szellemi tulajdonba vétele az anyagilag már birtokba vett országnak.

Ezeréves szomszédunk: Esztergom

Felfedező sétáink során látogassunk el először Esztergomba, Budapest sugárzásának, a Pilis lábának legnyugatibb pontjára. A város tárt karokkal invitál. 1973-ban születésnapját tartotta. Ekkor lett ezeréves.

De invitálja Budapestet úgy is mint rokont. Látogatásunk családi látogatás, mert Esztergomhoz úgy aránylik Budapest, mint anyjához a gyermek. Mielőtt Buda lett volna az ország fővárosa, Esztergom volt – kétszázötven évig – a magyar metropolis.

A mesés Pilis-táj peremén ülő város – akárhonnan közelíted is – mindenütt történetének gazdag emlékeivel fogad. Ha vonattal érkezel, megálló mozdonyod ott pőfékel, ahol valaha egy román kori templom – esküre emelt ujjként – két tornyát lökte az ég felé. (A régi Kovácsinak, a Szent István-kori magyar pénzverők falujának Kozma-Damján temploma romját az 1890-es években az esztergomi vasútállomás töltésének feldombolásakor találták meg. Altalajában utóbb, 1954/56-ban gazdag Árpád kori sírokat tártunk fel.)

Ha viszont a Duna menti országúton közelítjük e várost, mint messzire előretolt előőrsek fogadnak Dömösnek, Pilismarótnak, Basaharcnak s a festői Búbánatvölgynek beszédes történeti emlékei.

Amikor őszi apadások idején megzátonyosodik a Duna – és Iszter apó vize áttetszővé válik – a szigeteken csodálatos alakú erodált fadarabok, természet alkotta emberszabású szobrok bukkannak elő a kavicsstengerből. Meg őskori elődeinknek agancskapái, cserépedényeik töredékei. De akadnak – sűrű ismétlődésben – vízparti római kori őrtoronymaradványok is. Ezekből *Marcus Aurelius Antoninusnak*, majd *Valentinianus* császárnak légionistái hajdanidőn a Római Birodalom – örökkévalónak tűnő – határát védték. A Limeszt, a Kínai Nagy Fal nyugati páráját.

Romanizált kelták esztergomi szarkofágja – II. század (Vöröss Emőke felvétele)

„Ez a burgus eladó”

Nemrégiben órákon át heverésztem a pilismaróti Dunaparton, Basaharc alatt. (Vajon miféle tragédiák szófoszlányai ezek a helynevek: Basaharc, Búbánatvölgy?). A halk füzek egy római burgusnak – őrtoronynak – falomladékát ölelik körül. A romok közt friss tűzhely nyoma. Íme: a légionisták tornya néhanapján még ma is menedékül szolgál! S amíg e burgus megomlott falcsontján üldögéltem, utánagondoltam: a Limesznek ezt az

erődösorát *Valentinianus* (364–375) és *Valens* (364–378) társuralkodása alatt építették! Vajon tudták-e azok a mai vadevezősök, akik ezek közt a falak közt gyújtottak tüzet, hogy kadarkájukat e romoknak 1600-adik születésnapjára köszönheték volna! Igen, éppen ezerhatszáz esztendősek ezek a falak!

Aki efféle római burgust akar látni, bőven láthat. Kis híján vehet is. Romjaikat – a Duna partján – Basaharctól fel Esztergomig szinte kilométerenként megtalálja a vándor! Sőt pár éve még az egyik Esztergom-búbánatvölgyi telek közepén egy 10 x 10 méteres alapterületű burgus-rommal – mint a rajta lévő hirdetőtábla közölte – eladó volt. Utóbb a boldog örtorony-tulajdonos cseppnyi hétvégi házikót biggyesztett a szépen gondozott rom mellé. Akkoriban a szívem vérzett, hogy ez az eladó burgus nem bennem lel gazdájára.

A Limesz legmagasabb erődje az esztergomi határban

Esztergom keleti határán a Dunába torkolló Búbánatvölgyet – dél-kelet felől – a cukorsüveg alakú Hideglelőskereszt-csúcs zárja. A Duna fölé magasodó szirt nagy vaskelesztje mellett, a bokrok alatt római tegulák, bélyeges tetőcserepek az akkori határőr parancsnoknak, *Frigeridus*nak jó metszésű névbetűivel. Mert a hegycsúcsot nagy kiterjedésű római erődnek, refugiumnak leomlott falai övezik. (Sajnos a javát már elvitték a csúcsot megbontó kőbánya fejtői.) A hazánkon átvonuló Limesz erődrendszerének tán legmagasabban fekvő refugiuma ez a hideglelőskereszti rom. Csúcsa – és ez az építés magyarázata – a táj egyik legszebb kilátója. Innen egyszerre tarthatjuk szemmel az Ipoly-nak s a Garamnak torkolatvidékét. A légiók innen várták a barbárok támadását. S ha távolabb tekintünk – a Dömössel átellenes Szent Mihály-hegy felett – tekintetünk szabadon szárnyal a visegrádi Várhegyig, meg a Nagyvillám kilátójáig. Szabadon ívelte át a tájat – ugyanitt – a rómaiak ezerhatszáz év előtti fény- és füstmorzaja is. Füst- és fényjelek oly jó kóddal és olyan gyorsan működtek, hogy 24 óra alatt Britanniától Rómaig tudatták a legégetőbb híreket. Ebbe a világba orront bele egy percre a vándor, ha a Hideglelőskeresztnek könnyen közelíthető csúcsáról távcsövével elnéz Visegrád felé.

S hadd kalandozzon el innen egy percre az emlékező gondolat is. Az időszámítás után 180 körül *Marcus Aurelius Antoninus*, a filozófus-császár itt szemben, a Garam partján írta feledhetetlen elmélkedéseit. S ugyanitt vívta győztes csatáit a germán törzsek – kvádok, markománok – ellen. Milyen emlékezetes dolog ez! *Esztergom s a világirodalom eljegyzése!* A bölcselő császár 180 körül elsőként veti pergamenre s elsőként örökíti meg Esztergomnak (Gran) régi nevét: a császár művének egyik szakaszát itt, a *Granua* mellett datálja.

Lassan leballagok a Hideglelőskereszt refugiumának romjai között. Parádés serpentin-úton járok: ezt a kőbe vágott utat is több, mint másfél ezer éve építették. S a csodás táj láttán felötlik bennem: milyen pompás dolog is lenne a Hideglelőskereszten, a visegrádi Sibrik-dombon, meg a Dömössel átellenes Szent Mihály-hegy barlangjai előtt feltárni, kilátóhellyé építeni ezeket a Duna menti római erődöket. Ilyenekkel – római kori fellegvárakkal – még a Dunakanyar nagy riválisa, a Rajna sem kérkedhetik!

Az esztergomi Várhegyen

S lépünk most öt kilométert – a térben! S öt évszázadot – az időben! Az esztergomi Várhegyen vagyunk. (Hadd mellőzzem most az újkor itteni műemlékeinek, a bazilikának s a csatlakozó egyházi épületeknek leírását. A helyi vezetők úgyszólván elmondják e „kalte

Pracht” művészetének szóvirágos szuperlatívuszait.) Inkább lépünk be az Árpád-kori királyi kastély romjai közé. Itt is elsősorban azokat a X–XI. századi maradványokat keressük, Géza fejedelem és Szent István körkápolnája romjait, amelyeket sokéves kutatással mostanában tárt fel Nagy Emese.

A Karoling ízü királyi körkápolna romjai felett *III. Béla király* 1180–1190 táján épített palotamaradványai helyezkednek el.

Afelett *Telegdi Csanád* érseknek XIV. századi, rajta *Bakócz Tamás*nak XV. századvégi építkezései. Valóságos magyar Pompeji ez! Kivált, ha arra gondolunk: Géza palotája alatt római kori erőd maradványai vannak... Bakócz építkezései felett pedig – egészen 1938-ig, a feltárások kezdetéig – 450 év pora nyugodott.

A III. Béla kori királyi kápolna a középkori ország egyik legvirágzóbb korszakát idézi. Az pedig, hogy mindez jószerével csak térdünkig érő magasságban maradt meg, annak hírmondója, s bizonyossága: viharos századok edzették népünket s zúzták köveinket.

A francia és lombard mesterek keze nyomát őrző királyi vár és várkápolna, meg a mai bazilika helyén állt régi Szent Adalbert bazilika köemlékei azt a középkori, nemzet feletti világot elevenítik meg, amelybe az Árpádok emelték a sztyeppe lovas pásztorainak ivadékait. A királyi kápolna freskált falairól toszkánai tekintetek néznek a látogatóval farkasszemet. Az esztergomi vár fokán a hajdani Fehértornyon (a későbbi Lipót-bástyán) mostanság az Árpádok piros-fehér csikozatú lobogója leng. A táj és Esztergom városának házai mint kiscsirkék a tyúkanyó szárnya alá húzódnak a vár tövébe.

Ez a látomás, vagy metafora nem tréfa: 1241/42 telén, mikor a tatár feldúlta a vízparti Esztergom városát, a fellegrvár – benne *Simon ispán* maroknyi íjása – ellenállt nekik. A vár alá bűvő házak egyikében székel Magyarország legősibb, intézményesen továbbfejlesztett könyvtára, a Bibliothéka. Legrégibb kódexét – *Perugiai Bernát* spalatói érseke, II. Béla fiának nevelőjéé volt – 1190 körül esztergomi kódexfestők készítették. A pompásan miniált kódexek és ősnymtatványok sorából a leveldi karthauziak Corvináján kívül csak a XV. századi könyvfestés remekét, a Filipecz kódexet, meg *II. Ulászló király* csodálatos Graduálejét idézzük fel.

Művelődéstörténetünk kincsesháza

Az esztergomi műkincsek megmaradásának csodája lenyűgöző. Budán a királyi könyvtár, a királyi kincstár s a királyi levéltár egyaránt elpusztult. Esztergom érseki könyvtárának, kincstárának, levéltárának jelentős része – mivel jó részét idejekorán elmenekítették a török elől – megmaradt. A bazilika kincstára kilenc évszázada gyűjti az egyházművészet remekait. (Némely darabjait nemcsak a török, de még a Habsburg udvar „érdeklődése” elől is sikerült megmenteni. 1593-ban *II. Mátyás* – még mint kormányzó – Bécsben óhajtotta tanulmányozni s lerajzoltatni a Mátyás-kálváriát. A káptalan csak nagy nehezen nyerte vissza ezt a remekművet.) A kincstár egyik-másik darabja – a bizánci csóktábla (XI. század), a XIII. századi koronázási eskükereszt, *Suki Benedek* csodálatos ötvösmívű kelyhe (1440 körül), *Mátyás király* kálváriája a fémművességnek világgraszoló, egyedülálló remeke. Ugyanezt mondhatjuk a kincstár középkori textilremekeiről is. (Bakócz Tamás miseruháját – például – Pinturicchio kartonjai után hímezték.) Ezeknek a műtárgyaknak világában már nincsenek árak, csak értékek! Mátyás király kálváriáját már a XV. század végén negyvenezer aranyra taksálták.

A Vármúzeum s a *Balassa Bálint* nevét őrző gyűjtemény tizenegy évezred és tíz magyar évszázad emlékanyagát karolja át. Esztergom kőtarai nagy építőmesterek és építetők arcélét elevenítik meg. A psalteriumok hangjegyzelzéses, neumas lapjai mintha csak annak az *Elvinus mester*nek kantilénáit ekhóznák, akit III. Béla király küldött Párizs városába

„ad discendam nelodiam . . .” vagyis a kor akkor új és modern egyházzenejének, a többszólamú muzsikának elsajátítása végett. *Szalkai László* érseknek, a Mohácsnál elesett hajdani sárospataki diáknak kézírásos tankönyve arról tanúskodik: az 1480-as években már Sárospatakon is ismerték azokat a csillagászati tételeket, amelyeket húsz esztendővel korábban a modern naptár reformátora, a nagy Regiomontanus dolgozott ki. És hol dolgozott Regiomontanus? – kérdeznéd. Hát itt, Magyarországon: Budán, Mátyás király udvarában és Esztergomban, *Vitéz János*nak humanista aulájában.

Lenn, a váralján *Balassa Bálint* szobra állja utunkat. A költő itt dalolt utoljára. És itt esett el, 1594 májusában, Esztergom ostromában.

A Keresztény Múzeum képtára – újkori gyűjtemények eredményeként – olyan teljességben tárja elénk Magyarország elpusztult középkori művészetét, hogy szinte feledteti középkori művészetünk megsemmisülését. A középkori itáliai mestereinek alkotásain kívül itt őrzik a gótika két legnagyobb magyarországi mesterének – *Kolozsvári Tamás* (1427) és *M. S. mester* (1507) – táblaképeit.

A várost, gyűjteményeit csodálva, lassan a hegyeknek irányítjuk lépteinket. A költők megénekelte Vaskapuhegy felé menet, az egyik mélyút felett kicsinke háznál tartunk pihenőt. *Babits Mihály*nak előhegyi nyaralója ez. Itt írta nagy látomását, a Jónás könyvét.

A nap lenyugvófélben a Garamtorok felé száll. Arra, ahol 1800 éve Marcus Auréliustól az új humanizmusig, az Elmélkedésektől a Jónás könyvéig mintha hatalmas ív feszülne ki. Mintha csak pillérek lennének az emberi szellemnek ezek a nagy felkiáltójelei . . .

Az emberek története egyetlen nagy himnusz és strófái a századok.

Zolnay László

A tolnai protestáns iskola a XVI. század második felében

Az 1463. és 1518. évi magyar országgyűlések színhelye, Tolna mezőváros, a szultán 1543-as várfoglalásai után hódoltsági területté, ún. hász-várossá változott. A település népessége 1557–1570 között mintegy 24%-kal növekedett, s a családfők száma az 1570-es években 1175–1200-ra tehető, amely 5–6000-es lakosságot feltételez. Adataink vannak arról, hogy 1565-ben a város falain belül kb. 200 házban éltek törökök.¹ A mezőváros lakossága elsősorban bor- és gabonatermeléssel, valamint állattenyésztéssel foglalkozott, s áruikat jómódú kereskedők, tőzsérek értékesítették az országos vásárokon (ún. sokadalmakon). Kialakult tehát egy polgári réteg, amelynek körében az 1540-es évek közepétől gyorsan terjedtek és honosodtak meg a reformáció kálvini irányzatának főbb tételei. (Pl. az ún. olcsó egyház követelése: azaz tiltakozása a bérmlások, beiktatások, feloldozások, házasságok érvénytelenítése, bűnbocsánat stb. jogcímén kivetett különleges adók ellen, a predesztináció és a zsarnokölés elve, a szorgos polgár és a jó mesterember ideálja, demokratikus és republikánus egyházi szervezet stb.)

A XVI. század második felében mintegy 200 iskola működött a korabeli Magyarországon területén, négyötödük protestáns volt. Az iskolák vezetője rektor címet viselt, néha scholasticus, scholarcha, ludi magister (iskolamester) néven is emlegetve. Egyenrangú társa szintén rektor címmel volt felruházva, vagy csak „mellérendeltek” conrector, lector, collega címmel (közös elnevezésük, „praeceptor” csak később alakult ki!).

Elemi iskolát a reformáció időszakában általában mindenhol tartottak fenn a protestánsok, ahol gyülekezetük volt, s így igen sok helyen maga a lelkész végezte a tanítói

¹ *Kathona Géza*: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Bp. 1974. 11–12. old.

teendőket is. Érthető, hogy a gyülekezetek élén állók – a helyi előljárással karöltve arra törekedtek – különösen, ha már híre ment iskolájuknak, hogy olyan utóddal töltsék be a rektor helyét, aki képes lesz megőrizni a vezetése alá helyezett intézmény becsületét, jó hírnevét.

A Tisza és Duna menti protestáns iskolák közül a legmagasabb fokra a nagyváradi, debreceni, sárospataki és tolnai iskolák emelkedtek, amelyekben – amennyire a felettebb házagos adatokból kivehető – általában, de a helyi, sőt, a személyi viszonyokhoz mért módosításokkal, a *Melanchton*, *Trotzendorf* és *Stura János* egymását kiegészítő hatása érvényesült az egész iskolarendszerben, azaz a trivium (grammatika, dialektika, retorika) és quadrivium (artes mathematicae) fenntartása mellett – a protestáns szellemnek megfelelően – különleges figyelmet szenteltek a bibliai nyelvek megismerésére.² A fenti négy iskolán kívül általában csak az alsóbb osztályoknak a tananyagát kitevő trivium tárgyai kaptak helyet az oktatásban.

A tolnai iskolát *Eszéki Szigeti Imre* alapította 1549 tavaszán, közvetlenül a latin iskola mellett, miután a wittenbergi egyetemről hazatért *Tövisi* (Muceius) *Mátyás* a reformációt már meggyökerezett a városban.³ Őt 1551-ben *Beremendi János*, majd pedig 1552 végén *Szegedi Kis István* követte, akinek 1554 elejétől való utóda név szerint nem ismeretes. 1556-tól – hozzávetőleg 1558-ig – *Thury Farkas Pál* vezette az iskolát, aki 1551–52-ben *Szegedi Kis István* tanítványa volt Mezőtúron, majd ezt követően Wittenbergben tanult.⁴ Ez idő tájt a tolnai iskola két tanteremmel rendelkezett, s így két tanterőre is volt szüksége. A rektor, *Thury Farkas Pál* *Idea Christianorum Hungarorum in et sub turcismo* c. munkájában az akkori viszonyokról így számolt be: „Iskolánk oly virágzó állapotban van, amennyire csak szorgalmam és iparkodásom által emelhetém. A tanulók oly számon vannak, hogy alig férnek el két teremben, s bár ezek nagyobb része gyermek, mindazonáltal a nagyobbak is 50-en vannak, kikben oly nagy kedvet gerjeszték a tanulásra, hogy maholnap kimeríték minden tudományomat és sok van köztük, kiknek nem sokára más tanítóra lesz szükségük.”⁵

1553–58 között a protestáns gyülekezet lelkésze Tolnában *Sztárai* (Starinus) *Mihály* volt, aki a Somogy megyei Sztáran született (a Dráva mellett), majd – *Skaricza Máté* szerint – Páduában tanult.⁶ Hazatérve Sárospatakon ferences rendi szerzetesként *Pálóczy Antal* zempléni főispán udvari papja lett, akivel együtt részt vett a mohácsi csatában. (Pálóczy eleste után a pataki vár *Perényi Péter* kezére jutott!) Sztárai 1544-ben a Baranya megyei Laskón telepedett le, ahol mintegy 10 esztendeig működött protestáns lelkészként. Ez idő alatt 120 protestáns egyházi szervezet kiépítése fűződik nevéhez a hódoltsági területeken. 1553-ban érkezett Tolnára, ahol ekkor a két felekezet már felváltva használta a főtemplomot. Visszaemlékezések szerint előbb a plébános, *Józsa* domonkos rendi szerzetes misézett és prédikált, s ilyenkor Sztárai beküldött egy-egy tanulót, hogy jegyezze le a beszéd lényegét. Józsa után ő következett, s mindjárt cáfolta is annak tanítását. De

² *Dán Róbert*: Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon. Bp. 1974. 114–116. old.

³ *Kathona Géza* i. m. 19. old., *Zoványi Jenő* szerint Tövisi lehetett az első rektor, lásd: *Zoványi Jenő*: A magyarországi protestantizmus története 1565-től 1600-ig. Bp. 1977. 354. old.

⁴ *Zoványi Jenő* i. m. 355. old.

⁵ *Kathona Géza* i. m. 20. old.

⁶ *Sztárai Mihály* tevékenységéhez: *Miklós Ödön*: Sztárai Mihály. Protestáns Szemle, 1942. *Kardos Tibor*: A magyar vigjáték kezdetei. Bp. 1953. *Klaniczay Tibor*: Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. Bp. 1886. *Csányi László*: Tolna a XVI. században. Kézirat. Megyei Könyvtár. Szekszárd. *Csányi László*: Régi irodalmunk emlékei a megyében. Tolnai Könyvtáros 1970/2. *Barta János*–*Klaniczay Tibor*: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, Bp. 1966. *Klaniczay Tibor*–*Szauder József*–*Szabolcsi Miklós*: Magyar irodalomtörténet. III. kiad. Bp. 1965. *Horváth János*: A reformáció jegyében. Bp. 1953. II. kiad. Bp. 1957.

éppen talán indulatos, vitatkozó természete miatt a tolnaiak nem nagyon kedvelhették. *Bornemissa Péter* írta róla: „... noha értelmes és tudós ember, ötlet is megbirja niha az harag, niha az bor is... Az urak, nemesek és polgárok elüldözik az efféle lelkipásztort, kik őket az bünről untalan megszólítják, és azok helyett hízelkedőket hoznak, mely dolog Sztárai Mihályon is, én rajtam is sokaknak keserves sírására és nagy kárára lön.”⁷ Sztárai 1558-ban Laskóra, majd onnan Kálmáncsehibe, Sárospatakra és Pápára költözött. Maga komponálta zsoltáros énekei, öt elbeszélő éneke, *Cranmerus Tamás* angol érsek kivégzéséről írott (1560) munkája, s két hitvitázó drámája (A papok házasságáról, 1550, Az igaz papság tüköre, 1559) a XVI. század maradandó irodalmi emlékei közé tartoznak.

Thury Farkas Pál távozását követően *Dombói* (Dombóinus) *Vragovics Péter* lett az iskola vezetője, aki állítólag nem kevesebb mint 12, sőt némelyek szerint 22 évig, a valóságban azonban sokkal kevesebb ideig lehetett az intézmény rektora. Róla a következőt jegyezték fel: „Igen tudós ember volt, szent és kegyes, de egyszersmind indulatos, s kivált a szorosabb iskolai fegyelmelésben nagyon szigorú.”⁸

Utódai közül a következőkről tudunk: *Kecskeméti Agricola János* 1564-től, *Monostori Miklós* 1573-ig, *Baranyai Fábán* 1573-tól, *Hercegszölösi Gáspár* (a későbbi püspök) 1575-ig, *Tolnai Fabricius Bálint* 1575 novemberétől álltak az intézmény élén.

1575-ben került lelkésznek a mezővárosba *Tolnai Decsi Gáspár*, aki 1565-ben Kolozsvárott *Szikszai Fabricius*nak volt a tanítványa, de jól ismerte *Heltai Gáspárt* is. A tolnai tartózkodása alatt írott és 1582–84-ben megjelent *Az utolsó időben egynéhány regnáló bünökről* című kötete négy prédikációt tartalmaz: így a bünről általában, a részegségről, a paráznaságról és a táncról.⁹ *Decsi Gáspár* ebben a munkájában többször is visszatérően hibáztatja kortársai hanyagságát a nevelésben, hiszen „az atyáknak nagyobb gondjuk vagyon ebeknek, lovaknak tanításában, hogy semmint magzatjokéban”. A részegség a legelterjedtebb bünök egyike – írja a továbbiakban – s nem mentesek ez alól fejedelmek, sőt egyházi emberek sem. E részeket „a bort társaikra nagy kannákkal köszöntik, kikből csordulatlan, csöppenetlen kelljen hippenteniek, közben körösztüll áll az szemek és golyóbis a nyelvek alatt. Csudálják, mint fénylik és tündöklük a bor, s így kiáltanak fel: Vinum de Baronya, sicut Isten aranya! ... Részegség veszté Babilont, Tróját!”¹⁰

A táncról való szigorú felfogását ma már megmosolyogjuk: „A tánc miképpen, hogy keresztény és tisztességes emberhez nem illik, ezenképpen senkinek szabaddá nem hagyjuk, hanem inkább azt akarjuk, hogy minden tanító közönségesképpen tiltsa. A tanítónak pedig, ha valamellik vagy ő maga, vagy háza népe táncoland, tisztétől megfosztatik. Aki pedig józanában táncol, bolondnak mondatik.”¹¹

Tolnai Decsi Gáspár munkássága jól tükrözi ezt a „lelkiismereti válságot”, amely a Buda török elfoglalását (1541) követő évtizedekben az országban úrrá lett. A hódoltság területén élő prédikátorok ugyanis, mint az „Isten sistersgő nyila” vették célba az eluralkodott, züllött állapotokat, az ország vesztét okozó nagyúri széthúzást, a megnyilvánuló önzést, nemesi szűkkeblűséget, fősévnyiséget, harácsolást, gyávaságot, s a jobbágy embertelen kizsákmányolását. Ez utóbbiról írta rendkívül szemléletesen *Szkhárosi Horváth Ádám*: „Büdös boroddal a népet bosszantod, (ti. a nemesség) elvesző marháddal őket sanyargatod, férges szalonnádat mind reájok osztod.”¹² A protestáns prédikátorok a

⁷ Horváth János: A reformáció jegyében. II. kiad. Bp. 1957. 64. old.

⁸ Kathona Géza i. m. 20. old.

⁹ Horváth János i. m. 331. old.

¹⁰ Horváth János i. m. 332. old.

¹¹ U. o.

¹² Nemeskürthy István: A magyar népnek, ki ezt olvassa. Az anyanyelvű magyar reneszánsz és barokk irodalom története. 1533–1772. Bp. 1975. 56–57. old.

nemzet „élő lelkiismeretének”, a politikai visszasságok bírálójának tekintették magukat, akik elsősorban abban látták az ország romlásának okát, hogy eltűntek a régi jó erkölcsök, s helyébe az istentelenség, a bűn lépett. A pogány török dűlése, mindennapos fosztogatása megérdemelt büntetés – vélték a prédikátorok –, amelyben isten bosszúját látták a kereszténység bűnei miatt. (Így lett az egyik legelterjedtebb irodalmi műfaj a fohász.) Pl. Szkhárosi Horváth Ádám: Az istennek igralmasságáról, 1546. Decsi Gáspár működéséről még ismeretes, hogy 1588-ban a pécsi disputára nem engedte el híveit, okulva a nagyharasny és budai hitviták kimeneteléből. (Ti. az 1574. évi unitárius-helvét hitvita során a „győztes helvétek”, *Veresmarti Illés* hercegszölősi pap, a disputát vezető török béggel felakasztatták az általuk vesztesnek ítélt *Alvinczi Györgyöt*, Nagyharasny unitárius papját. Később a budai beglerbég Veresmartiékat is halálra ítélte, s csak nagy váltságdíj ellenében kegyelmezett meg nekik, miután az unitáriusok levélben közölték vele, hogy nem kívánják ellenfeleik halálát, hanem istenre bízzák az ítéletet.)¹³

Tolnai Fabricius Bálintot a rektori tisztségben *Enyedi Jakab* követte 1578-tól. *Tolnai Szárászi Ferenc* 1586-tól, *Tolnai Katonai Miklós* 1588-tól, *Debreceni Borégető Miklós* 1589-től, *Tolnai Szabó János* 1590-től, *Siklósi Péter* 1595-től, *Tolnai Borbély István* 1598-tól, *Petri Szűcs György* pedig 1599-től álltak az iskola élén.¹⁴

A tolnai iskola 1549–1592 között élte virágkorát, amikor is az itt szolgált 19 rektor, cenrector és lector közül 16-an Wittenbergben tanultak, s hozták magukkal ottani tapasztalataikat az iskolaszervezés és oktatásügy területéről. Németországi tartózkodásuk során nemcsak a „hét szabad művészet” (septem artes liberales: trivium = grammatika, retorika, dialektika, quadrivium = arisztoteleszi logika és politika, euklideszi geometria, ptolemaioszi asztronómia, fizika, etika, görög stb.) alapjait sajátították el, hanem magukba szívták a reformáció új szellemi tartalmát is, amelyet igyekeztek a hazai viszonyokra átültetni. Sokan közülük a bölcsészeti kar (facultas artium) mellett a teológiai fakultást is elvégezték, amelynek keretén belül filozófiát, teológiát, latin–görög és héber nyelvet, egyháztörténetet, metafizikát, az ó- és újszövetségi könyveket, valamint a dogmák kifejtését tanulmányozták. Hazatérve előbb a trivium tárgyait oktatták tanítványaiknak, majd a quadrivium alapelemeit. Az előadott diszciplínák anyagát és terjedelmét semmiféle előírás nem szabályozta, sőt a diákok sem voltak évfolyamokhoz kötve, addig maradtak egy mester keze alatt, míg teljesen ki nem merítették annak minden tudományát. A tanulókat általában két csoportra osztották: kisebb diákok, illetve togatus növendékek megkülönböztetéssel.

A protestáns tanintézetekben – így a tolnaiban is – a tananyag oktatásának elemzésekor szükségesnek tartjuk kiemelni az anyanyelven történő tanítás fontosságát – mely a reformáció egyik alapkövetelménye volt – hiszen a latin helyett, immár mindenki számára közérthető módon tárgyalta a diszciplínákat.

A magyarországi protestáns diákok a XVI. század második felében – hazai egyetem hiányában – elsősorban Wittenberget keresték fel, ahol külön coetust vagy bursát alakítottak, s vezetőjüket senior néven maguk közül választották meg.¹⁴

Ez a coetus lett a melegágya a helvét irányzat terjesztésének, s a hazájukba visszatértek közül azok, akiknek tudunk valamit további sorsáról, nagyjából ehhez az áramlathoz csatlakoztak itthon is. A többi külföldi egyetem sorából a heidelbergi örvendett még nagyobb népszerűségnek, amelyet 1568 után főleg helvét hitvallásúak keresték fel nagyobb számban. Számos protestáns diák tanult a jénai, bazeli, lipcsei, strassburgi, tübingeni, herborni (pl. *Szenczi Molnár Albert*) és Geneve-i egyetemeken is. A diákok külföldi

¹³ Horváth János i. m. 330. old.

¹⁴ Zoványi Jenő i. m. 335. old.

tanulmányi ideje rendkívül különböző volt: a többségük megelégedett 1–2 évi külhoni tartózkodással, némelyek azonban – főleg, ha több egyetemre is ellátogattak, huzamosabb ideig maradtak távol, sőt egyesek haza sem tértek.¹⁵

A XVI. század végétől a hódoltsági Tolna mezőváros gazdasági helyzetének romlásával az iskolaügy fokozatos hanyatlása következett be, amely elsősorban abban nyilvánult meg, hogy kevésbé neves rektorok fejtették ki itt oktató-nevelő munkájukat. Ennek ellenére a tolnai protestáns iskola egyedülálló szerepet játszott, s fontos művelődéstörténeti küldetést töltött be a XVI. század második felében a dunántúli és a Duna–Tisza közí hódoltság magyar szellemi fejlődésében. A legtöbbet nyújtotta e téren, amit a mostoha viszonyok között egy feltörekvő mezőváros tehetett, és helyt is állt mindaddig, amíg az események alakulása, illetve a település politikai-gazdasági helyzete ezt lehetővé tette. A tolnai iskola „üstökösként”, váratlanul tűnt fel a XVI. század közepén, és rövid ragyogás után eltűnt a hódoltság nagy szürkéségében.¹⁶ A mintegy fél évszázad alatt a tolnai rektorok művelt lelkészek és tanítók egész nemzedékét nevelték fel, akik később a hódoltsági magyarok között végezték szolgálataikat a reformáció szellemében.

V. Molnár László

Thököly kurucainak hűségesküje

Ismeretes történelmi tény, hogy a bujdosó kurucok *Thököly Imrét* Szoboszlón fővezéröknek választották meg 1680. január 7-én. Azt azonban csak kevesen tudják, hogy egy ilyen vezérválasztáson az alvezér és a vitézlőtársak hűségesküt szoktak tenni. A Thökölyt fővezéröknek megválasztó hadigyűlés másnapján letett eskü szövegét írásba foglalták, az fennmaradt, és a bécsi Österreichisches Staatsarchiv őrzi, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien: Staatskanzlei Ungarische Akten, Specialia, Fasc. 327. Conv. B. Fol. 1–3. jelzet alatt található. Az eskü eredeti latin szövegét és általam készített magyar fordítását a következőkben nyújtom:

Nos Infrascripti pro Deo et Patria militantes Hungari juramus per Deum Virum, qui est Pater, Filius Spiritus S. Sacro-Sancta Trinitas et Unus Verus Deus, ita nos adjuvat, et ita dat animae nostrae Salutem, Quod Illm Dnum Comitem Emericum Teökölyi Generalem Nostrum non Sumus deserturi, quidquid in rebus Dei gloriam et Patriae Libertatem concernentibus deliberaverit, quibuscum competit, concluderit tractaverit deciderit, ad extremum Vitae halitum firmiter nos inhaeturos illi compromittimus et clam, vel palam Illmo Generali Nostro insidias, quocunque sub pretextu struere, ne in minimo quidem intendemus a deliberationes ista Nostra, nullis modis et Viis, nullo pretextu et colore recedemus, Illmo Suam Magnificente, tam in prosperis quam in adversis temporum vicissitudinibus minime deseremus, qui autem Lactemus dissentionem favimus, imposterum, Secundum hesterman, firmam et indissolubilem unionem a Sua Illma Magn, tanquam Generali Supremo, usque ad ultimam decisionem Causae Nostrae fideliter dependetimus. Necessite vero ita efflagitante Illm Dnum Comitem Emericum Teökölyi Generalem Nst. Supremum pro posse nostra, ab omni damno, et periculo immunem reddere, contra omnes et Sanguinis profusione tueri Semper nos paratos appromittimus in hisq omnibus ad ultimam vitae horam firmiter menere contendemus et potestati Nostrae Subjectos, in illis conservare, totis Viribus advitemur. Si vero aliquem nostrum contra haec molientem reperimus, tenemur de jure, omnes et Singuli adversus talem insurgere, dignate facto, merte eundem afficere. In cujus rei testimonium et robur obligamus Nos his subscriptione, et Sigillis nostris roboratis litteris. Ita nos Deus adjuvet.

¹⁵ Zoványi Jenő i. m. 360. old.

¹⁶ Kathona Géza i. m. 29. old.

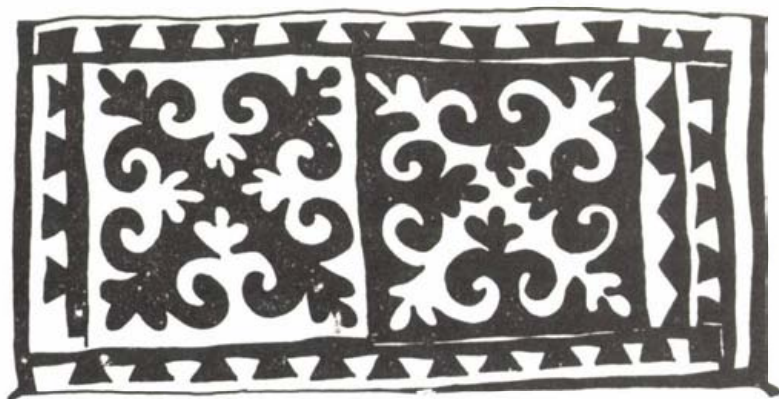
Ez eskü szöveget magyarra így tettem át:

Mi Istenért és Hazáért fegyverre kelt alulírott magyarok esküszünk az élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság egy igaz Isten, hogy úgy segítse minket és úgy adja lelkünk üdvösségét, hogy nagyságos gróf Teökölyi Imre urat, vezérünket nem hagyjuk el, bármit határoz az Isten dicsőségét és a Haza szabadságát illető ügyekben, miután azokkal akikkel illik, tanácskozik, velük megegyezik és dönt. Ígérjük, hogy életünk végső lehelletéig ahhoz szilárdan ragaszkodunk és sem titkon, sem nyíltan semmi tekintetben nagyságos vezérünk ellen cselszövők nem leszünk, ettől a mi elhatározásunktól semmiképp el nem állunk, nagyságos Urunkat az időknek sem szerencsés, sem kedvezőtlen változásaiban a legkevésbé sem hagyjuk el, akik pedig mostanig eltérő véleményen voltunk, ezután a tegnapi erős és feloldhatatlan egyezségünk szerint Őnagyságát, mint Fővezérünket ügyünk végső eldöntéséig hűségesen követjük. Ha pedig a szükség úgy hozná magával, ígérjük, hogy nagyságos gróf Teökölyi Imre urat, fővezérünket tehetségünk szerint minden bajtól és veszedelemtől megvédjük mindenki ellen, és vérünk ontásával óvni fogjuk, erre mindenkor készek vagyunk, és mind ezekben életünk végső lehelletéig szilárdan kitartunk és a hatalmunk alá tartozókat ezekben minden erőnkkel mellettünk tartjuk. Ha pedig valamelyikünkben ezekkel ellenkezőket veszünk észre, tartozunk mindnyájan és egyenkint az ilyen ellen jogosan felkelni és azt méltó halálra adni. Ezek bizonyságául és megerősítésül kötelezzük magunkat ezzel az aláírássunkkal és pecsétünkkel ellátott levelünkkel. Isten minket úgy segítse. Kelt Szoboszlón, 1680. január 8. napján.

Az így szóló oklevél aláírói közt elsőnek Wesselényi Pált, majd Petróczi Miklóst és Istvánt, Jánoki Gáspárt, Géczy Istvánt, Ubrisi Pált, Géczi Zsigmondot, Szuhai Gáspárt és másokat olvashatjuk, összesen 132 kurucot.

Az okirat xeroxmásolatát megkaptam s azt a hajdúszoboszlói Bocskai Múzeumban helyeztem letétbe.

Dr. Geönczy József

Fejér megye 1848–1849-ben

A szabadságharc történetére vonatkozó dokumentumok az István király Múzeum gyűjteményéből

Az István király Múzeum gyűjteményében található emlékek a legfontosabb fordulópontokhoz kapcsolódóan mutatják be Fejér megye és főként Fehérvár eseményeit az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején.

Időrendben az első dokumentum *Fekete János* röpirata. A szerző az iratot a székesfehérvári csendválasztmány megbízásából írta és nyomtatta ki. Célja az volt, hogy a forradalmi kokárdás Pesten és a pozsonyi diétán lejátszódó eseményeket leírja, a forradalom vívmányait összefoglalja és igyekezzen elejét venni a mendemondáknak.

Fekete Jánost tettei és fennmaradt írásai az 1848-as márciusi forradalom lelkes hívének mutatják. Azok közé tartozott, akik a reformkor harcaiban a polgári haladás mellé állottak, akik felismerték a „haza és haladás” jelszó immár történelmi kapcsolatát. Tiszteletünket és megbecsülésünket azért is megérdemli, mert teológiai, majd ügyvédi tanulmányok után Pest vonzása ellenére is szűkebb pátriáját, szülőföldjét választotta. 1817-ben született Kápolnásnyéken. 1842-ben ügyvédgyakornokként telepedett le Székesfehérváron és itt kapcsolódott be az ellenzékiek táborába. Ettől kezdve aktív részese volt az eseményeknek. A polgári liberalizmus szószólójaként vált 1848-ban a fehérvári márciusi események egyik jelentős alakjává. Fordulatosan, jól, közérthetően írt. Nem véletlen, hogy a forradalom és a szabadságharc eseményeit rendszeresen Fekete János foglalta írásba. 1849-ben Fejér megye főjegyzője lett. Írásai miatt kellett évekig bujkálnia a szabadságharc leverése után. 1878-ban, mint a közjóért fáradhatatlanul munkálkodó, megbecsült fehérvári polgár halt meg.

Boross Mihály Élményeim 1848–61 című könyvében leírja, hogyan jutott el a pesti forradalom híre Székesfehérvárra. „... március 16-án elhagytuk Pestet ... Éreztem, hogy még sok fog történni, aminek én oly szívesen lennék részese s szemtanúja, de jönni kellett, hogy Székesfehérváron is felgyűjtsuk a hazafiú lelkesedés szent tüzét ... egyenesen a Fekete Sas Kávéházba siettünk, mert akkor az volt a fiatalság gyűlése. Itt döntöttük az ország sorsát egy véleménnyel, mert jaj lett volna annak, aki ellenkező, pláne konzervatív véleményt mert volna nyilvánítani. A hír megelőzött bennünket, de mégsem tudtak annyit, mint mi beszéltünk ... Mintha riadó trombita hangján szólottunk volna, amely beharsogja s felkölti a várost, a tömeg mindig nagyobb lett, s mint a hegyekből megindult ár, a városház terére nyomultak. Itt felolvastuk a 12 pontot s Petőfi Nemzeti dalát, mely oly gyűjtőhatással volt az összesereglett polgárságra, hogy csak puska kell, s azonnal indulunk, ha kell ... S azon éjjel már nemzetőrök járták be az utcákat, s a rend sehol sem zavartatott meg. A nemzetőrök mellükön kokárdát, karjukon nemzetiszín szalagot viseltek, hogy mindenki megismerje őket, s tisztelje bennük a nemzet katonáit.”

Fekete János kapta azt a feladatot, hogy az eseményeket a „nép” számára foglalja össze. Tegező formában, népies fordulatokkal szól „a néphez”, szinte népmesei méretekkel idealizált személyek jó és rossz tetteit elemezve. A nép, amelyhez szól, volt jobbágyok köre, akiknek a legfontosabbat, éppen a jobbágyfelszabadítás tényét – és persze határait is – kellett nagyon jól, érthetően megmagyarázni. Indokolt hát, hogy a szerző a márciusi vívmányokat úgy magyarázza, mint amelyek minden évszázados gondot egy csapásra megoldottak.

Az események leírásának szereplői a következők: „Metternik, a vén tigris”, azon „jó madarak feje, akik az igazságos panaszoknak ő Felsege elébe juthatását megtudták gátolni, 's vagy azzal ámitották el a' koronás királyt, hogy ti boldogok vagytok, borral mosdotok,

kolbással törülköztek.” *Kossuth Lajos*, – akinek neve az iratban „a nép barátja” állandó jelzővel szerepel – leleplezi *Metternich* praktikáit. Mire „Metternik a pokolfajta észrevette, hogy nem jó szél fú. Nagyon szurkolt, hogyha a fölírás ő Felsége elibe jut, ámitásai napvilágra jönek, ’s még a’ körmére koppantanak. Ijedtében ott is vakarta, a’ hol nem viszkedett. Összehívatta a’ tanácsosokat minden szegletből, de már későn . . . A’ bécsi népek, kik úgy megvoltak határozva, mint a csikó kantározva, kiugrottak a hámból . . . Metterniknek jó orra volt, jókor megszagolta a’ veszedelmet, búcsút sem vett a’ kapu félfától, hanem szedte vette sátorfáját . . . A’ bécsiek szerencsés utat kívántak neki, mely magyarul ilyen formán jön ki: vigyen el az ördög. Ez történt mártius 14-én. Most a’ vén tigris földönfutó, ’s ki eddig sanyargatott benneteket, most pipát sem cserélnének vele.”

Metternich tehát a gaz ámitó, akinek „bukását Pesten is megtudták. Nem késtek ott is a’ vérszopó tigris torát megülni, ’s a’ nép kívánságait 12 pontban mártius 15-én az országgyűlés elébe terjeszteni. A’ tor Székesfejerváron márt. 16-án este tartatott . . .”

A népmesei fordulatokban bővelkedő történetbe ágyazza bele Fekete János a márciusi forradalom vívmányait. „Nem lesz azután Metternik forma tigris, ki a’ fejedelem ajtaját előttünk bezárja. Dolgainkat semmiféle idegennek nem kötjük az orrára. Lesz nekünk egy mindenről felelős kormányunk, és pedig Budapesten. Az úrbéri terhek robot, füstpénz, ’s papi tized megszűnnek. A’ kilenczedik ’s tizedik kéve is nem a’ másé, hanem magatoké leend.”

Nagyon érdekesen magyarázza meg a szerző a cenzúra eltörlését: „eddig nem lehetett szabadon írni még kalendáriumot sem. A’ mi jó volt benne kitörölték . . . Ha azt akartuk írni, hogy a jobbágy sorsa *nem igen jó*, a’ nemet kitörölték s lett belőle *igen jó*. Ugy-e csodálatos bogár volt az a’ cenzura, az Isten nyugasztalja meg . . . Nagy haszon a’ nektek, hogy a’ kik ahoz értenek, szabadon írhatnak, mert miután polgári jussaitok lesznek, egy kicsit többet kell azután olvasnotok a’ kalendáriumnál.”

A bécsi udvar a magyar forradalom elleni nyíltabb fellépésre csak akkor szánhatta el magát, amikor az európai forradalmi hullám elmúltával erre a külpolitikai lehetőség is megteremtődött. Augusztus utolsó hetében ez is bekövetkezett. *Jellačić* altábornagy kb. 35 ezer főnyi hadserege élén 1848. szeptember 11-én lépte át a Drávát. A közvetlen fenyegetettség tudatában született meg Székes Fehérvár Szabad Királyi Város Közgyűlésének szeptember 15-i felhívása. A plakát általános népfölkelésre szólít fel, olyan összefogásra a „nyomorult exbán összeszedett béres népcsordája” . . . ellen, ahol a forradalmi Magyarország nemzetőrei, önkéntesei és honvédei helytállásával megmenthető a haza. *Jellačić* közben szinte akadálytalanul vonult Nagykanizsán át Székesfehérvárra. A magyar honvédsereg hátrált, de az utolsó hetek sikeres toborzásával ki is egészült, létszáma 6 ezerről 14 ezerre nőtt. *Jellačić* nyilvánvaló célja a főváros elfoglalása volt, így Székesfehérvárról Buda felé fordult.

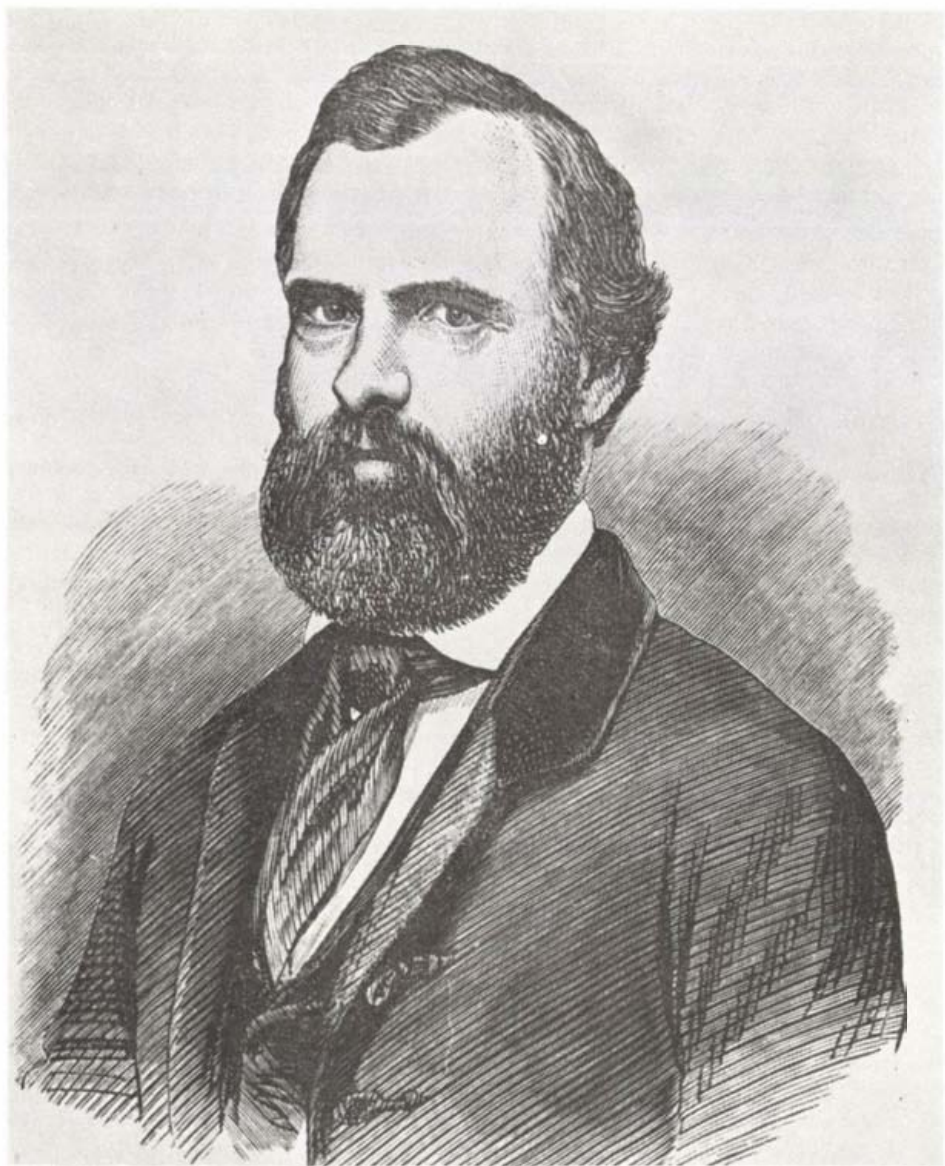
A vesztes móri csata és a megye ideiglenes császári megszállása után a népfölkelők sorozatos akciói nyomán 1849 tavaszán a császári biztos, *Gyulai Gaál Eduárd* menekülni kényszerült. Április végére *Batthyány István* kormánybiztos vezetésével megkezdődött a közigazgatás és az igazságszolgáltatás újjászervezése. A békepárt felé kacsingató Batthyány István elképzeléseit messze túlhaladó mértékben sikerült a megye közhangulatának átalakulása. A május 1-re egybehívott új közgyűlés, majd a bizottmányi ülés megismerte a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatát, és azt örömmel és egyetértéssel fogadta. Követet küldtek Debrecenbe a nemzetgyűléshez annak kifejezésére, hogy a függetlenségi nyilatkozattal azonosulnak. A Batthyány István által május 21-én kinevezett új megyei tisztikar, *Csapó József* első alispán, *Boross Mihály* másodalispán, és *Fekete János* főjegyző személy szerint nem tartozott ugyan a legradikálisabb baloldalhoz, a május végére kialakult hangulat és lelkesedés azonban egyöntetű tette, a Kossuth Lajos kormányzónak írt hűségnyilatkozat megfogalmazására indította őket is. Bujkálás és börtön várt a szabadság-

Fekete János (1817–1878) ügyvéd, Fejér megye főjegyzője, a Mik történtek a napokban című röpirat szerzője és Fejér megye Kossuth Lajos kormányzóhoz intézett hűségnyilatkozatának lejegyzője.

harc leverése után azokra a férfiakra, akik Kossuth kormányzót hűségükről biztosították és eljutottak az „éljen a köztársaság” jelszó ünnepélyes leírásáig. Az 1849 nyarán bekövetkező események kapcsán Fehérvár utcáin olvashatták a polgárok, hogy milyen súllyal szerepel a megtorlás tételei között a hűségnyilatkozat kinyomtatása.

1849. július 12-én a várost és a megye északi felét újból császári csapatok szállták meg. Előttük a szabadságharc utolsó erői is visszavonulóban voltak már, amikor Fehérvár ismét hallatott magáról. A haleszi felkelésnek nevezett, 1849. augusztus 10-i székesfehérvári esemény a már vesztes, a világosi fegyverletételhez érkező szabadságharc egyik utolsó dunántúli fellobbanása volt.

Boross Mihály (1815–1899) székesfehérvári ügyvéd, Fejér megye másodalispánja, aki a győztes pesti forradalom hírért hozta Székesfehérvárra. Később a résztvevő hitelességével több könyvben is foglalkozott a forradalom és a szabadságharc helyi eseményeivel (*Gelencsér Ferenc* felvételei).

Akkor a császáriak által megszállt Dunántúlon már csak a *Noszlopy Gáspár* vezette szabadcsapat és *Klapka* tábornok komáromi erődikatonasága kísérelte meg az ellenállást. Az ellenállás pusztá ténye is jelentős lehetett, amennyiben veszélyeztette a császári haderők utánpótlását és a postautakat Bécs felé.

Klapka György augusztus 3-i győzelme miatt a császáriak helyzete bizonytalanná vált: derékhadukat a magyar honvédsereg hadmozdulatai kötötték le az ország keleti részein,

így kénytelenek voltak a Dunántúlon helyőrségeiket is összevonni. Így került sor augusztus 4-én a székesfehérvári egység kivonulására is, *Falkenhayn* katonai parancsnok és *Gyulai Gaál Eduárd* császári biztos vezetése alatt. A császáriak által megkívánt rendet az eltávozott helyőrség helyett a frissen kinevezett császárhű hivatalnokoknak kellett volna fenntartaniuk. A rendfenntartás alapelvét a császári biztos utolsó rendeletében meg is határozta: a hadbíróssággal és statáriális eljárással fenyegette meg mindazokat, akik a császári sereget megtámadják, vagy a megye déli részén toborzókörúton tartózkodó 48-as megyei tisztikart bármilyen módon segítik.

A város népe azonban sem a rendeleteknek, sem a rendelet szellemét képviselni hivatott újszülött megyei vezetőknek nem engedelmeskedett: örömnépet ült a császáriak kitakarodása fölött. A fekete-sárga lobogókat és a császáriak proklamációit sorra letépték, megsemmisítették.

Augusztus 7-én visszatért a városba, szabadcsapata élén *Hamvassy Imre* nemzetőrkapitány, a fehérvári önkéntesek parancsnoka. A szabadságharc ügye mellett állást foglaló népgyűlés elrendelte az általános népfelkelést. *Hamvassy* első intézkedése az volt, hogy elfogatta a császári biztos által kinevezett megyei tisztikart. Augusztus 8-án nagy tömeg éllette a helyükbe érkező 48-as tisztikart. Csapó József alispán és Boross Mihály másodalispán vezetésével az alföldi, majd a dél-dunántúli toborzókörút eredményeként kb. 450 főnyi csapattal érkeztek. Tiszteletükre – Boross Mihály visszaemlékezései szerint – „az egész Széchenyi utca talpon volt, kalapokkal, kendőkkel integettek, éljenek, mert Kmetty elvonulása óta nem látott Fehérvár magyar sereget.”

A forradalmi érzelmű *Hamvassy* és a jóval mérsékeltőbb Boross célja is az volt, hogy szabadcsapataikkal Noszlopy seregéhez csatlakoznak, arra kérték Noszlopyt, hogy vonuljon be a városba. Tervük az volt, hogy az így egyesített erőkkel és a város népfelkelőivel a Martonvásárnál állomásozó császáriakat megtámadják. A terv végül is nem sikerült, végrehajtásáról többen lekéstek: Noszlopy csak Veszprémig jött, Boross pedig ahelyett, hogy harcba küldte volna egységét, kivonta azt a városból. A késedelmet Kempen császári altábornagy kihasználta, s *Falkenhayn* egységét Székesfehérvár megtámadására és visszafoglalására utasította.

A császáriak augusztus 9-én éjszaka érkeztek a város határába. A támadásról értesülő *Hamvassy* félreverte a harangokat és harcra szólította a fehérváriakat. A népfelkelés kétezer résztvevője a Halesz ligetben ütközött meg a császáriakkal. A hajnalig tartó kézitusában a népfelkelők helytálltak, ám a szuronyroham és a gyújtogatás ellen nem volt mit tenniük. A népfelkelők egy része a tűz oltásához fogott, másik része elmenekült. Így is későn volt már, mintegy hetven ház leégett és négyen a császáriak fogságába kerültek. Fegyverrel a kézben fogták el – ez volt az ellenük felhozott vádak legsúlyosabbika – *Kuczka Mihályt*, *Varga Mihályt*, *Gánts Pált* és *Ujtz Ignácot*. Ugyancsak lefogták *Havelka Ferencet* és *Hübner Andrást* is, akiket *Hamvassy* Seregélyes felé küldött felderítőútra, eredetileg onnan várva a császáriak támadását.

A népfelkelés tehát sikertelen volt, ám a város ideig-óráig megmenekült. Az ütközetben részt vevő zászlóalj nem maradt a városban, hanem Pákozdra vonult, mert tartottak Noszlopy csapatainak támadásától. A foglyokat is először Pákozdra, majd Pest-Budára szállították, a hírhedt Újépületbe, amely a világsi fegyverletételt követő megtorlás egyik színhelye lett. Ügyük a császári haditörvényszék számára egyszerű volt, a fegyveres ellenállás miatt ítéletük halál. Az ítéletet 1849. augusztus 14-én hajtották végre.

Kuczka Mihály feleségéhez és gyermekeihez írott búcsúlevele ránk maradt, melyet az István király Múzeum Hónap műtárgya című kamarakiállításán láthattak a látogatók a Fekete Sas Patikamúzeumban. A levél egyszerű, tiszta szándékról tanúskodó hangvétele éles ellentétben áll a másik kiállított dokumentumával. Kempen altábornagy dunántúli

kerületi parancsnok rendelete Székesfehérvár „bűnei” miatt (a császáriak zászlóit és proklamációit letépték, népfölkelést határoztak el, augusztus 10-én fegyveresen szembeálltak a császári katonasággal) hatvanezer ezüstforint hadisarcot vetett ki a városra. A rendelet augusztus 27-én kelt, tehát már jóval azután, hogy a világosi fegyverletétel híre miatt lehetetlenné vált Székesfehérváron is a további ellenállás. A város ellen felhozott vádak között, mint általános jellemzőt találjuk a hűségnyilatkozat kiadását: „Ezáltal Székesfehérvár városa nem csak rossz szellemét nyilvánította ki —, amelyet már ez év május hónapjában is napvilágra hozott azzal, hogy újsághírek szerint Magyarország első városai között volt, amelyek a debreceni nemzetgyűlés függetlenségi nyilatkozatát elfogadták — hanem a rossz érületnek tényszerű kifejezést is adott.”

A hat fehérvári férfi a szabadságharcot követő bosszú első áldozata és egyben a forradalom és szabadságharc utolsó hőse is volt. Egyszerű emberek voltak, önfeláldozásuk és haláluk avatja mindannyiukat tiszteletünkre és emlékezésre méltóvá.

Demeter Zsófia

Séta a komáromi református temetőben

Az érdeklődő, aki napjainkban meglátogatja a csehszlovákiai Komárom városát és megtekinti annak nevezetességeit, a híres erődrendszert, a Klapka-szobrot, a görögkeleti templomot, a Jókai- és Lehár-emlékeket vagy a Dunamenti Múzeum állandó és időszakos kiállításait, szánjon rá időt és sétáljon még ki a református temetőbe is. A szépen gondozott temető több neves halottja idézi ma is Komárom városának régi dicsőségét, s az itt nyugvó *Péczei József* a magyar irodalom legkiválóbbjai közé tartozott.

Mint *Takáts Sándor* írja, régen Komáromban a kálvinista temető a Rozália téren volt, még az 1710-es években is. Később a temetőt a város szélére helyezik, arról a későbbiek-

ben értesülünk, hogy 1759-ben a protestánsok már használják mai temetőjüket. A városban 1785-ben áldják meg a katolikusok temetőjét, s Takáts Sándor szerint első halottai *Varga János* hajós ikergyermekei voltak.

A temető középső részén található *Jókai-sírkertben* nyugszanak *Jókai Mór* szülei, ásvai *Jókay József* hites ügyvéd és felesége *Pulay Mária*, *Pulay Dávid* banai birtokos leánya. A sírkertben nyugszik továbbá *Jókay Károly*, az író bátyja és neje *Jókay Károlyné* szül. *Csontos Klára*. 1882. május 16-án *Jókai Mór* is részt vett sógornőjének temetésén, aki tragikus körülmények között, tűzbaleset áldozata lett.

Nem messze a *Jókai sírkerttől* az út baloldalán találjuk *Beöthy Gáspár*nak és *Zsigmond*nak sírját. A XIX. századi virágzó Komáromnak volt egyik jellegzetes alakja *Beöthy Gáspár* a gabonakereskedő, *Jókayék* rokona. Az ő korának Komáromáról *Mikszáth Kálmán* a következőket írja: „A várost még akkor nem öveztek vasgyűrűként bástyák és sáncok. Nyílt volt a Csallóköz felől, terjeszkedhetett. A Vágduna partján óriási fakereskedések virágzottak. A győri Dunát ellepték a gabonaszállító hajók. Ezeket helyi „superok” készítették, s egész Zimonyig hordták a komáromi ipartermékeket, melyek nagy része Szerbiába vándorolt. A halászhajók óriási vizákat fogtak és szállítottak Pozsonyba, sőt Bécsbe is. Azonfelül mindenféle iparos bőségben volt, túl a város igényeinek kielégítésén. Még gombkötő mester is nyolc volt, pedig a magyar vagy általában a zsinóros ruha nem volt köztisztelet, csak a kálvinistáknál... Mesteremberektől pedig hemzsegett az egész Komárom, úgyhogy a külföldi vándorló legények rendszeresen betértek ide, mert a mesterséghez és a tanulmányúthoz szinte hozzátartozott Komáromban is megfordulni”.

Beöthy Gáspár mellett nyugszik fia *Zsigmond*, aki a jogot a pesti egyetemen végezte, 1848-ban a magyar közoktatási minisztériumban fogalmazó, majd titkár lett, 1888-tól a főrendi ház tagja. Mint *Szinnyei József* írja: „Társadalmilag hatott a városban szokásos nyilvános kuldulás megszüntetése, a modern berendezésű fegyház alapítása, a magyar irodalom megkedveltetése, a nemzetiség fejlesztése s a casino reformálása ügyében.” Ver-

sei, elbeszélései, színművei, társadalmi és politikai cikkei korabeli lapokban és évkönyvekben jelentek meg (Pesti Hírlap, Honderű, Életképek stb.).

A temető nyugati részében a Beöthy sírok mögött találjuk Orbán Gábor sírját. Ő volt „Komárom városának 42 éveken általi rajztanára” — olvashatjuk sírkövén. Jókai nála tanulta a rajzolás és festészet alapjait, Szinnyi József szerint 1845–46-ban: „... (Jókai) olykor ellátogatott Orbán Gábor városi rajzmesterhez, hol olajba festett egy várat, én, ki akkor szintén azt a rajziskolát látogattam, és társaim, csak a tollrajzig vittük, bámulva néztük az ő sikerét az általunk soha el nem ért magasságban.” A Borsod megyei származású, külön életű Orbán Gábort a városi tanács 1825-ben hívta meg rajzolómesternek a városba, itt tanított haláláig, 1886-ig.

A Beöthy-sírokkal szemközt van Péczely József sírja. 1783. szeptember 30-án érkezett Komáromba, azután hogy II. József megadta a protestánsoknak a vallásszabadságot. A több mint száz év óta sanyargatott komáromi ev. ref. gyülekezet tehát újra papot választgatott magának. Péczely ezekben a zűrzavaros években (1783-ban ismét nagy földrengés volt a városban) sokat tett a hitélet ébrentartásáért. Mint a nemzeti nyelv és irodalom tudós művelője Mindenes Gyűjteményével irodalmi kört alapított a városban, melyet az egykori hírlapok „Komáromi Tudós Társaságnak” neveztek el. 1792. december 4-én halt meg. Sírkövét özvegye állíttatta emlékére.

A híres mesteremberek közé tartoztak Komáromban a szekeresgazdák. Fuvarozással és hajóvontatással foglalkoztak. A temetőben a bejárat közelében az út jobb oldalán Salamon Zsigmondnak és nejének gyönyörű fekete márvány síremlékében gyönyörködhetünk.

Tudjuk, Komárom egykori dicsősége sem tartott örökké. A XIX. század második felére a város elveszítette gazdasági jelentőségét, elszegényedett. Azonban ezekben a nehéz időkben is akadt városát szerető, gazdasági fellendítésén fáradozó ember. Közéjük tartozott

Tuba János. Sírkövén ezt olvashatjuk: „Szülővárosának élve, nemzetének dolgozott”. Tősgyökeres komáromi halászcsaládból származott, édesapjának Tó utcai házában aranyhal jelezte a gazda foglalkozását. Jogot végzett, majd szülővárosában aljegyzőnek választották meg. Komárom városa rengeteget köszönhetett és köszönhet neki. A népszerű Komáromi Lapok egyik alapítója (1880-ban) és szerkesztője volt. 1875-ben felépíttette a modern kétemeletes városházát, amely ma is díszé a városnak. Ő készítette elő a Nagy-Dunán emelendő állandó vashíd létesítését, *Baross Gábor* akkori kereskedelmi miniszter őt kérte magához tárgyalásra. A dunai vashidat 1892-ben avatták. Országgyűlési képviselő korában kezdeményezte Komárom hős védőjének, *Klapka György* ércszobrának felállítását, és 1896-ban országos ünnepély keretében az ő ünnepi beszédével leplezték le *Róna József* alkotását. Közbenjárására 1914-ben megnyitják a Komárom–Güta-i vasutat.

Szép a komáromi református temető. Ápoltak, gondozottak sírjai is. Mindig van rajtuk virág. Egykori szekeresszázad, halászok, ácsok gyermekei és kései unokái gondozzák őket: a Dunamenti Múzeum mellett működő Múzeumbarátok Körének tagjai.

Források: *Takáts Sándor:* Temetőink múltjából. Komáromi Lapok. 4. 1883. 46. old., *Mikszáth Kálmán:* Jókai Mór élete és kora. Budapest, 1960. I. kötet 39–40. old., *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái [*Beöthy Zsigmond:* I. kötet 1891. 891–894. old., *Jókai Mór:* V. kötet 1897. 538–608. old., *Orbán Gábor:* IX. kötet 1903. 1324–1325. old., *Péczely József:* X. kötet 1905. 682–688. old.] *Fülöp Zsigmond:* Tuba János emlékezete. Spitzer Sándor, Komárom, 1925., Jókai és szülővárosa. A Komáromi Dunamenti Múzeum tájékoztatója, Komárom, 1980.

Trugly Sándor

Menekült franciák Magyarországon 1943–1945-ben¹

MORELLE: Hadifogoly lévén csak arra törekedtem, hogy visszanyerjem a szabadságomat. Többször is megpróbáltam szökni, de sikertelenül. A tábor Bécs mellett volt, Kremsben, a Duna partján. Itt megismerkedtem egy magyarral – régi idegenlégióossal, aki szintén hadifogoly volt. Ő sok mindent elmondott nekem... Megmagyarázta, hogy Magyarország nem üzent hadat Franciaországnak, menjünk oda, meg fogja adni a nővére címét. Meg is adta, a nővére Budapesten lakott egy kis téren a Rákóczi út mellett.

LEROUX: Átjutottam a határon. Ennivalóm nem volt, szakadt az eső, egy idős embert szólítottam meg az úton, reméltem, ő nem fog feljelenteni. Bevitt egy tanyára. Valahogy sikerült megmagyaráznom, ki vagyok. A pappal szerettem volna beszélni, de az még aludt. A földműves azt mondta: „Meglátjuk, hogy francia vagy-e?” Elment, és öt perc múlva visszajött egy férfival, aki kitűnően beszélt franciául. Egy cseh volt, aki évekig Franciaországban dolgozott és nagyon jól beszélt franciául. Megkérdezte tőlem: „Te francia vagy?” Mondtam: „Igen, és te?” Azt felelte: „Én cseh vagyok, én is hadifogoly voltam Németországban, aztán átszöktem Magyarországra. Ha akarsz dolgozni, kapsz enni, itt jó dolgod lesz, nagyon jó.” Juhokat kellett őrizni. Volt egy kutya és vagy 150 juh. De amint a gazda egyedül hagyott a mezőn, a kutya nem akart nekem engedelmeskedni, nem értette a francia szavakat. Nekem kellett a juhok után szaladgálnom. Reggel egészséges állatokkal indultam el, de estére legalább tíz lesántult a botütésektől. A gazda nem volt rossz ember, de néha, mert francia voltam, azt mondta: „Trianon, Trianon...”

MORELLE: Soha nem fogom elfelejteni! Az öt pengőt azóta többszörösen visszafizettem azoknak, akiket megismertem. Éltemben ez volt az első emberi szolidaritásról tanúskodó jel, amivel találkoztam. A magyarnak nem volt semmije, és adott nekünk öt pengőt. Később megtudtam, hogy öt pengő milyen sok pénzt jelentett egy szegény pástornak. Csak később értettük meg, hogy azt akarta: telefonáljunk a francia követségre, jöjjenek értünk, hogy ne fogjanak le a magyar hatóságok. Útbaigazított és elindultunk Budapest felé. Hamarosan a csendőrök kezére kerültünk. Legjobban attól féltünk, hogy átadnak bennünket a németeknek. A csendőrségen németül kérdeztettek, de mi nem akartunk németül válaszolni, hogy lássák, franciák vagyunk. De nehéz volt, mert az egyik bajtársam párizsi akcentussal beszélt, a másik déli tájszólással, én meg északról való vagyok. Párizsról kezdtem beszélni, azt mondtam: „Franciák vagyunk, Párizsból.” Akkor kigyúlt valami világosság a csendőr agyában. Ilyesmi nagyon ritkán, még egy csendőrnél is előfordulhat. Hamarosan megjelent egy ráncos kis öregasszony és északi tájszólással szólt hozzánk. A barátaim nem értették őt, de én északról való vagyok, így megértettem. Az asszony egy szót sem tudott franciául, kizárólag az északi dialektust beszélte, ott töltött néhány évet, a férje bányász volt Észak-Franciaországban. Megesküdött a csendőröknek, hogy franciák vagyunk.

LEFEBVRE: Vonatra ültettek és a Balaton partján, Balatonbogláron szálltunk ki. Ott újra úgy éltünk, ahogy már rég elfelejtettünk.

Mikor iskolába jártam az első világháború idején, Ausztria–Magyarországról tanulva azt képzeltek: Magyarország egy német nevű tartomány. Nem ismertük a múltját, a történelmét, semmit. Kellemes meglepetés volt számomra megismerni ezt az országot, ezt a büszke népet. Amikor egy magyar azt mondja, „magyar vagyok”, a szívéből beszél, az komoly, értékes, szép dolog, mert nincs természetesebb annál, hogy valaki szereti a

¹ Elhangzott: Menekülés Magyarországra címmel, 1981. január 18-án, a Magyar Televízió első csatornájának műsorában. (Kissé rövidítve). Szerkesztette: Radványi Dezső, rendezte: Kovács András. Sajtó alá rendezte: Ágoston László.

hazáját. Többet akartam tudni az ország történelméről, könyveket szereztem, írásokat Árpád érkezéséről 900 körül, 895-ben, aztán Szent Istvánról, akit egy francia pápa koronázott meg, Árpád leszármazottjairól a XII–XIII. századig, majd a tatárjárásról, amely tönkretette az országot, meg egy királyról, aki újra felépítette azt. Az ország lassan magához tért, majd Mohácsnál a törökök legyőzték a magyarokat... 150 évig török megszállás alatt volt az egész ország, Budapest is, még megvannak a török fürdők a Duna partján, Egerben a minaret.

Ha hosszabb ideig maradtam volna, folyékonyan beszéltem volna magyarul, mert nagyon tetszett a nyelv, és akkor csak 32–33 éves voltam... Most már nem megy, öreg vagyok. Csak azt tudom, ami az evéshez, iváshoz, közlekedéshez, vásárláshoz szükséges, ha az ember külföldön van. Nekem minden nagyon tetszett, meg akartam ismerni Budapestet, a magyar életet.

MORELLE: 1943. július 14-én a francia követ rendezett egy ünnepséget a Fő utcai követség helyiségeiben. A francia szökevények is hivatalosak voltak – ekkor még nem voltunk sokan – a nemzeti ünnep alkalmából. Több Budapesten lakó franciát ismertem már, üzletembereket, öreg kisasszonyokat, akik franciaórát adtak. Ők megkérdezték tőlem, miért nem éneklék el a Marseillaise-t a francia követségen július 14-én. Szerintem is furcsa volt ez, és túlzás, hiszen a nemzeti himnuszunk volt. Szóval engem kértek meg, hogy énekeljem el a Marseillaise-t. Elkezdtem, de nem az első közismert strófát, mert én kívülről tudom a Marseillaise-t, hanem az ötödiket vagy a hatodikat, ami így kezdődik: „Hogyan? Idegen hordák diktálják a törvényt az otthonainkban?” Mindenki kórusban énekelt velem, sok gratulációt és tapsot kaptam, de nem tudtam, mi vár rám. Másnap behívott az ezredes, a francia katonai attasé, összeszidott, azt mondta, hogy illetlenül viselkedtem a követ vendégeként, megzavartam a fogadást... Fegyelmi eljárást indított ellenem, úgyszólván száműzött Szombathelyre. Végül is nem bántam meg, hogy így történt, mert megismerkedhettem más emberekkel, egy más várossal, sok barátra tettem szert, és főleg így került sor arra, hogy megismerjem a feleségemet.

Azért szöktém Magyarországra, hogy onnan továbbmehessek Szíriába, Közép-Európán keresztül. Minden áron kapcsolatba akartam lépni Londonnal. Vállaltam a kockázatot és megkerestem az egyik semleges ország képviselőjét, megkértem, továbbítson egy üzenetet, remélve, hogy így kapcsolatot találok és folytathatom az utat Szíria, Észak-Afrika és London felé. Nagyon meglepődtem, mikor egy szép nap egy úr magához hivatott és azt mondta: „Ön kapcsolatba került Londonnal, mostantól kezdve én rendelkezem önnel.” Így kerültem bele az ellenállási mozgalomba, nem csináltam égrengető dolgokat, de lelkiismeretesen végeztem a munkámat. Nem egyedül csináltam. Gondolhatja, egy idegen, egy szökevény, aki nem ismer senkit, nincsenek kapcsolatai, nehezen boldogult volna. Beszéltem emberekkel, magyarokkal, akiknek a segítségét kértem. Meg is kaptam, kivétel nélkül mindenkitől. Nagyon hálás vagyok ennek az országnak, mert hozzásegített, hogy tovább folytathassam a harcot. Ez az én saját háborúm volt, az én személyes háborúm.

GODEFROY: Egy vasárnap reggel a németek megszállták az országot. Rögtön tovább akartunk menni Jugoszláviába. Egy kis kávéházban tanácskoztunk, a könyvemben ott van, melyik utcában... Igen, a Visegrádi utcában, és ott kapott el a Gestapo. A Fő utcai börtönbe vittek, nem messze a francia követségtől, majd Budapest és Bécs között kiugrottam a vonatból. Visszajöttem Budapestre. Volt egy ezredes a honvédelmi minisztériumban... Ő vállalta, hogy újra internál, de álnéven. Ezután Norman Jánosnak hívtak. Lekerültem egy kis faluba, Gyulajba. Azért választottam Gyulajt, mert Jugoszlávia irányában feküdt és én változatlanul oda akartam szököni. Elmondhatom hogy életem legszebb napjait töltöttem ebben a faluban. Ez a falu az én falum, úgy szeretem, mint a szülőfalumat, ezt ön bizonyára megérti...

MORELLE: A feleségem Pesten egy gyárban dolgozott mint könyvelő. A munkások nagyon szerették. Önként felajánlották, hogy elbujtatnak.

Mme. MORELLE: Pap Józsefnek hívták, és sajnos soha nem tudtam összeköttetésbe kerülni vele a háború után, mert nem tudtam, hogy hol laknak, de nagyon-nagyon rendes ember volt. A feleségével együtt egy kis kertes házban laktak Rákospalotán, és ott rejtőztünk náluk hetekig.

LEROUX: A gyakori bombázások miatt elmentünk Győrből, kibéreltünk Bözsivel (élettársammal) két szobát vidéken, Győr mellett. Amikor a németek bejöttek, és mindenkinek menekülnie kellett, én ott bujkáltam vidéken. Magyarországon elbújtattak a németek elől, de amikor sikerült visszajutnom Franciaországba, itt egy francia nő följelentett. Micsoda különbség egy francia nő között, aki följelentett, és egy magyar nő között, aki elbújtatott. Ez az igazság. Ha hallottuk, hogy valaki közeledik vagy ha láttuk a csendőroket, rendőroket, bebújtam egy nagy ládába egy baltával. Egy kis padláson, a tető alatt bújttam egy debreceni konzervgyárost és egy papot is.

GODEFROY: Szlovákiában volt egy francia ellenálló csoport, egy francia tiszt jött toborozni a faluba, de a bajtársaim és én csak később tudtuk meg, pedig csatlakozni akartunk az ellenállókhöz. Felmentünk Budapestre, de akkorra már megszakadt az összeköttetés a szlovákiai csoporttal. Így ott maradtunk és felajánlottam a szolgálataimat Vaszary úrnak, aki az Andrássy Színház igazgatója és tulajdonosa volt. Egyik napról a másikra új díszletbe kerültünk, a kulisszák mögé, mint kellékesek. Adott időben egy teniszütőt kellett átadnom egy színésznőnek, máskor elő kellett készíteni valamit, amire a Ne bízz a nőben című darab előadásán szükség volt. Minthogy a rendőrség keresett minket, a színházban rejtőztünk. Aztán egy bizonyos vasárnap délután félbeszakították az előadását, mert a németek megostromolták a királyi palotát, és Horthy kormánya helyébe Szálasiét tették. Balázs Samu egyike volt azoknak a színészeknek, akik a Ne bízz a nőben-t játszották. Látni helyzetünket, felajánlotta, hogy a lakásában rejtőzzünk, ott töltjük az éjszakákat.

LEROUX: Büntetőtáborból érkeztem, nem közönséges hadifogoly-táborból. Nem voltam egészséges, katonaköpenyben, három krumplival a zsebemben 54 kiló volt a súlyom, amikor Magyarországra érkeztem. A magyarok mentették meg az életemet, nagy részben nekik köszönhetem, hogy életben maradtam.

GODEFROY: Másodszor egy parlamenti képviselői küldöttséggel tértem vissza, elmentem régi gazdámhoz, Bazsonyi Jóskához Tolna megyébe. Ott láttam a különbséget a háború alatti viszonyokhoz képest, és azt, hogy mennyit fejlődött országuk. Én gaulleista vagyok, nem vagyok elfogult, remélem, az objektivitásom teljes a témában. Nagyon szeretem a magyar népet, tehát nagyon örültem az ilyen nagy – ki merem mondani a szót – fejlődésnek. Az én gazdámnak három tehene volt a háború alatt, most meg három bikája meg egy tehene. Megtartotta a két lovat is, ezek nem sokat dolgoztak, szép kövérek voltak. Volt egy autója is, egy lengyel FIAT. Megkérdeztem, miből vette? Azt felelte, hogy a megtakarított pénzéből. Később felajánlotta a Balaton-parti nyaralója kulcsát. Igen meglepődtem, hogy parasztoknak nyaralójuk van. Családi örökség? Nem. Akkor hogy szerezték? A megtakarított pénzünkből vettük. Így felmérhettem, milyen sokat fejlődött a paraszti osztály Magyarországon, ahhoz az időhöz képest, amikor szemtanúja voltam az életének, minthogy ott dolgoztam velük a földeken. A hangulat igen felszabadult volt az országban, az emberek nem látszottak olyanoknak, mint akik boldogtalanok. Ismétlem, nagyon örültem neki, mert őszintén szeretem a magyar népet és nagyon hálás vagyok a fogadtatásért, amiben azokban a nehéz időkben részesítettek.

LEROUX: Megköszönöm a magyaroknak és Magyarországnak mindazt, amiben részesítettek. Sohasem bántak velem ilyen emberien, még hazámban sem, hiszen onnan visszaküldtek Németországba. Köszönöm magyarok! Köszönöm Magyarországnak!

VÁLTOZÓ HAZÁNK

Visontai hírkronika¹

1961. február 27. Az elmúlt évek földtani kutatásaival több mint százmillió tonnára becsült, 1500 kalóriás lignitvagyont találtak a Mátrában, Gyöngyös közelében, Visonta környékén. Amint megállapították, az 1700 hektárnyi területű szénmező alkalmas arra, hogy az ország elektromos energia termelésének egyik fontos bázisa legyen és erőművet telepítsenek rá. Megállapították azt is, hogy a visontai lignit a felszínhez közel helyezkedik el, tehát igen gazdaságos külszíni módszerrel végezhető a bányászat. Ezért a Nehézipari Minisztérium a külszíni bányákat művelő Szénbányászati Földkotró Vállalatot bízta meg a visontai külfejtés előkészítésével.

1961. november 23. A visontai 1-es külszíni lignitbányában befejeződtek a kutatófúrások. Ezek alapján megállapították, hogy mintegy 110 millió tonna lignitréteg fekszik ezen a területen, 15–20 méter vastag földtakaró alatt. Miután 10–12 méter vastag szénréteg alatt és fölött vízdús homokréteg helyezkedik el, a feltárás előtt sor került ezeknek a rétegeknek a víztelenítésére. Ezt a rendkívül fontos munkát vágatkihajtással, szűrőkutak létesítésével és búvárszivattyúk felszerelésével megkezdték. A víztelenítés befejezése után kezdik meg a szénréteg fejtését.

1962. január 18. A szén kitermelésére NDK-tervek alapján kezdték meg a külszíni bánya előkészítését. A feltárást megnegyeztette, hogy a széntelegek fölött és alatt is vízdús homokréteg húzódik. Ezért előbb a vizet kell lecsapolni, hogy a termelést megkezdhessék. A víztelenítésre mélyítették le az északi aknát Visonta határában, majd tavaly hozzáálltak a vízelvezető vágatok kihajtásához, megépítették a szükséges vízgyűjtő rendszereket és a szivattyúkamarákat. A víztelenítéshez szovjet és NDK-szakirodalom felhasználásával kikísérletezett módszerrel láttak hozzá. A vizet 18 szivattyúval nyomják a felszínre e naponta átlagosan 30 millió liter vizet távolítanak el a szénteletet körülfogó vízdús homokrétegből. A vágatokat hajtó bányászok és szivattyúkezelők a kemény hidegben, legtöbbször 30–40 centiméteres vízben dolgozva is helytállnak.

¹ A szerző a Magyar Távirati Iroda egri szerkesztőségének vezetője. Több mint két évtizede, a visontai külszíni bányászati megszületésének első gondolatától több száz oldal terjedelemben gyűjti-őrzi az építkezésre vonatkozó híradások minden egyes sorát. A sokrétű honismereti munka egy sajátos műfaja, az immár gazdaságtörténeti forrásértékkel bíró MTI-hírek alapján adjuk közre Visonta, jelenünk e páratlan létesítményének krónikáját. A cselekedetek mozzanatait rögzítették a hírek, amelyek itt egymás mellé állnak a mindennapok sorrendjében. Történetek, epizódok, célok, tettek, izgalmak, szenvedélyek, helyzetek – hírekben. Ezt foglalja össze – az első lépéstől az avatásig – a hírszerkesztő. Az egykori hírek, tervek ma helytörténetünk kitérőmentes tényei, emlékei. A Visontáról készült hírkronika fontos ipartörténeti emlék, hiszen hazánk legnagyobb szénbányájának létesítéséről, a munka újszerűségéről, a kutatásban, az építésben és a termelésben tanúsított emberi helytállásról szól. Ugyanakkor nem lebecsülendő a hírek sajtótörténeti értéke sem, mivel rámutatnak arra, hogy az újságíró mely pillanatában, milyen jellegzetességében ragadta meg a visontai eseményeket. Nem utolsósorban képet kapunk a hírekben a hatvanas évek hírszerkesztésének alapállásáról, formáiról is. (Szerk.).

1962. augusztus 2. A Visontai Külszíni Szénbányászati Vállalatnál jó ütemben halad a termelés előkészítése. Az idén 72 millió forintot fordítanak a bánya fejlesztésére. A forgalom lebonyolítását nagymértékben akadályozta és nehezítette, hogy a gazdag szénlelőhely távol esik a vasútvonaltól és ezért a vasútépítő vállalat az idén megkezdte a Nagyút és Visonta közötti vasútvonal építését, amely az üzemet összeköti a Budapest–Miskolc vasútvonallal. Az építés jövőre befejeződik. Ezzel egyidőben az új bánya forgalmának lebonyolítására korszerűsítik Nagyút vasútállomását.

1962. augusztus 18. A visontai külszíni bányáskodás előkészítő munkái közül jelenleg legfontosabb a széntelep víztelenítése. A nyolc-tíz méter vastag szénréteg alatt és fölött vizes homokréteg fekszik, amelynek vastagsága egyes helyeken eléri a hat-nyolc métert.

A külszíni fejtés megkezdése előtt a homokrétegből föld alatti vágatokkal gyűjtik össze a vizet, majd aknákon hozzák felszínre. A hatvan méter mély aknák építése azonban nagy gondot okozott, mert a homok állandó betörése az aknamélyítésnél lehetetlenné tette a hagyományos módszerek alkalmazását. A Bányászati Aknamélyítő Vállalat dolgozói ezért új eljárással, fagyasztással oldják meg az aknamélyítést. Magyar gyártmányú hűtőberendezéssel, kör alakban két és fél méter vastag jégköpenyt képeznek azon a helyen, ahol az aknát mélyítik. A jégköpeny meggátolja a homok betörését, s így biztonságosan fúrhatják az aknát, építhetik a betonfalat. A jégpáncéllal körülvett területen az első akna fúrását a napokban megkezdik.

1964. május 21. Visontán az ország legnagyobb kiterjedésű külszíni szénbányájának előkészítése fontos szakaszhoz érkezett. A nagy kiterjedésű bányában NDK-gépekkel takarítják le a földet. A szerelési munkák befejezése után megtartották az NDK-beli 90 tonnás marótárcsás kotrógép üzemi főpróbáit. A nagy teljesítményű mammutgép naponta 1600 köbméter föld megmozgatására képes, egy merítőbödönjének űrtartalma 300 liter. Az elektromos működésű gépóriás szalagra emeli a földet, így tisztán hagyja maga után a területet.

A tervek szerint még az idén egymillió köbméter földet távolítanak el a szénmezőkről. Mintegy húsz különböző nagyságú kotrógép dolgozik majd a nyitóárkok kiképzésén.

1964. június 30. A boráról híres Visonta község pontosan a középpontjában van annak a mátraaljai területnek, amelyen az idén hozzáfognak a magyar bányászat egyik legnagyobb vállalkozásához, a Visonta 1. elnevezésű hatalmas külszíni lignitbánya megnyitásához. A község természetesen nem maradhat az öt kilométer hosszúra, két és fél kilométer szélesre tervezett hatalmas gödörben, ahonnan nálunk még sohasem látott, több száz tonnás gépóriások távolítják el a felső földréteget, vájják az alatta 15–45 méter mélyen rejtőző lignitet. Visonta községet tehát – amint azt már korábban elhatározták – tüzes borteremő szőlőskertjeinek egy részével együtt át kell telepíteni. Most, hogy nemrég jóváhagyták a bánya, valamint a mellé épülő gyöngyösi hőerőmű beruházási programját, felső szervek intézkedtek az áttelepítés lebonyolításáról is és előirányozták az átköltöztetés, a lakosság legteljesebb kártalanításának költségeit.

A falu áttelepítésére, a mezőgazdasági és vízügyi kártalanításra 299 millió forintot fordítanak. Később, amikor a bánya második szakaszát, a Visonta 2-t is megnyitják, 51 millió forinttal toldják meg az áttelepítési, kártalanítási költségeket. A kormány tehát a Nehézipari Minisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium, valamint a Heves megyei tanács gondosan mérlegelt előterjesztésére összesen 350 millió forint költséggel messzemenően gondoskodik róla, hogy az átköltöző lakosság jobb körülmények közé kerüljön, mint az átköltözés előtt volt, s a termelőszövetkezetek zavartalanul folytathassák munkájukat. Visonta község lebontására csak 1972-ben kerül majd sor, 1970-re azonban már állnia kell az új községnek, hogy jusson idő a beköltözésre. Az új Visontát a Halmaj és Ugra községek közötti nagy kiterjedésű területen építik föl. Azoknak, akik indokoltan a városba törekszenek, Gyöngyös keleti részén kialakuló városrészben építenek lakásokat.

Összesen 430 családi otthont emelnek a faluban és a városban. Az új Visonta természetesen szebb és modernebb lesz, mint a régi. Közművekkel is ellátják, lakásai jóval értékesebbek lesznek a régieknél. Az új község rendezési tervének elkészítéséhez az idén hozzáfog a Városépítési Tervező Vállalat. Az áttelepítés terveit, menetrendjét a megyei tanács dolgozza ki. A tanács bonyolítja majd le az átköltöztetést is.

1964. július 23. Új szakaszához érkezett a külszíni szénbánya nyitása Visontán. Csütörtökön délelőtt a kukoricatáblák között elindultak a síneken mozgó gépóriások és megkezdték az első nyitóárok mélyítését. A szakemberek megállapításai szerint a Visonta I. elnevezésű külszíni bánya körülbelül 96 millió tonna szenet rejt. A 8–12 méter vastag szénréteg 15 métertől 45 méter vastagságig terjedő földréteg alatt helyezkedik el. A most kezdődött nagyméretű felszíni munkával megnyitják a föld kérgét, 800 méter szélességben és 1200 méter hosszúságban nyitóárkot képeznek, ahonnan a vastag takaróréteget a legkorszerűbb földkotrógépek és automata szállító berendezések segítségével továbbítják a meddőhányóra. Körülbelül 21 millió köbméter földet kell eltávolítani ahhoz, hogy a termelés megkezdhesék.

A nagyméretű földmunkának az elvégzéséhez 200 tonnás merítéklétrás kotrógép lépett üzembe, amely naponta több mint 2000 köbméter föld megmozgatását végzi és mintegy 12 méter mélységben mozgatja meg a földréteget.

1965. január 30. Szombaton egész napos gazdag program keretében tartották meg a Mátraaljai Szénbányászati Tröszt visontai külszíni fejtésű üzemének névadó ünnepségét. Az ünnepségen részt vett *Szurdí István*, az MSZMP Központi Bizottságának titkára, *Haracska Imre* nehézipari miniszterhelyettes, *Blaha Béla*, a bányászszakszervezet főtitkára, *Bíró József*, a Heves megyei pártbizottság első titkára és a megye politikai, társadalmi életének számos vezetője. A francia népet és a Francia Kommunista Pártot *Georges Seguy*, az FKP Politikai Bizottságának tagja, *Raymond Doumond*, az FKP Központi Bizottságának tagja, a Pas de Calais megye pártbizottságának titkára képviselte.

Délelőtt 10 órakor Visontán *dr. Halász Tibor*, a Mátraaljai Szénbányászati Tröszt igazgatója üdvözölte a vendégeket. Elmondotta, hogy a bánya, amely *Maurice Thorez* nevét veszi föl, az ország legnagyobb külszíni fejtésű bányauzeme. A Visonta I. mezőn 1968-ban kezdik meg a termelést, a külszíni fejtésű üzem 1972-ben 4 millió tonna szenet termel. A lignitbánya mellett létesülő 600 megawattos erőmű az ország legnagyobb hőerőműve lesz.

1965. október 23. Visontán, a Thorez külszíni fejtésű szénbánya nyitásánál, a földmunkákhoz óriásgépeket helyeznek üzembe, amelyek mérete és teljesítménye túlszárnyalja a hazánkban eddig alkalmazott földkotrógépek bármelyikét. A Német Demokratikus Köztársaságban gyártott SRS 1200-as típusú óriásgép súlya 500 tonna, óránként 1600 köbméter földet mozgat meg. Egy másik, ugyancsak az NDK-ból érkező gép óránként 550 köbméter meddő eltávolítására alkalmas. A hatalmas marótárcsás kotrógépek munkáját egészíti ki a 4400-as típusú hánnyó-rendező gép. Ez a hatalmas szerkezet óránként 4400 köbméter földet képes szállítani és elrendezni. A három gép együttes munkájával egy év alatt mintegy 8 millió köbméter meddőt mozgatnak meg. A gépkomplexum háromezer kubikos munkáját helyettesíti.

Az új gépek szállítását még ez évben megkezdik az NDK-ból. Összeszerelésük sokoldalú, bonyolult munkát igényel. Ehhez Visontán már megkezdtek a 40 tonna teherbírású szerelődaruk építését.

1966. január 19. Elkészült az a 14 kilométer hosszú vasútvonal, amely a visontai Thorez külszíni fejtésű szénbányát kapcsolja be az ország vasúti hálózatába. Az új sínjár Nagyút község vasútállomásán csatlakozik a Budapest–Miskolc vasútvonalhoz. A teherszállítás lebonyolítására Nagyúton pályaudvar, felvételi épület és korszerű biztosító

berendezés épült. A vasútépítés utolsó szakaszaként Visontán megkezdtek a vasútállomás építését.

1966. január 24. Visonta község határában hatalmas daruk, földkotrógépek és felvonulási épületek sorakoznak, jelezve a következő évek nagy erőműépítkezéseit. Az ÉM 22-es Állami Építőipari Vállalat már megkezdte a központi üzem építésének földmunkáit. Ezzel kezdetét vette a 600 megawattos hőerőmű építkezése. Az első gépegységek 1969-ben kapcsolódnak be az ország energiaellátásába. Az építkezésekre az idén 150 millió forintot költenek.

1966. április 16. A visontai hőerőmű építésének sokrétű és bonyolult munkái egyre több szakembert igényelnek. Az idén már két és fél ezerre növekszik a dolgozók száma a főépületek és a kiszolgáló létesítmények építésén. Az építőmunkások, technikusok és szerelők részére korszerű munkásszállókat, valóságos szállodavárost építenek. Összesen 33, egyenként száz személyes munkásszálló emelkedik majd a kijelölt lakónegyedekben. Az első tíz épületet az elmúlt napokban adták át rendeltetésének. Minden épületben van klubszoba, hideg-meleg víz, központi fűtés, és orvosi rendelő is rendelkezésre áll. Megkezdtek a korszerű irodaház és üzletház építését is. A már felépült 1500 személyes konyhát a tervek szerint május elsejére üzembe helyezik.

1966. október 24. A Mátra vidékének legmagasabb építménye lesz az a hatalmas kémény, amelynek alapozását a napokban kezdték meg a készülő gyöngyösi hőerőmű területén. A 200 méter magas, 34 méter alapátmérőjű kémény úgynevezett csúszószaluzással épül. Ez lesz a második 200 méteres kémény az országban. Az első 200 méteres óriás a Duna menti Hőerőmű kéménye. Az építés – hasonlóan a tervezéshez – nagy gondossággal történik.

A kéménybe nagy teljesítményű elektromos pernyeelválasztó berendezést építenek be, ez megakadályozza a környék levegőjének szennyezését. Az alapozási munkák körülbelül két hónapig tartanak, egy év múlva – a tervek szerint – teljes magasságában emelkedik a kéményóriás.

1967. február 27. Fontos szakaszához érkezett a gyöngyösi hőerőmű építése. Felépült a kazánház első pillérrendszere és a 31 méter magas vasbeton falszerkezetről lekerült a szaluzat. A kazánokat szabadtéren helyezik el: egy-egy 320 tonnás kazán két oldalról hatalmas erődítményszerű pilléren függ. Egyetlen tartópillér építéséhez 250 tonna merev acélvázat, 270 tonna betonacélt és 6000 köbméter betont használtak fel. Három további pillér folyamatban levő építése is rövidesen befejeződik. Az épülő falak máris látványosan emelkednek a magasba a mátraaljai szőlőtáblák között. A munkálatok a terv szerinti ütemben haladnak. Szeptemberben előreláthatólag megkezdik az első kazán szerelését.

1967. június 27. A visontai külszíni fejtésű szénbánya előkészítése új, fontos szakaszhoz érkezett. Kedden délután üzembe helyezték az első nagy teljesítményű gépláncot, amelynek feladata, hogy a szénmezőről a meddőréteget eltávolítsa.

Az ünnepi esemény alkalmából Visontára látogatott *dr. Lévárdi Ferenc* nehézipari miniszter, *Hazai Béla*, a Heves megyei pártbizottság titkára, *Bíró József*, a Heves megyei tanács vb elnöke, valamint a kapcsolódó szaktárcák, továbbá a beruházók és a kivitelezők számos képviselője. A vendégeket *Kallós József* miniszteri biztos fogadta. A Mátraaljai Szénbányászati Tröszt vezetői tájékoztatták a vendégeket az új bánya előkészítő munkálatairól. Közölték, hogy a több milliárdos beruházás a beütemezett program szerint halad. Elmondották, hogy ez az esemény különösen nagy jelentőségű, mivel a hármas összetételű géprendszer a magyar szénbányászat életében egyedülálló és legnagyobb gépi beruházás, amelynek értéke több mint 200 millió forint.

Az új, nagy teljesítményű géplánc az 1200-as marótárcsás kotróból, a három kilométer hosszú és 1400 milliméter széles, gumihevederes szállítóberendezésből és az úgynevezett

hányórendező gépből áll. Az 1200-as marótárcsás földkotró súlya 1400 tonna, haladási sebessége percenként hat méter, és nyolc méter átmérőjű marótárcsája egyidejűleg 22 méter vastag földréteget képes markolni. A kotrógéphez csatlakozó gumihevederes szállítószalagnak is óriási erőpróbát kell kiállnia. Óránként mintegy 4000 köbméter laza földréteg továbbítására képes, 20 kilométeres sebességgel. A szállítóberendezés – öt hajtóállomány közbeiktatásával – három kilométeres távolságra juttatja a meddőréteget, ahol 4400-as hányóképző gép rendezi a meddőt és abból új hegyeket formál. Az automatikus vezérlésű géplánc üzemeltetéséhez mindössze 18 ember szükséges: naponta 32 000 köbméter föld elszállítására és rendezésére képes.

1967. szeptember 13. Visontán új gépóriás emelkedik a magasba, a szerelőparkban befejezték az 560-as merítéklétrás kotrógép mechanikus szerelését. A hatalmas szerkezet a külszíni fejtésű szénbánya előkészítésénél – a tervek szerint októberben – kezdi meg a termelési próbát. Az elektromos vezérlésű önjáró mammutgép hernyótalpon mozog majd, és percenként hat métert halad. Egyetlen merítőkanala 560 literes és merítéklétrás kanálsora 20 méter vastag földréteget markol egyszerre.

Ez lesz az első óriásgép Visontán, amely már nemcsak földet, hanem szenet is termel. Funkcióját tekintve is különbözik korábbi társaitól. Az 560-as kotrógép ugyanis – amely mintegy ezer méteres pályán halad majd a nyitóárok előkészítésén – mélykotrást végez és a járószint alatti meddőréteget távolítja el. Éves teljesítménye több mint kétmillió köbméter. A nyitóárokból „munkatársként” nagy teljesítményű szállítószalag-berendezés és egy hányó-rendező gép csatlakozik hozzá. A hármas gépkomplexum 1969-ben kezdi meg a széntermelést.

1967. december 23. A visontai külfejtésű szénbánya előkészítésének régvárt eseményeként, a meddőletakarító kotrógépek a karácsony előtti napokban elérték a szenet. A nyitóárok építése 1200 méter széles fronton halad. Az idén munkába állított nagy teljesítményű géplánc munka közben 20 méter vastag földréteget markol, ennek alsó szintjén bukkant ki most a földtakaró alól a szénkincs.

A szakemberek megállapítása szerint a hatalmas kiterjedésű visontai szénvagyon különböző mélységekben helyezkedik el. A legmélyebben fekvő réteg 55 méterre rejtőzik a földfelszín alatt, míg a legmagasabb szénállást mindössze 15–20 méter vastag földréteg takarja. Az új gépóriások munkája nyomán a most felszínre került szénréteg vastagságát hét méterre becsülik. A mélyebben elhelyezkedő szénmező – amely csak később kerülhet napvilágra – ennél vastagabb és jóval több lignitet ígér.

Kovács András

A tizedik országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtalálkozó után

Június 19. és 21. között *Hódmezővásárhelyen* adtak találkozót egymásnak a magyar néphagyomány kutatói. Ekkor került sor *Kiss Lajos* születésének 100. évfordulója alkalmából a Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlésére, a *Kiss Lajos* emlékülésre, valamint az *önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők X. országos találkozására*. A gazdag és sokágú program szinte lehetetlenné tette, hogy az érdeklődő mindent megnézzon, meghallgasson. Mi sem vállalkozhatunk arra, hogy például „A tanya (szórványtelepülés) és a város parasztkultúrájának differenciáltsága” különböző témáiban elhangzott értékes előadásokról, vagy akár a gyűjtőtalálkozó keretében napirendre került kérdésekről tételes számadást készítsünk. Mindössze arra törekszünk, hogy néhány benyomást és tanulságot rögzítsünk, olyanokat, amelyek jellemzők lehetnek a mai állapotra, vagy amelyek tanulságokat sejtetnek a jövőre vonatkozóan.

A gyűjtőtalálkozó résztvevői többnyire régi ismerősként üdvözölték egymást, hiszen ez a tizedik alkalom a mozgalom húsz esztendejére tekinthetett vissza. Ez a kerek szám talán inkább késztet visszatekintésre, mint a korábbi találkozások alkalmá. *Dr. Morvay Péter*, az önkéntes gyűjtőmozgalom egyik kezdeményezője s fáradhatatlan ösztönzője előadásában kereste is a tanulságokat, s igyekezett megvonni az eddigi munkálkodás mérlegét. Szavait igazolva valóban megállapíthatjuk, hogy régen nem vitás már az önkéntes munkatársak közreműködésének értéke a néprajzi és nyelvjárási kutatásban. Feltáró és megőrkítő munkák tucatjai bizonyítják, hogy a tudomány hivatásos kutatói által el nem érhető területekről és témákról milyen hatalmas és értékes anyag halmozódott fel, olyan kincs, amely e gyűjtőmozgalom nélkül örökre homályban marad. Másfelől arra is ékes példák sorolhatók, hogyan neveli az igényesség és a vonzó feladat szakszerű kutatóvá a tudomány amatőreit, hiszen az önkéntes munkatársak tábora a szakmai utánpótlás nevelő közössége is egyúttal. A gyűjtőmozgalom egyik leginkább szembetűnő vonása: a *gazdagsága*. Gazdagsága témákban, gyűjtői egyéniségekben, a feltáruló feladatokban, a megmentett anyag felhasználásának lehetőségeiben.

E sorok írója – noha csaknem negyedszázada benne él a mozgalomban – nem tartozik a gyűjtőtalálkozók leggyakoribb résztvevői közé. Mégis tudja, érzékeli ezeknek az alkalmaknak az igazi értelmét, hasznosságát. Most, a tizedik konferencián is bebizonyosodott: az együtt eltöltött két-három nap újabb vállalkozások erőforrása lehet.

A vásárhelyi találkozó megerősíti azt a meggyőződésünket, hogy a *közvetlen emberi kapcsolat* minden közösségi ügy élesztője, nem vész kárba az a fáradozás (és az a költség), amely e kapcsolatok ápolására teremt lehetőséget. A nyilvános programokon és a baráti beszélgetésekben egyaránt ott az ösztönző erő, amely a másik eredményeiből, vállalásából fakad. Sokszor találunk itt témákra, feladatokra, sőt kutatási nehézségeinken átzökkenő ötletekre, adalékokra. Mert öröm az előadó számára látni a szavait kísérő érdeklődést, s jó érzés a hallgató számára bepillantani egy kevésbé ismert, most feltáruló világba.

Morvay Péter és Katona Imre Török Károly sírjának koszorúzásánál

Andrásfalvy Bertalan elhelyezi a Magyar Néprajzi Társaság koszorúját Kiss Lajos emléktábláján

A találkozó tehát lendületet, *ösztönzést ad* a szabad időben végzett önkéntes, társadalmi érdekű és értékű tevékenységhez. Jól emlékszem, hogyan indított minket járásunkban a földrajzi nevek gyűjtésére a zalaegerszegi találkozó, mennyire serkentő volt a magunk és tanítványaink bemutatkozása a Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon tartott konferencián. S talán ugyanígy bátorít bennünket ez a hódmezővásárhelyi együttlét a helyi irodalmi hagyományoknak már régebben tervezett gyűjtésére.

Igaz, hogy most többen szóvá tették az arányok bizonyos eltolódását, de a találkozóak jellemző vonása a *néprajzi és a nyelvjárási hagyományok együttes feltárása* a komplex szemlélet jegyében. Ha most kevés volt is a közvetlenül nyelvi érdeklődésből fakadó téma, arról meggyőződhattunk, hogy a népelet bármely területéről elhangzott előadás, bemutató is tartalmazott a nyelvtudomány által tanulságokkal vizsgálható anyagot, a népi írásbeliség meg különösen érdekes forrást nyit meg a nyelv bűvára számára. S nemcsak a névtan vagy népi szókincs tanulmányozható, hanem a kifejezőmódok, a mondat- és szövegalkotás jellemzői is.

A hódmezővásárhelyi program alapján aligha lehet az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalom jelen állapotára következtetni. Akik a mikrofon elé, az előadói pulpitusra álltak, a mozgalom élvonalához tartoznak. Nem derült ki, hogy milyen az önkéntes gyűjtés derékhadának teljesítménye, emelkedőben vagy visszaesőben van-e tömegeiben ez az ügy. Amit itt hallottunk, az a kedvező vélekedést erősíti. S felemelő, magával ragadó volt az a gondolat, amelyet *dr. Andrásfalvy Bertalantól* a néprajzi gyűjtés mai lehetőségeiről és feltételeiről hallottunk. Felemelő nem azért volt, mert elismerésre méltó eredményekről szólhatott, hanem mert humanista lélekkel arról győződött meg, milyen sokféle tennivaló vár még ránk, s hogy ezeknek a tennivalóknak az elmulasztása szegényebbé tenne valamennyiünket.

Vásárhely szép keretet adott a tanácskozásokhoz. A kiállítások, muzeális gyűjtemények, tárlatok, emlékházak, a közös tanulmányút nemcsak az élményszerzés alkalmait gyarapították, hanem a további hagyományörzéshez is újabb indítékot adtak. Biztosak vagyunk benne, hogy Kiss Lajos szellemi öröksége visszhangra lel mindazokban, akik velünk együtt részesei lehettek a kedves emlékü vásárhelyi találkozásnak.

Dr. Kovács Dániel

Németh László-emlékházat avattak Hódmezővásárhelyen

Az író legkedvesebb városa, Vásárhely ünnepi alkalmak során emlékezett „Csomorkány” megörökítőjére. A nevét viselő városi könyvtár szabadegyetemi előadássorozatán neves irodalomtörténészek elemezték, méltatták az életművet, több forduló emlékversenyén pedig a helyi középiskolák diákjai tettek bizonyosságot Németh László életének, műveinek, vásárhelyi kapcsolatának ismeretéről.

Az évforduló időszakának legfontosabb eseménye május 11-én zajlott le, amikor a volt református leánygimnázium épületében fölavatták a Németh László-emlékházat. A Tanácsköztársaság téren álló klasszicista épületcsoport 1947–48-ban nemcsak munkahelye, de otthona is volt az írónak, itt lakott a térre néző szárny igazgatói lakásának egyik szobájában. Az intézet nagy udvara, az öreg fák, a kút egyszerre adtak számára gyereksongást, embermeleget és kolostori magányt.

Az alkalomra gondosan, ízléssel felújított épületszárny előtti udvarrészt az épületegyüttes teljes megszépítéséig elkerítették, s e parkosított térségen helyezték el *Medgyessy Ferenc* Radnainé sír-emléke című szobrát, így a belépőt ez a szelíd szépségű, embermagasságú nőalak fogadja. A megnyitás idejére ez a kis udvar is jócskán megtelt közönséggel: az író barátaival, ismerőseivel, tanártársaival, regényalakjaival, vásárhelyi és más városokból érkezett érdeklődőkkel. Az ünnepség – Németh László özvegye és családja, valamint a megye és a város vezetőinek jelenlétében – *Bánffy*

György érdemes művész versmondásával kezdődött. *Csizmadia Sándor* dr., a városi tanács elnöke köszöntötte ezután az egybegyűlteket, majd pedig *Király István* akadémikus mondott avató beszédet. Az Égető Eszter egykori lektora először azt hangsúlyozta, hogy az író élete legnehezebb korszakában talált itt otthonra, menedéket, munkát adott neki ez a város, méltán nyílik itt az emlékhely. A vásárhelyi éveknek az életműben betöltött szerepét méltatva elmondta, az egyik legtermékenyebb korszaka ez, nemcsak a művekben, de azért is, mivel itt gondolta végig önmagát, itt tisztult le végképp világképe. „Csomorkányt” megismerve, a meg nem valósult, torzóban maradt életek közt érlelte meg helytudatát, melynek igazi tartalma is megvilágosult: **hűség** e megváltatlan lelkekhez, a kitagadottakhoz, a néphez. Egy etikailag motivált hazához kötődést kristályosított ki magában

Szervátiusz Tibor: Németh László
(fa dombormű)

A Németh László emlékhely előtere, elől Medgyessy Ferenc szobra (Dömötör Mihály felvételei)

Vásárhelyen. Szimbólum ez az emlékhely – mondta befejezésül Király István – érzékelteti, hogy nemcsak egy gimnáziumnak, de egy egész nemzetnek volt hű pedagógusa Németh László.

Az ünnepség befejezéseként a nagyszámú közönség megtekintette a kis előtérben és a két szobában elhelyezett kiállítást.¹ A tablókon és a tárlókban elhelyezett fényképek, levelek, kéziratok, első kiadású művek, színházi plakátok, és más archív anyagok időrendben idézik az életút állomásait: az indulás időszakát, a tanul éveket, a népek mozgalmát, a vásárhelyi esztendőket, a fordítói „gályapadot”, a sajkódi korszakot, harcát a hipertóniával. A kiállítás magával ragadó hatását Németh László személyes tárgyai, munkaeszközei mélyítik el, nyomatékosítják. Ezeket a belső szobában elhelyezett relikviákat az író özvegye engedte át az emlékház számára.

Délután az író másik iskolája, a Bethlen Gábor Gimnázium is ünnepi esemény színhelye volt. Itt az intézmény földszinti aulájában *Szervátiusz Tibor* Németh Lászlóról készült domborművét avatta föl a vásárhelyi korszak filológusa, *Greza Ferenc* kandidátus. Ő a kivételes gondolkodót méltatta, aki elkötelezetten, egész életén át azt kutatta, hogyan lehet a fejlődés zsákutcait elkerülni. Az ünnepséget az iskola énekkarának, irodalmi színpadának *Steiner Béla* által rendezett, az alkalomhoz méltó műsora tette teljessé.

A megemlékezésorozatot színházi este zárta, a Petőfi Művelődési Központ közönsége előtt a Debreceni Csokonai Színház művészei mutatták be zenéből, versből, s a Villámfényről című Németh László-dráma részleteiből álló emlékműsorukat.

¹ Az épület felújítása, a kert és a szobák berendezése *Német Péter* építésztervező és *Rományi László* belsőépítész munkáját dicséri, magát a kiállítást a Bethlen Gábor Gimnázium igazgatója, *Földesi Ferenc* forgatókönyve alapján *Zahorán Mária* grafikus rendezte be.

Köszegfalvi Ferenc

Megalakult a Népművészeti Baráti Kör

Hosszú ideje tartó és alapos előkészítő munka után, 1981. május 25-én tartotta alakuló ülését a *Népművészeti Baráti Kör*, amely a Haza-fias Népfőnt XIV. kerületi Bizottságának keretén belül kezdte meg működését. Az ülést *Dr. Lukács Lajos*, a kerületi népfőntbizottság elnöke nyitotta meg, majd *dr. Harangozó József* ismertette a Baráti Kör célkitűzéseit, feladatát, szervezetét. „Célünk – mondotta – népi kultúránk hagyományának megőrzése, terjesztése és társadalmi életünk alkotórészévé tétele. Meggyőződésünk, hogy népi kultúránk ápolásával, társadalmi összefogás útján történő támogatásával, olyan kultúrpolitikai célokat valósíthatunk meg, amelyek fennálló társadalmi és politikai rendünk célkitűzéseinek is megfelelnek.” Hangsúlyozta továbbá, hogy a Baráti Kör nem a népművészettel foglalkozó intézmények versenytársa kíván lenni és nem akar a feladataiba avatkozni, hanem olyan társadalmi légkört kíván teremteni, amely az ő munkájukat is eredményesebbé teszi.

Ezt követően *Földvári Bélának*, a HNF XIV. kerületi Bizottsága titkárnak előterjesztésére az alakulóülés elfogadta a Kör alapszabály-tervezetét, és megválasztotta az elnökséget, amelynek vezetője *Fasang Árpád* zeneszerző lett. Az alapszabály értelmében a Népművészeti Baráti Kör tagja lehet minden nagykorú magyar állampolgár, aki a belépőnyilatkozatot aláírja és a tagdíjat befizeti. (Bővebb felvilágosítás: 1146 Budapest, Thököly út 73. Telefon: 837-936.)

A Népművészeti Baráti Kör megalakulása nyilvánvalóan szerves része annak az óriási érdeklődésnek, amely az elmúlt egy-másfél évtized során a népművészet, a néphagyomány iránt – elsősorban ifjúságunk körében – megnyilvánult, és egyre nagyobb méreteket ölt. Ez a folyamat, amelyet kezdetben sokan hajlamosak voltak muló divatjelenségnek tartani, egyre mélyebb gyökereket eresz társadalmunkban, s a formai elemekkel szemben fokozatosan és egyre szélesebb körben a tartalmi jegyek kerülnek előtérbe. A táncok és az énekek megtanulása, a himzések, a szöttek, a köcsögök és a faragások megszeretése, a népi bútorok elkészítése után következett a tárgyak funkciójának, nevének, készítésének megismerése, hogy aztán ezeken az ismereteken keresztül az érdeklődők eljussanak a történelem által szentesített népcsoportjaink, majd pedig egész népünk múltjának, mivés- és ünnepnapjainak, munkájának és művészetének teljes áttekintéséig, átéléséig, a hazához való kötődés magasabb rendű formáihoz.

Ezt a folyamatot kívánja elősegíteni, formába önteni ez a Baráti Kör. Szellemi környezetvédelmünk nemes feladatában kíván teljes részt vállalni. Reméljük: mind nagyobb sikerrel!

Halász Péter

A pápai diákok tisztelgése Petőfi tanára előtt

1981. március 20-án, *Tarczy Lajos* halálának 100 éves évfordulóján a pápai Türr István Gimnázium – honismereti szakkörének harminc tanulója az Alsóvárosi temetőben megkoszorúzta a híres pedagógus sírját és a szülőház falán lévő emléktáblát a Jókai utcában. Utána emlékülés következett, melynek anyagát – irányítással – a szakkör tagjai gyűjtötték a pápai főiskolai könyvtárban. Ezekből a kéziratokból, *Tarczy*-dokumentumból gimnazistáink megtudták, hogy a neves pedagógus, tudós a reformkor egyik legkiválóbb tanára volt. Pápát a XIX. század első felében főként ő és tanártársa *Bocsor István* híres történelmi és pedagógiai munkássága alapján szokták a Dunántúli Athénjének nevezni. Az 1842-es tanévben *Tarczy Lajos* volt a pápai Képzőművészeti tanárelnöke, *Petőfi Sándor*, *Jókai Mór*, *Orlai Petrich Soma* jellemének, világnézetének nagyhatású formálója. A diákok megtalálták a főiskola könyvtárában *Tarczy Lajos* fényképét, kéziratait és a pápai főiskolai tanársága 50. évfordulóján készült újságcikket, melyből kiderül, hogy bár a kiváló tudóst, a neves filozófust és természettudóst a Csallóköz adta a magyar szellemi életnek, jogosan pápának tekinthetjük, hiszen öt évtizeden keresztül Pápan tanított.

Halálának 100. évfordulóján elhoztuk sírjára az emlékezés virágait, tisztelegve génusza előtt, akiről nagy költőnk, *Petőfi* annak idején ezt írta: „A derék *Tarczy*, kinek mindent köszönhetek.”

A Himnusz és a Szózat hangjainak felcsendülő dallama, az emlékezés és az ifjúság részéről, a babérgoszorú nemzeti színű szalaggal, a 30 tanuló átélt élményre méltó volt az évfordulóhoz.

Dr. Tungli Gyula

Földesi Helytörténeti Napok

Az alig fél évvel előbb elkészült Általános Művelődési Központ adott otthont az I. Földesi Helytörténeti Napok (1981. február 3–16.) rendezvényeinek, amelynek keretében előadás, irodalmi kiállítás és a helytörténet művelőivel való közvetlen találkozó várta az érdeklődőket. Ez az általános iskolát, könyvtart és művelődési házat magában foglaló újfajta kísérleti intézmény kitűnő lehetőséget teremthet a tanulóktól az öregekig minden korosztály számára a kulturális rendezvényekbe való bekapcsolódásra. Ha sikerül megfelelő légkört teremteni, az iskolából kikerülő diákok egy részének természetes igénye lesz továbbra is, hogy szabad idejében felkeresse.

A szülőföld iránti érdeklődés már nem mai keletű földesen. Háromszáz évre (1678) néz vissza *Rápolyi Pap Mihály* református lelkész naplójában lejegyzett földesi események kelte. A

naplót a múlt században kiadták, de a maga korában Rápóti nem mozgósított a történeti események tudatosítására. Munkájának eredménye a későbbi korok számára vált hasznosíthatóvá, éppen mint *Balásházy*nak több könyvben szunnyadó helytörténeti feljegyzései¹.

Csaknem száz éve – az 1880-as évek második felében – *Erőss Lajos* akkori református lelkész tudományos igényű érdeklődése mozgósította a község lakosságát. Töredékes dolgozatában a helyben talált adatok időrendi összeállítása és a község privilégialis ládájában levő nevezetes oklevelek ismertetése szerepelt. Kár, hogy a községből elkerülve, akadémiai tanárként, majd püspökként nem volt ideje munkája bevezetésére. Ötven év telt el míg az 1930-as években *Herpay Gábor*, Hajdú megye főleltárosa érdeklődését újból felkeltették a kismemesi falu iratai és több előadást tartott Földesen.

Az Általános Művelődési Központ és a HNF Földesi Honismereti Bizottsága az eddigiek ismeretében elérkezettnek látta az időt egy időszakonként vissza-visszatérő rendezvénysorozat indítására, így született meg az *I. Földesi Helytörténeti Napok* gondolata. Mottójául a rendezésből országnak részét vállalt *Péter Imre*, *Szabó Pál* Szülőföldem Biharország című könyvének egy szép gondolatát választotta: „... múltja nélkül lehetetlen megérteni egy tájnak, falunak, népnek jelenét.”

Dr. Dankó Imre a Hajdú-Bihar megyei múzeumok igazgatójának előadásával indult a Helytörténeti Napok eseménysorozata, a földesi születésű *Zoltai Lajos*nak, a debreceni múzeum első igazgatójának életét és munkásságát ismertette.

A helytörténeti napok keretében a Honismereti Bizottság ülésére már a következő program előkészítésének a jegyében került sor. A község mennyiségileg is óriási irodalmi és történeti publikációból százak kötetét rendezték el.

A Földes irodalomtörténeti öröksége című, e sorok írójának gyűjteményéből rendezett kiállítást *Péter Imre* nyitotta meg, majd ismertetem a kétszáz főt meghaladó hallgatóság előtt a földesi irodalmi emlékeket. Az ezt követő, földesi Új Tükör Klub szervezte beszélgetésen hetvenöt jelentek meg. A jelenlevők között kiosztották a Honismeretben megjelent, *Balásházy János* munkássága c. írás különnyomatát.

A naponta 8–18 óráig nyitva tartó kiállítás a helyi felső tagozatos általános iskolásokon túl is sok érdeklődőt vonzott, több jegyzetelő látogató örököltette meg maradandóan az élményeit. Az érdeklődésre való tekintettel a rendező szervek a kiállítás nyitva tartását meghosszabbították.

Karacs Zsigmond.

Dorogi Márton (1911–1980)

Püspökladány és környéke „tanító urát, Marci bácsiját” 1980. november 13-án kísérte utolsó útjára családja, rokonsága, barátai, tisztelői. A rendkívüli időjárás ellenére felejthetetlen emlék marad, ahogyan elbúcsúztak tőle szál szegfűvel a kezükben kisdobos, úttörő tanítványai.

Ki volt *Dorogi Márton*? Szerepi (Bihar megye) tanító gyermeke, aki 5 éves korában – az első világháborúban – vesztette el édesapját. 15 éves koráig a Kecskeméti Árvaházban nevelkedett, ahonnan 5 társával a debreceni Református Tanítóképzőbe került. Mindnyájan tanítók lettek és életre szóló barátságot kötöttek. 1932-ben Püspökladány legszegényebb telepének tanítója lett. Püspökladányban élt és ott tanított, nevelt, szervezte a közművelődést haláláig. 1958 óta, mint szakfelügyelő bőven osztogatta pedagógiai és közismereti tapasztalatait, nemcsak Püspökladányban, hanem környékén, megyeszerte is.

A szülői ház környezetéből hozott népszereztet debreceni tanárai korán felismerték, s iránítással a Tisza–Bodrog–Szamos menti gyűjtőútjain szerzett adatai alapján készített dolgozataival bebizonyította, hogy megtanulta a pusztuló népi emlékeinek gyűjtését és tolmácsolását. *Györffy István*nal ugyan személyesen nem ismerkedhetett meg, de munkáiból bőven gyarapította ismereteit. Korán barátságot kötött *Szűcs Sándor*nal, és ezt a kapcsolatot haláláig hűségesen ápolta. A népetel jelenségeiből minden érdekelte, de az alakuló, formálódó családi életek emlékei mellett gondosan őrködött a nép közéleti, politikai és társadalmi törekvései fölött is. Kereste, kutatta, segítette a nehéz helyzetbe jutott népréteg felemelkedési lehetőségeit. Ladányban is! Amikor egy kicsit lecsillapodtak az érzelmek 1947-ben az *Illyés Gyula* szerkesztette Válasz című folyóirat azt szerette volna meg tudni, hogy hol, hogyan történt a földosztás. Ennek felderítésére országos pályázatot hirdettek, amelynek első díját Dorogi Márton: A püspökladányi földosztás című munkája nyerte, s amelyet a Válasz 1948. évfolyam 51–79. lapjain közzé is tettek.

Őnálló életének kezdete, családalapítása lekötötte ideje nagy részét. A gyűjtésről azonban a legnehezebb körülmények között sem feledkezett meg, gyalog, kerékpáron járta a közelebbi és távolabbi vidéket. Alig akadt olyan korabeli nagykun-sági, hajdúsági, bihari, békési paraszt- és pásztortember, akit nem faggatott volna népünk egykori börtühatáráról: a sipkáról, a bundáról, a ködmönről, a dohányzacskóról, a bocskorról stb. Nem feledkezett meg a bőr, a hús, a háj és fagy-

¹ Bővebben lásd *Karacs Zsigmond*: Balásházy János munkássága. Honismeret, 1978. 1. szám

gyú, sőt a sokak számára jelentéktelennek tűnő csont, szőr, bél, toll, tojáshéj, trágya felhasználásáról sem.

A szakismereti tájékozódás, és a tereptapasztalatok után az állati termékek, a bőrruházat jelentősége népünk életében címen fogalmazható témakör pusztuló emlékeinek megmentésére áldozta idejének nagy részét. De nemcsak adatokat gyűjtött, rajzolt – gyönyörűen és pontosan –, fényképezett, hanem tárgyakat is. Gyűjtött tárgyaival közgyűjteményeket gyarapított, otthonát, családi környezetét díszítette és a nagyközönséget nevelte. Közismert volt irodalom- és művészet szeretete, személyes ismeretség fűzte kiváló íróinkhoz, különösen a népi írókhoz. Ott volt 1942-ben a népi írók Balatonszárszói találkozóján. Szenvedélyesen gyűjtötte a könyveket, – elsősorban a lakóhely és közismereti műveket.

Küzdelmes életének fájó mozzanataiból a legmeghittebb barátainak is ritkán említett egy-egy adalékot. Szelíd, kedves egyéniség volt, akihez bárki fordulhatott szakmai tanácsért, segítségért, meghallgatásra és támogatásra talált. Kiváló pedagógiai és társadalmi munkáját 1956-ban az Oktatásügy Kiváló Dolgozója, 1962-ben pedig Kiváló Tanító kitüntetéssel jutalmazták. Több ízben részesült magas szintű elismerésben, kitüntetésben, társadalmi tevékenységéért. Tulajdonosa volt a Sebestyén Gyula Emlékéremnek. 1980. október 12-én Püspökladány és népe felszabadulásának évfordulóján a Nagyközségi Tanács sok évtizedes áldozatos közösségi munkájáért a „Püspökladány községért Emlékplakett”-et neki ítélte oda.

Alapos, szakszerű leírásaiból, élményszámba menő beszámolóiból bőven meríthet a szakember és a közérdeklődő, ezért gondol hálával rá az is, aki csak írásai olvasása közben találkozhat vele. Hirtelen halálával felmérhetetlen veszteség érte szakmai és közműveltségünket.

Dorogi Márton munkái¹

Kéziratainak egy része az Országos Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába került és a következő jelzések alapján található: EA 1338 Püspökladányi helynevek (Csenki Imrével). – EA 4224 Állatbőrök és más állati anyagok népi kikészítése és felhasználása a Hajdúságban és Nagykunságban. – EA 5912 A bőr feldolgozása és állati eredetű anyagok felhasználása (Püspökladány, Nádudvar, Hajdúszoboszló, Túrkeve helységekből). – EA 9957 Hajdúsági és nagykunsági bőrruházat. – EA 10109 A hús, a csont és a szaru, a bél és az ín kikészítése és felhasználása. Kéziratosa anyaga található még a püspökladányi, hajdúsági, szolnoki és békési múzeumokban és közgyűjteményekben.

Gyűjtésének egy része nyomtatásban is megjelent: *A juhbor népi kikészítése és felhasználása a Hajdúságban és Nagykunságban*, Ethnographia 1956. 3. sz. *Bőrből készült népi dohánytartók*, Ethn. 1958. 2. sz. *Adatok a szarvasi szücsmesterséghez*, A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 13. Szerk.: Dankó Imre 1960. – *Népi bőrkikészítés a Nagykunságban, Jászkunság*, 1956. *A bunda. Adatok a nagykunsági népviselethez*, Jászkunság 1958. *A csont, a szőr, a toll, a tojáshéj és a trágya felhasználása a Hajdúságban és a Nagykunságban*, Ethn. 1978. 4. sz. *Adatok a belek, burkok, hólyagok, erek, inak kikészítéséről és felhasználásáról* Bajomi Krónika, Szerk.: Dankó Imre Biharnagybajom, 1973. – *A szaru felhasználása*, Múzeumi Kurír 12. sz. – *Sárréti és nagykunsági adatok a kacagány viseletéről*, Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv, 1973. *A kunsági kisbunda*, A Damjanich János Múzeum közleményei, Szerk.: Kaposvári Gyula, 1962. 8–9. sz.

Dr. Molnár Balázs

¹ Az adatok egy részét Sipos János és Dorogi Ágnes házaspárnak köszönöm.

HÍREK

Árpád-kori temetőre bukkantak Pécs főterén, amely az első összefüggő, X. századi temetkezési hely a városban. A környéken feltárt, azonos időből származó házak és sírok maradványai is bizonyítják, hogy már a kora Árpád-kori magyaroknak is a mostani belváros területén volt a központjuk. A keleti irányba tájolt út Árpád-kori sírleletei jelzik: közembereket temettek ide. A legértékesebb tárgy egy 10 év körüli kislány ékszere: két „S” végű hajkarika. A nyomravezető masszív kőfal feltehetően egy román kori templom maradványa, amely köré hajdanában temetkeztek. A lelet azért nagy jelentőségű, mivel Pécs történetének legkevésbé ismert szakasza éppen a kora Árpád-kor, amikor az új házira talált magyarság birtokba vette az ősi római várost, a hajdani Sopianet.

Szkita bronztükröt találtak Miskolc szomszédságában lévő Kisgyőr község határában. A rézkori cseréptöredékek közül felszínre került egy tizenöt centiméter átmérőjű, gazdagon díszített bronztükrő. A régészeti feltárásokat tovább folytatják, mivel feltételezik, hogy ezen a helyen földvár állt.

Közműépítő munkálatok során derült ki, hogy Pécs hajdani piacterén, mai főterén, valamint a környező utcákban a különféle ipari műhelyek egész sora dolgozott. A fegyverkovács műhelyből kardhüvely, sodronying, sisak és sarkantyú darabjai, öntőtégelyek és közszerűkövek, az Elefántosház előtt középkori ötvösműhely és kerámiaműhely maradványai kerültek elő. A történelmi városközpontban lévő Mátyás király utca középkori csontfaragó műhelynek adott otthont. A pincemunkálatok során sok nyersanyagot és félkész terméket hoztak felszínre. A nagy mennyiségű szarvasagancs mellett szürkemarha szarvdarabok, s néhány szerszám: csontfűrész, gránit csiszoló is előkerült. A fémöntő műhelyben grafitkockákra, grafitbevonatú, bronzbélésű lombikokra leltek. A hely- és ipartörténeti szempontból egyaránt jelentős leletek a középkori Pécs iparosodásának fontos emlékei. Arról tanúskodnak, hogy a XV–XVI. századi műhelyek a korhoz képest magas technikai színvonalon dolgoztak, másrészt azt bizonyítják, hogy a polgárságnak igénye volt a fejlett kézművesség termékeire, és meg is tudta azokat fizetni.

Századeleji szatócsbolt berendezési tárgyait ajándékozták a helyi kereskedőcsaládok leszármazottai a csornai múzeumnak. A kismesterség gyűjtemény boltíves kiállítótermében állították ki a sokfiókos bolti szekrényt a hozzá tartozó vörösréz kávétartállyal, korabeli feliratos üvegekkel és a cserépből készült eceteskorsokkal, a mives kidolgozású kasszátálával, a rézserpenyős mérleggel és a fa élesztővágóval. A bolt berendezését teljesebbé teszi a mérős petróleumos hordó, a kávépörkölő, a tizedes mérleg, valamint a faladában elhelyezett feliratos szóadásüvegek. A századeleji

szatócsboltok hangulatát idézik a falra függesztett reklámtáblák is, melyek a korabeli árucikkeket hirdették.

Kádármesterek egykori munkaeszközeivel gyarapodott a mosonmagyaróvári Hanság múzeum, bemutatva a tájegység jellegzetes kismesterségeinek egyikét. A szigetközi Dunakilitiben gyűjtötték a múlt század végi dongasablonokat, kovácsoltvas abrancsokat, esztergált menetes facsavarokat és dongaszorítókat. Az öreg házak padlásairól korabeli hordók, kádak és dézsák is lekerültek, amelyek a múlt századi kádárműhelyekben készültek. E fából készült edényeket és tartályokat nemcsak a szőlőművelésnél használták, hanem a háztartásokban különféle ételkészítéssel is tárolták benne.

Múzeummal gazdagodott Kőrmend: a Batthyány kastélyban megnyitották a Rába Múzeumot. A gazdag helytörténeti gyűjteménynek eddig a Petőfi téri egykori leányiskola adott ideiglenes helyet. A múzeum első kiállítása a település római időkig visszanyúló történetéről ad áttekintést.

Mintegy 15 négyzetméternyi múlt századi különleges parkettával gazdagodott a makói múzeum, amelyet a Csongrád megyei Királyhegyes község uradalmi épületében találtak, s szedtek fel rendkívül gondossággal. A különféle geometriai alakzatokat formázó parkettdeszakából csillagszerű mintázatot raktak ki az akkori ügyeskező mesterek. A tervek szerint a múzeumban ismét lerakják a parkettát, hangulatos és eredeti enteriőrt teremtve néhány szép múlt századbeli bútort bemutatásához.

Dunapatajon ismét megnyílt a tájház, az Alföld sajátos népi építészetének és életformájának őrzője. A szoba-konyhas paraszti lakóépületet úgy rendezték be, ahogy a múlt században használták. A földpadlós, búboskemencés szobában ott áll az 1841-ben készült tulipános láda, a faragott sarokpad, s a téli fonóesték kelléke, a rokka. Szabadkéményes konyhájában az egykori gazdaszöszvény konyhaeszközei, többek között a fából készült pogácsaszagató, a tehén szarvából faragott fűszertartó, a vajkőpülő és a cserép téstaszűrő is megtalálható. (A képek az első borítón láthatók.)

Székesfehérvárott helyreállítják a hajdani budai városkapu közelében lévő Királykutat, a város egyik nevezetes műemlékét. A középkori krónikák szerint a kút vizénél a koronázásra érkező királyok frissítették fel magukat, mielőtt bevonultak a városba. Az 1790-es évek elején a kút fölé egyemeletes, manzárdtetős épületet emeltek. Ismeretlen tervezője elsősorban a fontos forrás és a vízemelő szerkezet védelmére szolgáló üzemi épületnek szánta. A királykút 1911-ig – a városi vízvezeték megépítéséig – Fehérvár egyik legfontosabb, különlegesen jó ízű, friss vizet adó kútja volt. A dunántúli város egyébként hajdan

őrségi motívumkincseket. Nemcsak megőrzésükre, hanem *megőrkítésükre* is sor került, mivel a Savaria Filmstúdió filmet forgatott a fazekasságról: az őrségi, a jáki fazekasokat, a magyarszombatfai kerámiagyárat mutatják be, ismertetve a mesterség hagyományait, s azok hatását a most készülő tárgyra.

Védelem alá kerültek a szőlőmatuzsálemek, Pécs élő műemlékei. A belváros zárt kertjeiben – a középkori városfal mentén – több, fává terebélyesedett tőke őrzi a XVIII. századi mecseki szőlőkultúra emlékét. Közülük kettőt természetvédelmi értékkel nyilvánítottak: a Kulich Gyula u. 6. sz. ház udvarán álló Rosamenna di Vacca szőlőfa korát a szakemberek 200–250 évre becsülik. Ez a mecseki hegyoldal legidősebb természetes növénye, egyben az ország legöregebb szőlőtőkéje, amely még most is minden évben terem. A kadarkafa az Anna utca 53. sz. alatti ház udvarán virul, körülbelül 200 éves lehet, ami a kadarka szőlőnél valóban matuzsálemi kornak számít.

Különleges tiszai expedíció ladikozott júliusban a Tiszán, Kiskörétől Tiszazugig. Utasai alföldi néprajzosok, biológusok, ornitológusok, festők és grafikusok. Hiánypótló tudományos munkát végeznek, a néprajzosok tanulmányozzák a vízi életet, a vízi közlekedést, kutatják a tutajozás, az átkelő kompok múltját és jelenét. Szemügyre veszik, hogy a Tisza menti településeken lakók életében milyen szerepet játszik a halászat, az állattartás, az ártéri gazdálkodás, mit őriztek meg a régi szokásokból, formákból, gyakorolják-e a vízhez kötődő mesterségeket. A biológusok a növény és rovarvilágot, az ornitológusok a madarak életét figyelik, továbbá vizsgálják a civilizáltabb környezet hatását a természetre. A mostani vállalkozás egy három évig tartó expedíció bevezetője. A kutatómunka tapasztalatait a résztvevők egy tanulmánykötetben összegzik majd.

Honismereti táborok segítik a feltárásokat: harminc *Nógrád megyei* középiskolás és szakmunkástanuló folytatja a 3 évvel ezelőtt megkezdett, ültetéstől átadásokat – a régészek irányításával. Az ötezer éves újkőkori telephez hasonló eddig még nem került napvilágra Magyarországon. A fiatalok elsősorban az őskori falu szerkezetének feltárására, a település maradványainak felszínre hozatalára törekszenek. *Bicskén* a székesfehérvári István király Múzeum szervezte táborozáson ötvennél több középiskolás és szakmunkástanuló ismerkedik a Bicske környéki népszokásokkal, néprajzi és régészeti emlékekkel, s e témakörben gyűjtőmunkát is végeznek.

Vargáné Major Judit

bővelkedett a bővízü forrásokban: *Evlja Cselebi* török utazó szerint Isztolni Belgrádnak 17 jó vízü kútja, fürdője volt a török időkben. Számuk később jelentősen csökkent, s ma már csak néhány díszkút emlékeztet a település hajdani fürdőváros jellegére

Ezernél több élő és holt település adatai kerültek a pécsi helytörténeti adatbankba, amely az ország első ilyen jellegű dokumentációs vállalkozása és gyűjteménye. Az adattárban helyet kapnak mindazon települések, amelyek a honfoglalástól napjainkig államjogilag vagy közigazgatásilag a megyéhez tartoztak, illetve tartoznak. Számos baranyai falu ma már csak a nevében él. Egy részüket az évszázadok vihara sodorta el, mint például az 1526-ban elpusztult Földvár, több pedig újabbbkori népességcsökkenés következtében szűnt meg, mint a zselici Gyűrűfű. A levéltár nagyszabású tudományos vállalkozása során magyar, latin, török, német és szerb-horvát nyelvű dokumentumokat vizsgálnak át, hogy minél alaposabban megismerjék a települések életrajzát. Az összegyűjtött anyag mintegy negyedéből később helytörténeti lexikon készül, a teljes dokumentációt továbbra is az adatbank őrzi.

A magyarszombatfai kerámiagyárban harmincféle őrségi parasztedény gyártását kezdték meg. A gyár kutatja és gyűjti az egykori őrségi fazekasok termékeit, s ezek alapján feltámasztja a hajdani formákat, motívumokat. A fedőmázás eljárással készülő, ránézésre réginek tűnő lábasok, bödönök, korsók, fazekak, vizesedények őrzik az

BUDAPEST TÖRTÉNETE I–V.

A főváros lakosságának régi óhaja teljesül, amikor Budapest történetét kézbe kapja. Az eddig megjelent ötkötetes – egy kötet híján teljes – mű igen nagy történelmi korszakot fog át, hiszen Budapest Európa egyik legrégebbi települése. Földjén már az időszámításunk előtti évezredekben is volt élet és a középkori urbanizálódás óta mindig eleven, lüktető életű város volt.

Az első kötet 1973-ban, az ötödik kötet 1980-ban jelent meg, és ez a gyorsaság és alaposág biztató ígéret, hogy a hatodik kötet sem soká várat magára.

Budapest történetének megírására már korábban is történtek kísérletek. Bármelyik korszakot vizsgáljuk, mindig találunk történeti forrásokat, mert mindig voltak a várostörténetírásnak korai kezdeményezői, patriótái. A felszabadulás után nagy apparátussal, tervszerűséggel és soha nem tapasztalt hozzáértéssel indult meg a főváros múltjának kutatása. Az évtizedeken át tartó tervszerű munka résztanulmányokban a várostörténet szinte minden területét újra írta. A tanulmányok Budapest múltjából, vagy a Budapest régiségei c. sorozat erre a korra eső kötelei, a Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és a munkálatokat követő publikációi, a Fővárosi Levéltár különböző forráskiadványai, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében folyó irodalomfeltáró tevékenység az új adatok egész sorát tette ismertté. A helytörténetírás és a honismereti mozgalom kiszélesedett és erős kívánság lett, hogy készüljön el végre egy olyan Budapest története, amely a legkorábbi időtől a napjainkig terjedő korszak értékelését foglalja magába.

Hosszú tervezgetés után 1964-ben alakult meg a szerkesztő bizottság, amely úgy határozott, hogy Pest, Buda és Óbuda egyesítésének századik évfordulójára az első kötetet közzéadják. Elhatározták, hogy a szemléletében új várostörténet valamennyi nagy fejezetét egységes szerkezetre építik fel. A város topográfiai leírása után a gazdasági, társadalmi, városigazgatási, várospolitikai, majd a művelődési kérdések igen széles körű áttekintését adják, és e kereten belül a szoros össze-

függéseket is színesen érzékeltetik. Nem feledkeznek meg arról sem, hogy Budapest története gyakran csaknem egybeesik az ország történetével, hogy a főváros nem csupán részese, hanem színhelye, vagy irányítója az országos eseményeknek. E szándékot a megjelent kötetekben maradéktalanul megvalósították.

1. kötet. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig (1301). Szerkesztő: Gerevich László. Írta: Nagy Tibor, Györffy György és Gerevich László.

A kőkor, rézkor, bronzkor, vaskor c. fejezetekben az egymásra rétegződő kultúrákat mutatja be. Budapest területének kedvező természeti adottságai alkalmas életfeltételeket kínáltak az akkori idők emberének. Ez az ősmúlt igen gazdag emlékeket hagyott ránk, hiszen az időszámításunk előtti III. évezred közepétől sok Európában élő nép megfordult itt és ránk hagyta gazdag régészeti anyagát.

Később, amikor időszámításunk kezdete körül a rómaiak az itt élő keltákat meghódítva a birodalom északkeleti határát a Dunáig terjesztették ki, megindult a városépítés, az urbanizáció. A Duna mellett elterülő Aquincum jól megerősített kereskedő és ipart űző várossá fejlődött és évtizedeken át ellenállt a túlsági népek hadjáratainak. Végül Aquincum is elbukott, a népvándorlás népei végleg eltörölték a halódó római birodalom végvárát.

Hosszú ideig Aquincum neve is feledésbe merült, a Budapest története első kötete viszont nagy részletességgel idézi a római katonai kormányzás korát, a Domitianus- és Trajanus-kori háborúkat, ezt követően a szármata harcok emlékét, a Marcus-féle háborúságokat követő időszak történetét. Külön fejezetben mutatja be a Budapest földjén egykor létező és virágzó római településeket, a katonai és polgári telepek szervezetét, az itt uralkodó vallási szokásokat és egyéb kultuszokat.

A római kor után hosszú ideig csend uralkodik a tájon, a népvándorlás azonban Európa legkülönbözőbb népeit sodorta e földre. A Duna-medencében kialakult a hun uralom, ezt a kelták, a gótok, longobárdok követték, majd 500 körül kezdődik a több mint kétszáz éves avar uralom.

Frankok, avarok, szlávok csatáoztak itt, amikor a honfoglaló magyarok megjelentek. Állandó és folyamatos életet hoztak e tájra és – történelmi méretekkel mérve – rövid idő alatt, mint Európában, itt is városok keletkeztek.

Pest és Buda kialakulásánál a történelmi várost a római települések romjai jelentették. A történeti fejlődés ismertetése mellett igen alapos tájékoztatást kapunk Pest és Buda eredetének legendáiról.

Pest castrum kialakulása az államszervezet kiépítése idején, majd a pogány lázadások, Gellért püspöktől az építő Gézáig terjedő kor, Óbuda székhellyé válása, Pest virágzása és a mindent elpusztító tatárjárás története fejezetről fejezetre nyomon követhető.

A tatárjárás után Pest és Buda gyorsan újjáépült. Királyi rendeletre felépült a budai vár, alatta pedig a biztos védelem reményében kialakul a váralja. Növekedik a lakosság száma, fejlődik a gazdasági élet, bekövetkezik a városi lakosság társadalmi rétegződése. Külön fejezetet kapott az Árpád-kor művészete, a tatárjárás utáni építészeti, amelyben a gótika uralkodóvá válik.

2. kötet. *Budapest története a késői középkorban és a török hódoltság idején.* Szerkesztette: Gerevich László és Kosáry Domokos. Írta: Kubinyi András, Gerevich László, Fekete Lajos és Nagy Lajos.

Az Árpád-ház kihalása utáni időszakban Buda megszilárdítja gazdasági helyzetét, ezt követően a politikai hatalmat is egyértelműen magához ragadja. Ezt a pozícióját lényegében 1541-ig megtartja. A XV–XVI. században ugyan nem tartozik Európa legnagyobb városai közé, mégis Európában ismerik. Testvérvárosa Pest a XV. században közelíti meg.

A kötet első része a középkori főváros történetét három nagy szakaszban tárgyalja: a kifejlődő, a kialakult és a török hódoltságot megelőző, majd a hanyatló város korszakát. Megismerteti Buda, Óbuda és Pest helyrajzát, majd a három várost éltető piacörzetet.

A Buda és testvérvárosai a 1439-es tanácsválasztási reformig c. fejezet az Anjou-kor eseményekben gazdag életét mutatja be, amikor is a történelmi események mellett szembetűnő a gazdasági és társadalmi fejlődés. Kialakulnak az ország vásárok, úthálózat épül, fellendül a vízforgalom, élénkül a kereskedelem és a mezőgazdaság. Új kereskedő réteg nő fel, születőben a városi polgárság, erősödik a papság. Kifejlődik a városigazgatás és virágzik a kultúra.

A XV. század közepén igen zavaros időszakban lett kormányzó Hunyadi János. A belviszályok nagy méreteket öltöttek, a török veszedelem pedig elérhető közelségbe került. Hunyadi a menekülés lehetőségét a központi hatalom megerősítésében látta és ezt teremtette meg fia, Mátyás. Corvin Mátyás erős politikai hatalmat épített ki

és korában tekintélyes város lett Buda, ahol nem csupán a gazdasági növekedés óriási, hanem a kultúra is soha nem látott módon fejlődött. Mátyás halála után a zilált politikai helyzet következtében a főváros tekintélye is hanyatlott. Gyenge ellenállásra találnak immár a hódítók és Buda csaknem ellenállás nélkül kerül török kézre.

A kötet második felében a török kori Buda és Pest rajzolódik ki előttünk. A soktornyú város gazdasági élete, társadalma, közigazgatása, vallási élete, kultúrája, amely csaknem teljesen török arculatúvá válik. A másfél száz éves török uralom fejlődésében kétségtelenül visszavetette a várost, mert kikapcsolta az európai vérkeringésből. Az 1686-i visszavívás pedig csupán romokat hagyott meg Budából és Pestből.

3. kötet. *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* Szerkesztette: Kosáry Domokos. Írta: Nagy Lajos és Bónis György.

Ez a kötet tartalmában először jutott túl azon a határvonalon, amely korábban csaknem százados próbálkozásokkal sem sikerült, nevezetesen, hogy változatos és gazdag képet rajzol az 1686-os évet követő újjáépítésről, a XVIII. század városteremtő korszakáról és a XIX. század mozgalmas életéről. A fejlődés valóban szembetűnő, mert a török megszállás idején legyengült, majd az ostromok következtében csaknem teljesen elpusztult város helyén 1700-ban már 16 650 lakos élt, 1847-re, a polgári forradalom előestéjére pedig a lakosság száma csaknem tízszeresére, 145 000-re növekedett, de a város topográfiai kiterjedése is igen nagy volt.

A kötet a bő másfél század történetéből három fő kérdést emel ki. Az egyik a város növekedése az országon belül és európai viszonyításban, amit sok összehasonlító adattal érzékeltet. A másik a központi szerep visszahódítása. A török megszállás idején Európától elszigetelt, de a hazai vérkeringésből is kikapcsolt Pest és Buda az ország életében alig játszott szerepet. Amint kezdett erőre kapni, központi szerepe is erősödött. 1723-ban Pozsonyból Budára helyezték a hétszemélyes Táblát. 1777-ben az egyetem is Budára került és a nemzeti mozgalom mámoros öröme 1790-ben több mint két és fél évszázad után első ízben Budán került sor az országgyűlés megnyitására. A pezsdülő társadalmi élet, az európai politikai áramlatok befogadásának hatására néhány év múlva kibontakozik a jakobinus mozgalom, amelyet ugyan véresen elfojtanak, de a szabadabb szellem a város fejlődésével együtt nő. A fejlődés a reakció éveiben sem áll meg. Kereskedelmi központtá válik Pest és Buda, Nemzeti Múzeum, Lánchíd épül, Akadémiát alapítanak, Pest irodalmi központtá válik, kivirágzik a sajtó. A gazdasági átalakulást új társadalmi mozgalmak követik, új társadalmi rétegek születnek és soha nem tapasztalt erővel megindul a magyarosodás.

4. kötet. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Szerkesztette: *Vörös Károly*. Írta: *Spira György* és *Vörös Károly*.

A kötet a két forradalom közötti időszak Budapestjét mutatja be, azt a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális átalakulást, amelyen a főváros a hét évtized alatt átment. A fejlődést négy periódusra bontva ismerteti.

Az első az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc fővárosának eseményeit tárgyalja. A második az 1849–1873-ig terjedő időszakot foglalja magában. A leverett szabadságharc és polgári forradalom után a főváros ismét az ország gazdasági, politikai és kulturális központjává fejlődik és e fejlődés egyenes következménye a három város egyesítése. A harmadik szakasz az 1874–1896-ig eltelt időszak története. Ebben a huszonkét esztendőben teljesíti Budapest mindazt, aminek az alapját az egyesítéssel megteremtették. E történelmi szakasz záróéve 1896, a honfoglalás ezeréves évfordulójának ünnepsége. Marmorban él a főváros, minden ragyog, de a ragyogáson már áttörtek a társadalmi ellentétek sötét színei. A negyedik, az 1896–1918-ig tartó időszak, amely a tőkés fejlődés, a nagy nekilendülések, a megtorpanások, a súlyos válságok kora. Már megcsillan a modern világ város perspektívája, de a válságokkal terhes fejlődés a társadalmi változások szükségességét is érezteti. A kötetben megírt hét évtizedből a legszembetűnőbb és legfelgyorsítottabb fejlődés e szakaszra esik. Budapest bekapcsolódik az európai vérkeringésbe, a tőkebeáramlás következtében valóban Európa legnagyobb városai közé emelkedik, növelve magában a változások ígértét.

5. kötet. Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerkesztette: *Horváth Miklós*. Írta: *Gerelyes Ede*, *Horváth Miklós*, *Lacó Miklós*, *Nagy Lajos*, *Preisich Gábor*, *Szekeres József*, *Tarjányi Sándor*.

A kötet a két világháború közötti események krónikája. E korban két ellentétes előjelű értékelést kap Budapest. 1918–1919 Budapestje a társadalmi és nemzeti haladás egyik fő mozgatója, az 1920–1945-ig eltelt időszak Budapestje pedig a társadalmi regresszió és a nemzeti tragédia szélére jutó ország fővárosa volt. Az első szakaszban a szocialista haladás, a második szakaszban az ellenforradalmi rendszer fővárosát mutatja be. Ha igaz, hogy a főváros történetéből mindenkor következtethetünk az ország történetére, akkor ez az állítás sokszorosan igaz abban a korban, amikor a forradalmi eseményeknek csakúgy mint az ellenforradalmiaknak és a regresszív kornak is színtere, központja volt Budapest. E kor történetéből már érezni lehet a jövőt, vagyis a főváros mai történetét, amely a következő, a hatodik kötetben kerül megírásra.

A kötetek mindegyike igen gazdag bibliográfiát közöl, tovább segítve az elmélyült kutatást. Képanyaga változatos és jól egészíti ki a szöveges részt.

A Budapest története 1–5. kötetét máris a főváros nagy alkotásai közé sorolhatjuk. Hasznos és kitűnő forrása a város története iránt érdeklődő kutatóknak és olvasóknak egyaránt.

Berza László

SZÁNTÓ IMRE:

HÉVÍZ TÖRTÉNETE I–II.

Kiadja: Hévíz Nagyközségi Tanács VB,

I. kötet Szeged, 1977. 236 old.

II. kötet Szeged, 1980. 404 old.

Szántó Imre professzor kétkötetes monográfiájával folytatja szűkebb szülőföldje történetének a feltárását, amelyet még az Alsópáhokról szóló munkája megírásával kezdett el. A hatalmas anyag áttekintése nyomán kitűnik, hogy a helytörténetírásban jártas, elméletileg kiválóan felkészült, rutinos történész könyvét tarthatjuk kezünkben.

Az I. kötet a világhírűvé vált fürdőhely történetét a legrégebbi időktől az 1857. évi tagosítás befejezéséig tárja fel, figyelembe véve a rokon- és társtudományok (a település-, a gazdaságföldrajz-, a régészet-, a néprajz-, a nyelv- és irodalomtudomány) eredményeit. Gondos elemzőmunkával írja meg a régészeti, a római kori és népvándorlás kori leletekből kirajzolható etnikai változásokat. Képet nyerhetünk az Árpád-kori helyi társadalmi csoportokról, a jobbágy parasztság életkörülményeiről, az ún. Páh falvak települési rendjéről.

A XVIII–XIX. századi történet bemutatása kapcsán vizsgálja a helyi parasztság kezében levő föld típusait, a társadalmi szerkezet módosulását. Külön fejezet foglalkozik a jobbágyszabadítás hévízi eredményeivel, a tagosítás okozta gazdasági-társadalmi változásokkal.

A II. kötethez a szerző párját ritkító körültekintéssel dolgozta fel a levéltári dokumentumokat, így a Festetics családnek az Országos Levéltárban található iratanyagát. Három főfejezetben mutatja be Hévíz újabkori történetét: a gazdasági életet, társadalmi tagozódást, a falukép alakulását, a községi közigazgatást és háztartást, az egyházi és művelődési viszonyokat, a fürdőtelepet és fürdőt stb. Pontos képet kapunk arról a folyamatról, amelynek eredményeképpen Hévíz világhírű fürdőhellyé vált.

Szántó Imre munkája a helyi igények kielégítésén túl hasznára van az országos történetírásnak is. A tudományos igény lendületes, szép stílussal párosul, s így a mű alkalmassá válik tudatformáló szerep betöltésére, s élvezetes olvasmánya lehet a szélesebb olvasóközönségnek is.

Dr. Hegyi András

HILLER ISTVÁN:

A SOPRONI EGYETEMI HALLGATÓK MOZGALMAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Fejezetek a soproni egyetem történetéből
(A Soproni Szemle kiadványai,
új sorozat 8. Sopron, 1975.)

Hiller István új könyve Sopron 700 esztendő jubileumára készült.

Olyan könyv ez, mint a szerző többi korábbi munkája is, amellyel Sopron legújabb kori történetének egy-egy fehér foltját tüntette el.¹ Ezek a könyvek igazolják, hogy szerzőjük bizottsággal tájékozik a város történetének múltjában is, de különösen kedvelt kutatási területe az ifjúsági mozgalom, továbbá az erdészeti felsőoktatás története. A soproni egyetemi hallgatók mozgalmi a két világháború között című munkájában eredményesen kapcsolódik össze a két kutatási terület.

A szerző nem fordította egyszerűen az ellenkezőjére ezt a – főleg Misuray-Krug Lajos² könyveiben olvasható – szemléletet, mely szerint a főiskola ifjúsága körében főleg jobboldali nézetek uralkodtak, hanem források nyomán bizonyít. Gondosan tanulmányozta az egyetem központi irattárát, ha azonban csak elavult forrás állt rendelkezésére, akkor elemezte a tényeket és elhatárolta magát a legendától. Könnyen tehetette, hiszen jól ismeri az egész, ún. Burgenlandfrage (soproni népszavazás stb.) külföldi szakirodalmát.

Az 1770-ben akadémiai rangra emelt selmeci bányaiskola, mely 1808-ban erdészeti tanintézettel is bővült, 1919 tavaszán települt át Sopronba. A hallgatók és az oktatói kar jelentős része magának vallotta a Tanácsköztársaságot. Hiller elemezte azok sorsát, kálváriáját, akik a fehérterror időszakában ennek következményét viselték. Úgyésség, katonai parancsnokságok, fegyelmi vizsgálatok akadályozták meg, hogy a kommunista érzelmű hallgatók tartósan érvenyesítsék befolyásukat.

Vizsgálja az Ifjúsági Kör két világháború közötti tevékenységét is. Az eredetileg a német

Burschenschaftok mintájára alakult kör jelentős szociális tevékenységet is folytatott, gyűjtött a szegény hallgatóknak, segítette tagjait. Az Ifjúsági Körben nem volt talaja a jobboldali diáktörmörüléseknek. Hiller elemzése ugyanakkor utal arra, hogy kisebb hallgatói csoportok időszakonként részt vettek az ellenforradalmi rendszernek megfelelő akciókban.

Jelentős rész vizsgálja a hallgatók részvételét a nyugat-magyarországi felkelésben. Számos diákot hazafias motívumok készítettek fegyverforgásra és elhatárolták magukat a Héjas-csoport tevékenységétől. Szerepük volt a főiskolásoknak abban is, hogy Sopron magyar területen maradt: megakadályozták a magyarellenes propagandaanyag terjesztését, és mivel nem szavazhattak, egy részük nemzetközi rendőrként működött. A politikatörténet számára is fontos Hiller könyvének összefoglalása dr. Hébelt Ede szociáldemokrata képviselővé választásáról.

A főiskola történetének eddig ismeretlen fejezete az a vizsgálat, melyet a M. Kir. 5. Honvéd Gyalogezred Parancsnoksága folytatott 1923–24-ben a hallgatók ellen a proletár és más illegális sajtótermékek terjesztése miatt.

A könyv utolsó fejezete bemutatja a soproni főiskolások ellenállását a nyilasokkal és a nácikkal szemben.

Hiller István – az Erdészeti Egyetem könyvtárának főigazgatója – 1919-től a felszabadulásig vezeti el olvasóit. Könyve kitűnő, kutatásokra épülő alkotás, ugyanakkor olvasmányos mű. A maga valóságában, mozgásban mutatja a Sopronba menekült és ott meggyökeresedett főiskola negyedszázadát.

Kovács József László

NÉPRAJZI KUTATÁSOK NYÍRLUGOSON I. NÉPI ÉPÍTKEZÉS

Jósa András Múzeum Kiadványai 8.
(Nyíregyháza, 1977. 145. old.)

Nyírlugos Szabocsszatmár megye nyírbátori járásában fekvő, mintegy négyezer lelket számláló község. A nagyobb közigazgatási központoktól való elzártsága miatt kiváló kutatótelepnek ígérkezett azon fiatal néprajzosok számára, akik a *Nyírség* hagyományos életének tanulmányozását tűzték ki célul. 1973 őszén és 1974 tavaszán a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajz Tanszékének harmadéves hallgatói több mint száz napot töltöttek dr. Dám László adjunktus vezetésével Nyírlugoson. A terepen való adatgyűjtést komoly felkészülés, műhelymunka előzte meg, amelynek során körvonalazódtak a gyakorlati munka feladatai, célkitűzései. A fiatal nép-

¹ Hiller István: Adatok a Soproni Nyári Egyetem történetéből. Sopron, 1966. – Az ifjúsági mozgalom tíz esztendeje Sopronban. Sopron, 1967. – A Magyar Könyvtárosok Egyesülete X. Vándorgyűlése Sopronban. Sopron, 1978. Bencze: Háromezer év a borostyánkőút mentén és Két és fél évszázad a tudomány szolgálatában.

² Misuray-Krug Lajos (1898–1945) soproni származású író, költő. Tüzek a végeken (Sopron, 1930), és A nyugat-magyarországi felkelés (Sopron, 1935) című könyveire gondolok.

rajzkutatók nyírlugosi tevékenysége azonban nem ért véget a közel három ezer cédula és nyolcszáz fotó adattárba helyezésével. Gyűjtéseiket tanulmányokban foglalták össze. Négy évvel a kéziratok leadása után végre napvilágot látott tanulmányai első kötete a Jósza András Múzeum Kiadványai c. sorozatban.¹

A szóban forgó kötet első tanulmányában (Nyírlugos évszázadai) *Lukács László* rövid ismertetést közöl a falu XVIII. századtól napjainkig tartó történetéről. A szerző nemcsak néprajzi, hanem komoly levéltári kutatómunkát is végzett. Az eredetileg magyar etnikumú helységbe a XVIII. század végén ukránokat, majd a XIX. század elején katolikus szlovákokat telepítettek. A rutén és a szlovák lakosok kultúrájukban gyorsan magyarosodtak és „ma már csak alapos néprajzi elemzéssel mutathatók ki az etnikai-vallási különbségekre visszavezethető sajátosságok”. *Viga Gyula* tanulmánya a telek fogalmának egyik jelentésnyilatátával, a *belső*, vagy *háztelkekkel* foglalkozik. Vizsgálja a telken való berendezkedést, amelynek nagysága és minősége összefüggött a gazdasági életben és a vagyoni helyzetben bekövetkezett változásokkal. *Dám László* a lakóházakról ír. Nemcsak a házépítés szakaszait, a különböző építkezési anyagokat vizsgálja, hanem az építkezésnél használt szerszámokat és azok funkcióját is. Tanulmányát összegezve megállapítja, hogy a falu lakóházai építészeti és szerkezeti egységeket tekintve az Alföldre jellemző házak egyik altípusát alkotják, amely típust a Nyírség történelmi-társadalmi és nem utolsósorban földrajzi viszonyainak sajátosságai határozzák meg. A tájba harmonikusan illeszkedő, minden fölösleges díszítést kerülő parasztházak mellett az utóbbi tíz évben Nyírlugoson is egyetett, cikornyás kockaházak épültek, amelyek megbontották a korábbi falukép harmóniáját. *Nádasi Éva* tanulmánya a paraszti lakáskultúrát és a lakásbelsőket vizsgálja. Szól azokról a tényezőkről, amelyek bizonyos mértékig meghatározzák a paraszti lakáshasználatot. Részletesen felsorolja a paraszti lakóház különböző funkcióit (szórakozóhely, tárolóhely, munkahely stb.), amelyek az ott élő emberek

gondolkodásmódjára is utalnak. A kötet utolsó tanulmánya a paraszti munka legfontosabb színterével, az udvarral, mint gazdasági egységgel foglalkozik. A bevezető irodalmi áttekintés után *Kúcsán József* az udvaron található gazdasági épületek építéstörténetével, azok rendeltetésével ismereti meg az olvasót.

A kötet végén részletes irodalmi összefoglaló, kép- és rajzmelléklet található, amely elősegíti az olvasó tájékozódását.

Ács Zoltán

DR. ZÁKONYI FERENC: BALATONMÁRIAFÜRDŐ ÉS KÖRNYÉKE

(Panoráma, 1979. 75. old.)

A Balatonról szóló irodalom bősége azt a hitet kelti az emberben, hogy erről már nincs mit írni. E feltevésnek kézzel fogható cáfolata *dr. Zákonyi Ferenc*nek, a Balaton-környék kiváló ismerőjének új könyve. A monográfia a déli part nyugati részére vezeti el az olvasót, a Nagyberek tájaira, amely a mai Boglárlellénél kezdődik és nagy félkörben Balatonkeresztúrnál végződik. Ez a közel 22 000 kh kiterjedésű terület keleti és nyugati részből áll. A szerző a nyugati, a Balaton-fenyvestől Balatonkeresztúrig eső résszel foglalkozik.

A Nagybereket régen a Balatontól homokból lerakódott hosszú, keskeny homokzátonyok, tüzások választották el. A század elején indult meg a csatornázás, s a felszabadulás után 15 000 holdat lecsapoltak és termővé tettek. Ennek következtében teljesen megváltozott e vidék arculata: ott, ahol évszázadokon keresztül víz alatt volt a terület, ma a Balatonnagybereki Állami Gazdaság működik. Nagy területen folyik a takarmánynövények termesztése, kertésztük pedig a környező településeket, fürdőket látja el zöldséggel. A gazdaság központja Balatonfenyves, amelynek neve 1912-ig Mária-telep volt. A község két nevezetessége: a Fehérvíz nevű ősláp 1500 ha védett területe, valamint a 14 km-re fekvő Csiztapusztai hévízfürdő.

A szerző Balatonfenyvesen kívül Balatonmáriafürdőt, B. keresztút, B. újak és Kéthely község történetével, leírásával foglalkozik. Érdemes megemlíteni, hogy a Kéthelyi vár maradványait a szerző elsőként azonosította *Guilio Turco*, olasz származású hadmérnök Balaton-vidéki várai helyrajzával, amit a bécsi Haditanács megbízásából 1569–1571 között készített.

Elismerés illeti a Mecseki Ércbányászati Vállalatot, a Somogy megyei Tanácsot, a Pannónia Vállalatot és még néhány további, üdülővel rendelkező vállalatot, amelyek anyagilag lehetővé tették a könyv megjelenését.

Vörösmarty Géza

¹ A Jósza András Múzeum Kiadványai (Nyíregyháza) sorozatban még kapható művek: Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban I. Néprajz. 1975. 132 old. – Ua. III. Helytörténet, 1976. 104 old. – Ua. IV. Néprajz, 1977. 154 old. – Nyíregyházi szlovák nyelvújrási és néprajzi emlékek. 1977. – Gombás András: Lapok Tiszavasvári történetéből. Büdöskút-története, 1978. – Páll István: Szabolcs-Szatmár megye néprajzi bibliográfiája, 1978. – Néprajzi kutatások Nyírlugoson II. Gazdálkodás. 1979. – Ipari üzemtörténet. 1979. – Hunyadi József: Tiszakürt története. 1980. – Bodnár Bálint: Kisvárdai környéki népmesék. 1980.

Figura színes kövekből (XII. század) Esztergom, kőtár (*Vöröss Emőke* felvétele) (ld. 24. old.)

A bánffyhunyadi templom (*Csomofáy Ferenc* felvétele)